

پ کتاب

سہیڑ بندر:

عزیزہ ۽ سید غلام مصطفیٰ شاہ

پہ کتاب

سہیڑ بندر:

عزیزہ ۽ سید غلام مصطفیٰ شاہ

چپائیندر:

شاہ عبداللطیف کلچر سوسائٹی کراچی

مرحوم محمد اسماعيل عرساڻيءَ
جا پڻ ڪتاب

۱ - بدنصيب ٿري

۲ - سنڌي سڀا جهڙا

حاجي محمد ناريجي جي اصرار سان

۽

محترم ابراهيم جويي ۽ غلام رباني آگري جي شڪريه سان.

سڀ حق ۽ واسطا محفوظ

ڪتاب جو نالو : ٻه ڪتاب

سهيڙيندڙ : عزيزه ۽ سيد غلام مصطفيٰ شاه

ڇاپو پهريون : سال ۱۹۹۸ع

تعداد : هڪ هزار

قيمت : ٻه سئو روپيا

ڪمپوزنگ : حضور بخش ۽ الطاف پيرزادو

ڇاپيندڙ : علمي پرنٽرس

۵/۹ ماڙ نامڪو سينٽر

ڪيمبل اسٽريٽ ڪراچي

فون : 2625254 - 2625752

ڇپائيندڙ:

شاه عبداللطيف ڪلچر سوسائٽي ڪراچي

انتساب

هي ڪتاب سنڌ جي استادن، شاگردن ۽
نوجوانن ڏانهن منسوب ٿو ڪجي انهيءَ اميد سان ته
هو تدريسي، تعليمي ۽ ادبي مطالعي سان سنڌي
معاشري جي مستقبل ۽ نسلن کي ذهن ۾ رکي،
ايڪويهين صديءَ جي تعليمي، علمي ۽ معاشرتي
تقاضائن کي سمجهي، حالتن کي منهن ڏيڻ جي
احساس، فڪر ۽ جذبي سان پنهنجي فرض جي
پورائي ۽ ترقيءَ جي رستي تي هر نموني ۽ هر لحاظ
کان صحيح راهه اختيار ڪندا.

ٻه اکر

مديني شريف ۾ عشا جي نماز کان پوءِ منهنجي زال ۽ آئون، حاجي محمد ناريجي جي گهر هميشه وانگر ماني کائڻ وياسين. حاجي محمد ناريجي وٽ هن دعوت کائڻ جي ٻه عادت ٿي وئي هئي. ۱۹۶۲ع کان وٺي مديني شريف هرسال يا ٻئي سال ويندا رهندا آهيون. روزانو نيرن فقط هوٽل ۾ کائيندا آهيون، ڏينهن جي ماني ڪڏهن ڪٿي ته ڪڏهن ڪٿي، مگر رات جي ماني حاجي محمد جي گهر کائڻي پوندي آهي.

حاجي محمد هڪ ذهين، وڏي معلومات رکندڙ، فولاد جهڙو سخت ۽ سچو سنڌي آهي. سندس خويين ۽ صلاحيتن جي ڪري ڪنهن به موضوع تي بحث مباحثي وقت مضبوط دليل ڪڏهن ڪڏهن هٿيار ڇڏڻا پوندا آهن. سندس حڪم به نادري هوندا آهن، ها يا نه جو فيصلو ڪرڻ مشڪل ٿي پوندو آهي. سندس سوچ رابن ۽ خيالن جي شستگي ۽ پختگي مشهور آهن.

سندس دوست ۽ مداح سڄي سنڌ ۾ پکڙيل آهن. سندس واقفيت تمام وسيع آهي. مهمان نوازيءَ ۾ پنهنجو مٿ پاڻ آهي. سڄو سالن کان سندس خاندان جي عربستان ۾ رهڻ جو سندس خاندان جي سنڌي ڳالهائڻ ۽ رهڻي ڪرڻيءَ تي ڪوبه فرق نه پيو آهي. سندس گهر هر قسم جي سنڌي ڪتابن سان ڀريو پيو آهي. مطالعي جو وڏو شوق اٿس مون پهريون دفعو کيس ۱۹۶۲ع ۾ ڏٺو هو جڏهن اسان پهريون

حج ڪرڻ ويا هئاسين سندس والد اسان جي تمام گهڻي خدمت ڪئي. سندس والد منهنجي ڏاڏي مرحوم حاجي عبدالرحيم شاه جو عربستان وڃڻ کان به اڳ جو گهرو دوست هو. حاجي محمد جو والد ٿر جو وڏو زميندار هو ۽ خلافت تحريڪ کان اڳي هندستان ڇڏي عربستان هليو ويو هو. وڏو زميندار با اثر ۽ با اخلاق انسان هو.

هن دفعي عمري تي حسب معمول سندس گهر وياسين، جتي مرحوم محمد اسماعيل عرساڻي جو ذڪر آيو ۽ فوراً کيس عرساڻي صاحب جي ڪتاب سنڌي سباجهڙا جي هٿ ڪرڻ جو خيال آيو. ڇو جو اهو ڪتاب ڪٿان به ملي نه سگهيو هئس ان ڪري ان ڪتاب جو مطالعو نه ڪيو هئين ۽ اسان تي فرض رکئين ته اهو ڪتاب کيس ڪيئن به ڪري هٿ ڪري ڏيون.

واپس موٽي اچڻ تي مان ۽ منهنجي زال ڪتاب هٿ ڪرڻ ۾ لڳي وياسين ۽ تمام گهڻي محنت ۽ جدوجهد کان پوءِ هڪ ڪاپي هٿ آئي، جنهن جا پنا به بنهه ضعيف ٿي ويا هئا. ڏاڏي مشڪل سان ان جو فوٽو اسٽيٽ ڪرائي، حاجي محمد کي هڪڙي ڪاپي ”سنڌي سباجهڙا“ ڪتاب جي ۽ هڪ ڪاپي مرحوم عرساڻيءَ جي ٻئي بهترين لکيل ڊرامي ”بدنصيب ٿري“ جي موڪليسين اهو ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ تازو وري ڇپيو آهي. بد نصيب ٿري منهنجو پڙهيل هو پر ”سنڌي سباجهڙا“ پڙهيل نه هو ۽ مون ان جي تعريف تمام گهڻي ٻڌي هئي

قسمت سان منهنجي عرساڻي صاحب سان پهرين ملاقات ۽ واقفيت ۱۹۶۰ع ۾ ٿي، جڏهن آئون سنڌ ۾ ڊئريڪٽر تعليم مقرر ٿيس ۽ ان کان پوءِ نوڪريءَ دؤران منهنجو ساڻس مرحوم حافظ ۽ اله ڌڻي بلوچ سان گهري دوستيءَ جو تعلق ٿيو ۽ اهو ويجهي دوستي، محبت ۽ عزت جو ناتو سندن زندگيءَ جي آخري ڏينهن تائين نه صرف برقرار رهيو مگر وڌندو رهيو. مون کي خوشي آهي ته مون نه صرف سندن

پرسندن اولاد جي به خدمت ۽ هر وقت ضرورت آهر مدد ڪئي.

مون سنڌيءَ جا فقط پنج درجا پڙهيا هئا ۱۹۲۹ع کان پوءِ سڄو تعليمي تعلق انگريزيءَ سان رهيو. ۱۹۲۹ع ۾ مان نون سالن جو هوس ته منهنجو والد فوت ٿي ويو ان وقت راهوٽ جي سنڌي اسڪول مان مون پنجون درجو پاس ڪيو. ڇهن سالن جي عمر ۾ منهنجي پرائمري اسڪول ۾ داخلا ٿي ۽ ۱۹۲۹ع ۾ سجاو شهر ۾ انگريزي تعليم جي ابتدا ٿي. منهنجا پرائمري اسڪول جي تعليم جا پنج سال پنهنجي نوعيت جا هئا. آئون ڇهن سالن جي عمر ۾ صبح جو سوير گهوڙي تي ۶ ميل پري سنڌي اسڪول ۾ ويندو هوس ۽ شام جو مغرب تائين يا ان کان به پوءِ واپس ڳوٺ گهوڙي تي پهچندو هوس. اسان کي اسڪول ۾ شام جو ڪڏهن هرروز ۽ ڪڏهن ٻئي ڏينهن ڪلر جي ميدان ۾ فوٽ بال، اتي ڏڪر يا ڌڙهي مار راند ڪيڏائيندا هئا مطلب ته شام ٺيڻ تڏهن ۽ ڪل يوگ ۾ گذرندي هئي. عموماً منهنجو راهوٽ مان مغرب جي قريب يا مغرب کان پوءِ ڳوٺ واپس اچڻ ٿيندو هو. ڳوٺ ويندي جهنگ مان اونڊاهيءَ ۾ چنڊ يا تارن جي روشنيءَ تي بنا ڪنهن ڊپ ڊاءَ جي گسن ۽ پيچرن تان سوڙهه ۽ وڻ جي سرڙات مان گهر موٽندو هوس گس سوڙهو هڻڻ ڪري وڻن جي پٺن ۽ تارين کان بچندو گهوڙو پنهنجي واٽ وٺندو هو. مرون، گدڙ، جهنگ ٻلا ۽ ٻيا جانور گهمندا وٽندا هئا مختلف پکين جون قسمن قسمن ٻوليون ٻڌندو گهر پهچندو هوس. ڇا مزا هوا؟ هاڻي ته جهنگ به ويا، وڻ به ويا، مال چارڻ جا هنڌ به ويا ڪاٺيون به ويون ته ٻيڙ به ويا. ڪهڙي نه وقت ۾ اچي پيا آهيون جتي ڪانگ به حلال ۽ ڪايو وڃون.

ڊئريڪٽريءَ جي زماني ۽ سنڌ يونيورسٽيءَ جي وائيس چانسلريءَ جي زماني کان سڄي سنڌ ۾ هر جاءِ ۾ ۽ هر درجي جي استادن سان مون ڪوشش ڪري واسطو رکيو ۽ پنهنجي ۸۱ سالن جي

عمر ۾ اڃا به وڏي جذبي سان رکندو اڃان ٿو. هي تقريباً ۴۵ سالن جو تعلق منهنجي جان ۽ روح ۾ آهي.

سائين! ڇا ٿا پڇو؟ ڇا استاد هئا؟ ڪيترن پرائمري استادن کي ڊاڪٽر داؤد پوٽو، ڊاڪٽر گربخشاڻي وڏي عزت سان ڏسندا هئا ۽ سندن قابليت ۽ مطالعي جو وڏو احترام ڪندا هئا. اسان جي اڄوڪي پرائمري استادن جو حال سقيم آهي. سندن قول ۽ فعل مان ۽ هلڻ چلڻ مان استادن هئڻ جي ڪا وصف نظر نه ٿي اچي. پرائمري تعليم جيڪا اسان جي زبان ۽ معاشري جي بنيادي ۽ مرڪز جي حيثيت رکي ٿي، اها هن وقت معاشرتي ۽ اخلاقي تنقيد جو نشان آهي. استاد جاهل ٿا لڳن مٿن رحم ۽ اسان جي حالت تي رڻ ٿو اچي. ڇا استاد هئا ڇا نالا وٺون؟ مگر وسارڻ به نٿو اچي سائين حاجي جاڙو خان، حاجي محمد ابراهيم پليجو، ماستر مريد علي، ماستر محمد يوسف پنجابي جان محمد جمالي، مولوي عبدالرزاق، دين محمد شاه، پيرو مل، ڇٽو مل، سائين سانوڻ داس، سائين غلام اصغر، سائين نور محمد ڪڇي، ٻيڙو خان ڪنير، مولانا محمد عثمان ڪورواهي، حاجي محمد، طالب ميمڻ ڇا نه شخصيتون هيون! استاد هئڻ جي هر قسم جي وصف منجهن جهلڪندي هئي.

۱۹۴۹ع تائين منهنجو تعلق انگريزيءَ سان رهيو. سنڌ مسلم ڪاليج جي تدريسي زماني ۾ سواءِ سنڌي ڳالهائڻ جي تحرير و تقرير جو موقعو گهٽ مليو. دوست ۽ شاگرد عجيب و غريب نالا رکندا هئا. منهنجي هلڻ ۽ ڳالهائڻ جا نقل ڪندا هئا. هر حالت ۾ محبت ڪندا هئا ۽ منهنجي جملن ۽ ڳالهائڻ جي انداز کي پنهنجو ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. مون سنڌيءَ ۾ پهرين تقرير ۱۹۶۹ع ۾ وائيس چانسلريءَ جي زماني ۾ ڪئي. ڊپريڪٽريءَ جي زماني ۾ سواءِ ڏيڍ سال جي ۱۹۶۰ع کان ۱۹۶۱ع تائين ون يونٽ گورنمينٽ مون کي ڊوڙائيندي

رهي ۽ ڪٿي به گهڻو وقت تڪڻ نه ڏنو. حيدرآباد، ڪراچي، ڪوئٽا ۽ پنجاب ۾ نوڪريءَ جي سلسلي ۾ ايندو ويندو رهيس. منهنجي سنڌي تحرير ۽ تقرير جو آغاز ۱۹۶۹ع ۾ ٿيو ۽ منهنجو پراڻو تعلق مرحوم محمد اسماعيل عرساڻي، حافظ صاحب اله ڏني بلوچ ۽ مولانا غلام اصغر سان وري قائم ٿيو.

۱۹۶۹ع ۾ جڏهن آئون وائيس چانسلر ٿي سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ آيس ته خوش قسمتيءَ سان چند ڏينهن کان پوءِ مون کي منهنجي تعليمي، تدريسي ۽ انتظامي زندگيءَ ۾ هڪ تمام وڏو موقعو مليو. مرحوم جان محمد جمالي ڪل سنڌ پرائمري استادن جي ائسوسيئيشن جو پريزيڊنٽ هو سو مون وٽ هڪ دعوت نامو کڻي آيو. جان محمد جمالي هڪ پرائمري استادن جو اجتماع بسنت ھال ۾ رکيو هو، جنهن ۾ مون تقريباً ٽن هزارن کان مٿي ابتدائي تعليم جي استادن اڳيان پنهنجي لکيل ۽ ڇپيل تقرير ڪئي ۽ انهيءَ تقريب سان منهنجي سنڌيءَ ۾ تحرير و تقرير جو سلسلو شروع ٿيو. مون ننڍڙا ننڍڙا ڪتاب ۽ مضمون لکيا جيڪي سنڌ ادبي بورڊ ڪيترائي دفعا ڇپائي چڪي آهي. مون کي استادن سڄي سنڌ مان دعوتون ڏنيون ۽ مون جيڪب آباد، ڪنڌڪوٽ، شڪارپور، سکر، لاڙڪاڻي، دادو، نوابشاهه، ٿرپارڪر، حيدرآباد ۽ ڪراچيءَ ۾ استادن کي مدرسن ۾ تقريرون ڪيون، ڪي زباني ۽ ڪي تحريري، اهڙيءَ طرح منهنجي سنڌي ادب جي مطالعي ۾ اضافو ۽ گهرو تعلق پيدا ٿيو. منهنجا سنڌي مضمون ۽ مقالا سنڌ جي اخبارن ۾ متواتر ڇپبا رهيا.

مون پهريون ڪتاب سنڌي معاشري تي ۱۹۴۳ع ۾ انگريزيءَ ۾ لکيو. جڏهن آئون علي ڳڙھ يونيورسٽيءَ مان ايم اي - ايل - ايل بي جا امتحان ڏئي واپس گهر آيس ۽ امتحاني نتيجي جو انتظار ڪري رهيو هوس، انهيءَ ڪتاب جي تمهيد مرحوم علامه آئي آئي قاضيءَ لکي ۽

اهو ڪتاب مرحوم دين محمد عليگ الوحيد پريس ۾ ڇاپيو۔ اهو ڪتاب منهنجي انگريزي ادبي ڪوشش جي ابتدا هئي. مون انهيءَ کان پوءِ چوڏهن ڪتاب انگريزيءَ ۾ لکيا ۽ ۱۹۷۲ع کان پوءِ صحافت جي دنيا ۾ پير رکيو. منهنجي اڳي ئي شاگرديءَ جي زماني ۾ صحافت سان دلچسپي رهي هئي مون ٻه مهينا وئڪيشن ۾ ”بمبئي ڪرانيڪل“ اخبار ۾ سيد عبدالله بريلويءَ وٽ ۽ ٻه مهينا دهليءَ ۾ ”ڊان“ اخبار ۾ مسٽر. وزف پوٽن وٽ ڪم ڪيو، انهيءَ کان پوءِ ۱۹۴۴ع کان ۱۹۴۶ع تائين مرحوم سائين علي محمد راشديءَ سان سندس اخبار ”مسلم وائيس“ ۾ حقيقت ۾ ايڊيٽريءَ جو ڪم ڪيو ”مسلم وائيس“ سنڌي ۽ انگريزي ٻنهي زبانن ۾ نڪرندي هئي. علي محمد شاهه فقط قانوني طرح ايڊيٽر هو مگر اخبار جو سڄو ڪم آئون ڪندو هوس. مون مرحوم دين محمد عليگ کي انگلنڊ مان تعليم جي زماني ۾ سنڌيءَ ۾ خط لکيا جيڪي ”الوحيد اخبار ۾ ڇپيا ۽ انهن کي وري سنڌي ادبي بورڊ ”سيرو سفر“ جي نالي سان ڪتابي صورت ۾ ڇپايو.

منهنجي ادبي تقرير، تحرير ۽ صحافتي زندگي حقيقت ۾ صحيح نموني تڏهن شروع ٿي جڏهن مون ۱۹۷۳ع ۾ وائيس چانسلريءَ تان استعيفيٰ ڏئي يونيورسٽي ڇڏي. ۱۹۷۲ع ۾ ”سند ڪوارٽرلي“ مخزن جو سرڪاري اجازت نامو حاصل ڪيو. سند ڪوارٽرلي ملڪ جو واحد آزاد انگريزي رسالو ٿي نمودار ٿي، جنهن سڄي دنيا ۾ مقبوليت حاصل ڪئي ۽ سڄي دنيا مان ليکڪ ۽ مفڪر سند ڪوارٽرليءَ لاءِ لکڻ لڳا. سند ڪوارٽرلي سنڌ جي متعلق هر قسم جي معلومات دنيا لاءِ موجود ڪئي. هن رسالي لاءِ دنيا ۾ جتي به سنڌي هئا انهي جا خط ۽ مضمون اچڻ لڳا. سند ڪوارٽرليءَ دنيا کي سنڌ جي وجود، سنڌ جي مسائل سنڌ جي خوبي ۽ دقتن دوستن ۽ دشمنن کان سچائي ۽ دليرانا نموني آگاه ڪيو. سند ڪوارٽرلي سنڌ جي تاريخ، سنڌ جي بزرگن، سنڌ جي اديبن ۽ اهم شخصيتن کان دنيا کي روشناس ڪرايو. سند ڪوارٽرلي بين

الاقوامي نقطہ نظر کان سنڌ جو واحد رسالو تسليم ڪيو ويو. مون کي افسوس آهي ته وڏي عمر جي ڪري جسماني ڪمزورين مون کي مجبور ڪيو جو ۱۹۹۸ع ۾ سنڌ ڪوارٽرلي پنهنجي طرفان بند ڪري نشر ياتي ۽ قانوني طرح محترم محمد ابراهيم جويي ۽ سنڌ ايجوڪيشن فائونڊيشن حيدرآباد جي حوالي ڪئي.

مرحوم عرسائي جڏهن هي ڪتاب لکيا تڏهن سنڌ جي ادبي دنيا عجيب غيرت، همت ۽ سچائيءَ جي هئي. ان وقت جي سنڌي اديبن ۾ نه صرف علم جي طاقت هئي مگر سندن ذهن انقلابي هئا، شرافت سندن شان هئي ڊاڪٽر داؤد پوٽو، مولانا دين محمد وفائي، قاضي عبدالرحمان، شيخ عبدالمجيد سنڌي، ميران محمد شاهه حڪيم فتح محمد سيوهاڻي مولوي عبدالرزاق ۽ مولانا محمد عثمان ڏيپلائي ۽ ڪيترا ٻيا اديب هڪ خاص نظر سان ڏٺا ويندا هئا ۽ وڏي عزت جا مالڪ هئا. عرسائي صاحب جي دؤر کان پوءِ ۽ ون يونٽ واري زماني ۾ سنڌي ادب ۾ هڪڙي قسم جي افسردگي، مايوسي ۽ ادبي نگاهه کان ڪجهه گهٽتائي اچي وئي. ورنڪيولر فائينل امتحان جيڪو بنيادي طرح سنڌي ادب جو وڏو سهارو هو ان جي ختم ٿيڻ تي جهڙوڪر معياري سنڌي ادب کي ڪاپاري ڌڪ لڳو. انگريزي اسڪول کلي ويا ۽ سنڌي پرائمري ايجوڪيشن ۽ ادب تي هڪ قسم جو فالج ڪري پيو اسان وٽ سنڌ ۾ اخبارون وڌڻ لڳيون ۽ ڊرامو لکڻ ڪمزور ٿيندو ويو. سنڌي ادب گهڻو ڪري سياست جي ور چڙهي ويو ۽ نئين ادب ۾ اهو ولولو ۽ اها خوشبو نه رهي. عرسائي، غلام اصغر، مولانا وفائي ۽ مولانا غلام محمد گرامي جهڙا ماڻهو ختم ٿيندا ويا جي سڀ سنڌيت جا علمبردار هئا.

سنڌي ادب نئين روح سان وري ون يونٽ جي هيڃان ۽ پريشانيءَ ڪري ۱۹۶۰ع کان پوءِ نئين جان ۽ نئين طرز اختيار ڪئي.

عشقيہ معاملہ ذرا ڪجهہ نئين نموني نمودار ٿيا. اديبن ۾ اها محارت تاريخي گهرائي، فڪر ۽ سوچ جي جهلڪ نظر نہ آئي. سنڌ جي تاريخ جي ترشيءَ، غصو ۽ درينگي ختم ڪري ڇڏيا. اهڙي حالت ۾ جيڪي اديب عام طرح رسالن يا اخبارن ۾ لکندا رهيا، انهن تي جدت ۽ ماڊرن ازم اثر انداز ٿيندي وئي.

عرسائي صاحب جي وقت کان پوءِ سنڌي ادب صحافت جي ور چڙهي ويو، جنهن ۾ مبالغو ۽ مصنوعات ڪاهي اچي پيا. متانت نہ ماڻهن ۾ رهي ۽ نہ ادب ۾ رهي - ادب تي انقلابي سوچ حاوي ۽ طاري ٿي ويئي، انهن سڀني ڳالهين ڪري نئون ادب پيدا ٿيو ۽ سنڌي ادب تاريخي لحاظ کان شاه ۽ مخدوم محمد هاشم جي زبان کان ٻيو رخ اختيار ڪيو. عربي ۽ فارسيءَ جو غلبو وڌندو ويو ۽ ساڳئي وقت انهي رجحان کان منحرف بہ هئا ڪن تہ عربي ۽ فارسي زبان جي خلاف لٿيون بہ ڪيون اڄ اسين سمجهون ٿا تہ سنڌي تصنيف تحرير ۽ شاعري وري پراڻي وقت ڏانهن متوجہ ٿي رهي آهي ۽ لڳي ٿو تہ جنهن انداز ۾ سنڌي صحافت تي جوش ۽ مقابلي جو روح واضع ٿيندو وڃي. منهنجي نظر ۾ سنڌي ادبي رجحان بہ انقلابي رستو اختيار ڪندو وڃي.

عرسائي صاحب جي هنن ٻن ڪتابن جي هٿ ڪرڻ ۾ منهنجي ٻن عزيز دوستن محمد ابراهيم جويي ۽ غلام رباني آگري جو مشڪور آهيان. جويو ۽ رباني سنڌي ادب جي انهيءَ دؤر جون نشانيون آهن، جنهن ۾ انگريزيت جو رجحان شروع ٿيو. سنڌي ورنڪيولر فائينل جي زماني واري سنڌيءَ جو زوال شروع ٿيڻ لڳو ۽ نئين انگريزي انداز واري سنڌي زور وٺندي وئي. انگريزن جي اچڻ کان پوءِ سنڌي ۽ انگريزيءَ هڪ ٻئي تي مدار رکيو. انگريزن جي حڪومت سنڌي زبان کي تقويت پهچائي، سڄي هندستان ۾ ٻيون سڀ زبانون سڌي يا ان سڌي طرح متاثر ٿيون. ٻين زبانن وڏي انقلاب کي منهن ڏنو، فقط ٻن زبانن بنگالي

۽ سنڌي پنهنجي جان ۽ روح کي سلامت رکيو. سنڌ ۽ بنگال ۾ انگريزن ٻنهي زبانن جي گهڻي ڇيڙڇاڙ نه ڪئي بلڪه انهن جي مدد ڪئي. سنڌي زبان انگريزن جي حڪومت ۾ دفترتي زبان رهي سڀ سرڪاري لکپڙهه سنڌي ۾ رهي. سڀ قانون، فرمان ۽ هدايتون دفترن ۽ ڪورٽن ۾ سنڌي سرڪاري زبان ۾ هيون. اريگيشن، پبلن ۽ جانورن جو ذڪر به سنڌي زبان ۾ ڪيو ۽ لکيو ويو. مون کي ياد آهي ته ۱۹۴۶ع تائين ڪمشنر سنڌ جي لئبرري ۽ پبلن جي لئبرري پئي الڳ الڳ مشهور هيون. منجهن وڏو تاريخي ۽ ادبي ذخيره موجود هو. مون انهن ٻنهي لئبررين کي ۱۹۴۳ع ۾ چڱي طرح ڏٺو هو تمام ناياب ڪتاب سنڌي ۽ انگريزيءَ ۾ موجود هئا. انهن لئبررين سان منهنجو تعلق ۱۹۴۶ع تائين رهيو. ان کان پوءِ آئون انگلنڊ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ هليو ويس. ۱۹۴۹ع ۾ واپس اچڻ تي پهريون موقعو ملڻ تي انهن لئبررين کي ڏسڻ جي ڪوشش ڪيم مگر افسوس جو آزادي ملڻ تي اسان جا هوش حواس ختم ٿي ويا هئا. مون کي ان ڳالهه جو وڏو افسوس آهي. سنڌ ۾ ٽي مشهور لئبريون ناياب ڪتابن سان مالا مال هيون جي لت مار جو شڪار ٿي ويون. ڊي جي سنڌ ڪاليج لئبرري، پبلن جي لئبرري ۽ ڪمشنر جي لئبرريءَ جا سٺ سيڪڙي کان مٿي ڪتاب هندستان هليا ويا ۽ اهو ئي ظلم ٿيو پنجاب لئبرري لاهور. ديال سنگهه ڪاليج لئبرري ۽ پنجاب يونيورسٽي لئبرري سان. لئبررين جو اهو نقصان پاڪستان جي جهالت ۽ فقدان فڪر جو وڏو سبب بنيو. ادب جي گهرائيءَ ۽ فڪري طاقت جو فقدان پاڪستاني معاشري ۾ آزاديءَ سان وڌندو رهيو ۽ اسان جي معاشري کي انهيءَ ڪري ڪمزور، غير معياري ادب ۽ بيهوده فڪر اثر انداز ٿيا. انگريزيءَ جو معيار ڪرڻ لڳو ۽ ان سان گڏ فڪر جو معيار به بدتر ٿيندو ويو.

سنڌي زبان تي پاڪستان جي ٺهڻ وڏو نقصان رسايو اردو به نه سڌري ۽ نه وڌي، انگريزيءَ جي اهميت ۽ افاديت به گهٽجڻ لڳي

سنڌ ۾ انگريزيءَ جو بهترين معيار هو سنڌ ۾ جيتوڻيڪ انگريزن جي حڪومت لاءِ نفرت هئي مگر سنڌيءَ ۾ انگريزيءَ جو مدار تمام گهڻو رهيو جنهن جا بهترين مثال آهن ڊاڪٽر داؤد پوٽو، ڊاڪٽر گربخشاڻي، علامہ آئي آئي قاضي ۽ مرزا قليچ بيگ. اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ انگريزيءَ کي اهميت ڏني ويندي هئي. اردوءَ جي اچڻ تي نه صرف سنڌي ۽ انگريزيءَ نقصان ڏنو ۽ سٺو مگر اردوءَ به پاڻ کي ڪيرائي ڇڏيو ۽ پنجاه سالن ۾ هڪڙو قدم به وڌي ڪم نه ڪيو، اردوءَ جي نالي تي پيسا ڪمايا ويا، حڪومت خرچ ڪندي رهي مگر انگريزي تباهه ڪرڻ سان نه فقط سنڌي کي نقصان پهتو مگر اردو به ڪري پئي ۽ ملڪ جي معاشري کي وڏو نقصان پهچايو. اسان جي اڄوڪي غير معياري تعليم ۽ ادب سنڌي زبان جي شستگي ۽ انگريزي زبان کي ڪاپاري ڌڪ هنيو. اردوءَ جو اچڻ اسان جي لاءِ وڏو بدنصبيءَ جو ڪارڻ بڻيو ۽ پاڪستان ۾ ادب فڪر ۽ خوض وري ڪر نه ڪيو، اسان کي اڄ به سنڌي نوجوانن جي ادبي ڪوششن ۽ اخبارن بچائي رکيو آهي ۽ اسين سندن ڪاوشن مان پُر اميد آهيون. ائون اڄ ويهين صديءَ جي ادبي ۽ فڪري ڪوششن کي ايڪويهين صديءَ لاءِ خوش نصيبي سمجهان ٿو. هن عرصي جي پڇاڙي ۾ جنهن نموني سنڌ مصيبتن، تڪليفن، بي روزگاري، بدحالي ۽ اقتصادي مشڪلات ۽ سياسي بدحاليءَ مان گذري رهي آهي، اها مون کي يقين آهي ته ايڪويهين صديءَ ۾ يقينن رنگ ڏيکاريندي. مون کي يقين آهي ته ايندڙ صديءَ ۾ سنڌ نئين نموني ۾ نمودار ٿيندي.

عرسائي صاحب جي انهن ٻنهي ڪتابن جي حاصل ڪرڻ ۾ اسان کي جا پريشانِي ۽ دقت ٿي. ان کي محسوس ڪندي منهنجي زال ٻنهي ناياب ڪتابن کي ڇپائڻ جي صلاح ڏني. اسان اهو فيصلو ڪيو ته ٻئي ڪتاب گڏي ڇپرايون. هي منهنجي زال جي صلاح مشوري جو نتيجو آهي. سندس مائٽن جو مرحوم عرسائي سان گهرو دوستائو تعلق

هو. خير ڪتاب هٿ ڪري ناصر مورائي جي حوالي ڪيوسين. منهنجي واسطي لکڻ مشڪل هو ان ڪري تمهيد لکڻ يا تنقيد جو ڪم مون پنهنجي زال جي حوالي ڪيو. منهنجا هٿ لکڻ ۾ ڏکيا ٿي ۽ مستحڪم تحرير مشڪل هئي، زباني لکائڻ سان تمهيد شروع ڪيم. هيءَ تمهيد مختصر زبان ۾ ڏيون ٿا، غلطيون آهن ته منهنجون آهن نه منهنجي زال جون. اجهو هي ٻئي بهترين ناياب ڪتاب جن جي پڙهڻ جي ضرورت اڄوڪي دؤر ۾ تمام ضروري ٿا سمجهون، اسين استادن ۽ نوجوانن جي حوالي ٿا ڪريون.

هي منهنجي سنڌي اها آهي جيڪا مون راهوٽ ۾ پرائمري تعليم جي زماني ۾ حاصل ڪئي. قبول پوي، هنن ٿورن اکرن سان اسين هيءَ تمهيد ختم ڪريون ٿا. دعا ڪندا

تاريخ 1-8-98

ڪراچي

عزيزه ۽ سيد غلام مصطفيٰ شاھ

حرف آغاز

سال ۱۹۳۹ع ۾ محترم پير الاهي بخش صاحب سنڌ جو وزير تعليم هو. موصوف پهريون دفعو بالغن جي تعليم جو سلسلو جاري ڪيو. مان ان وقت ٿر پارڪر ضلعي جو فرسٽ ايڊيوڪيشنل سپروائيزر هوس ۽ مرحوم عثمان علي انصاري مدرسو هاءِ اسڪول ميرپور خاص جو هيڊ ماستر هو. تعليم بالغن لاءِ زمين هموار ڪرڻ ۽ عوام ۾ چاهه پيدا ڪرڻ لاءِ اسڪولن ۾ ننڍا مڪالما اسٽيج تي آڻي عوام کي خواندگيءَ جا فائدا ۽ ناخواندگيءَ جا نقصان ٻڌائڻ لاءِ تحريڪ شروع ڪئي ويئي.

مرحوم انصاري صاحب مون کي فرمايو ته ”عرسائي! هي ننڍڙا ٻاراڻا مڪالما منهنجي هاءِ اسڪول جي شاين شان نه آهن. تنهنجي زور، قلم جو آءُ معترف آهيان. اڄ تنهنجو امتحان آهي، هڪ اهڙو مڪمل ڊرامو لک، جو آءُ پنهنجي اسڪول ۾ اسٽيج تي آڻيان“ هڪ هفتي کان به گهٽ عرصو ڏنائين. قلم هٿ ۾ ڪنيم. هڪ سڄي رات نند نه ڪيم ۽ ٻيو سڄو ڏينهن لکڻ ۾ مصروف رهيس ۽ هيءُ ڊرامو بفضل، خداوند تعاليٰ تڪميل کي پهچي ويو. ڊرامي جو نالو ”بدنصيب ٿري“ مرحوم پاڻ تجويز ڪيو، ڇاڪاڻ جو ڊرامي جو لب ولهج ٿري زبان ۾ هو.

مرحوم حافظ محمد صادق صاحب (ڊپٽي ڊائريڪٽر ايڊيوڪيشن) جو ان وقت مدرسو هاءِ اسڪول ميرپور خاص ۾ اسسٽنٽ ماستر هو، شاگردن کي ڊرامي جي تياري ڪرائڻ جو ڪم ان جي سپرد ڪيو ويو. ڏينهن رات جي محنت ۽ جفا ڪشيءَ بعد تياري مڪمل ٿي ويئي ۽ تاريخ ۷ - مئي ۱۹۳۹ع تي ڊرامو پيش ڪيو ويو. ٿرپارڪر ضلعي ۽ ميرپور شهر جي سڀني سربر آورشه شخصيتن وڏي

استيڻ سان محفل ۾ شموليت ڪئي. صدارت ان وقت جي ڪليڪٽر مرحوم نور نبيءَ ڪئي. ڊرامي جي سڃيءَ سنڌ ۾ جابجا تعريف ٿي ۽ هر هڪ جي زبان تي هن شاهڪار بابت تحسين جا نعرا بلند ٿيا.

انصاري مرحوم ڊرامي جو مسوده پاڻ وٽ رکي ڇڏيو ۽ جڏهن پاڻ ڪراچيءَ ۾ تعليم کاتي جو ايڊيو ڪيشنل انسپيڪٽر ٿيو ۽ ان سان گڏ ”سنڌيءَ لاءِ مرڪزي صلاحڪار بورڊ“ جو سيڪريٽري مقرر ٿيو، تڏهن ”بدنصيب ٿريءَ“ جي اشاعت جي مون کان ۲۴ مارچ ۱۹۴۱ع تي اجازت طلب ڪئي ويئي، جا مون بلڪل فراخديءَ سان برضا و رغبت ڏني. مون کي ايڏائي سؤ رپيا نقد پهريون انعام ۽ ايڏائي سؤ ڪتاب جون ڇپيل ڪاپيون معاوضي طور ڏنيون ويون. اشاعت بعد هن ڪتاب سنڌي ادب ۾ هڪ اعليٰ مقام حاصل ڪيو ۽ سنڌي ادب جو هڪ شاهڪار ليکجڻ ۾ آيو. محڪمهءِ تعليم ان کي درسي ۽ انعامي طور ۽ لئبررين لاءِ منظور ڪيو. اهوئي سبب ٿيو جو هن ڪتاب جون ڏهه - ٻارهن ايڊيشنون هڪٻئي پٺيان ڇپيون آيون.

مان هن وقت پيرسن ٿي چڪو آهيان. ضعف بصارت سبب پڙهڻ ۽ لکڻ جو ڪم گهٽ ڪريان ٿو. ارادو ڪيم ته پنهنجون جملي تصنيفات ”سنڌي ادبي بورڊ“ جهڙي نامور اداري جي سپرد ڪريان، جيئن هي منهنجون ڪاوشون محفوظ رهي سگهن. انڪري مذڪوره بورڊ کي التجا ڪيم ته منهنجا ڪتاب اداري جي تحويل ۾ ورتا وڃن. مون کي پئسن جي لالچ نه آهي، بورڊ سڳوري جيڪي به ڏنو مون کي قبول آهي؛

”پريان سنڌي پار جو ڏکوئي دولت“

سنڌي ادبي بورڊ ڪرم فرمائي منهنجي آڇ قبول ڪئي ۽ پنهنجن ٻين ڪتابن سان گڏ هيءُ ڪتاب ”بدنصيب ٿري“ به قبول فرمايو. چونڪ هيءُ ڪتاب هن وقت سنڌ جي ٻن دانشگاهن يعني

ڪراچي ۽ حيدرآباد بي۔ اي آنرس لاءِ سال روان کان درسي طور منظور
ڪيو آهي. لھذا سنڌي ادبي بورڊ، ان جي پهرين اشاعت، آب و تاب
سان ڇپائي ناظرين ڪرام جي اڳيان موجو ڪئي آهي.

منهنجي خيال ۾ اها هڪ وڏي بي انصافي ٿيندي جيڪڏهن هتي
آءُ سنڌ جي لائق فرزند، علم جي قدردان، خود هڪ اعليٰ اديب ۽ ادب
نواز محترم غلام رباني سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ جي شڪر ادا ٿي
نه ڪريان، جنهن صاحب، مون کي پنهنجا ڪتاب بورڊ جي حوالي
ڪرڻ جو مفيد مشورو ڏيئي منهنجي دل جي مراد پوري ڪئي. -
واسلام

محمد اسماعيل عرساڻي

حيدرآباد سنڌ

۴۲ - ۱۹۷۴ع

بدنصیب ٲري

اٽڪت پهريون

پردو پهريون

(ميريورخاص جو شهر. سيٺ سڄڻ مل جي اوطاق ۾ سندس
نفر ”ڍالو“ ڇنڊ ڦوڪ به پيو ڪري ۽ آهستي آهستي ڳائي به پيو؛
اڄ عشق ۾ اوهان جي مون ڪيو مٿو اگهاڙو،
جواني ۾ جلد مل، نه ته ٿي ويندس ڪراڙو.)
(مٿي تي هٿ هڻي) بابا، سڀ ڀاڳ جو ڪم آهي. آهن ته
سيٺيون به ته اسان جهڙا ماڙهو، پر ڏس طولن کي ٽيڪ ڏيو، ڪيئن نه
وينا موزون ڪن! اسين ته پريات کان وٺي اڌ رات تائين، سڪڻ سترهن
ريڻ لاءِ رت ولوڙي پٽ ٿا ڪريون، ته به پر ماتما جي قدرت، مار پوي
سيٺن کي، راجي ته بنهه نٿا ٿين! (ٿڌو ساھ ڪڍي) وري به شجر، جو
منهنجو سيٺ سڄڻ مل ته ڪنهن حال ۾ آهي. ٻين نياڳن جون ڳالهيون
ٿيون ٻڌجن ته لڳ ٿا ڪانڊارجن. شال ڍڪيءَ جو ته منهن ئي نه
ڏسجن!

(اتي ”چنيسر“ نالي هڪ ٿري، روزگار جي ڳولا ۾ ڀٽڪندو،
اوطاق جي ٻاهرينءَ پٽ جي ڀرسان اچي ڪانپ ڪڍي ويهي ٿو. کڻي
جي ڳوڏ ٻڌل اٿس. بدن تي ڊگهي ڦاٽل صدري، ۽ مٿي تي چنل پٽڪو
اٿس. وري مان سلفي ڪڍي وڙم پري ٿو، ۽ ڏوهيڙو ڏئي ٿو؛)

منهنجي تور تلين ۾، آءُ هٿ بندياڻي،

مون ڏاڏائي ڏيهه ۾، ڦڙهه ۽ لاڻي،

ڪنديس رهائي، ماروءَ پاس ملير ۾.

(ڍالو نفر ڏوهيڙو ٻڌي، ٻاهر ڀرو ٿئي ٿو، ۽ چنيسر ڏانهن

گهور ڪري نھاري ٿو. ڏوهيڙو ختم ٿيڻ تي هڪدم چويس ٿو.)

ڍالو - مٿان ٿريو آهين ٿريو؟

چنيسر - (نوڙت سان هٿ ٻڌي) هائو سيٺ، غريب آهيان.

ڍالو - آهين ڪنهن ڌنڌي سان ڪين وٽين ٿو تيشڻ تي ڳنڍيون ڪپيندو؟

(کلي ٿو)

چنيسر - (ٿورو ڊجي) نه ڙي سيٺ، مشڪين آهيان. پيٽ گذر پيو
نهاريان.

ڊالو - (پنهجي منهن) ٻيلي، سيٺ جي ڪوئيءَ تي، اوطاق تي، گهر
منجه، اندريون ٻاهريون، مطلب ته سمورو ڪم آهي منهنجي
سرتي، روج ٿو دانهون ڪريان پر سيٺ چوي ته ڪو ٿري ڇت
ٿورڙي پگهار تي هٿ ڪر، جو گانين جي شيوا ڪري ته تنهنجي
جند ڇٽي پوي هاڻي ته وجهه آهي. هن ٿريءَ کي چونه وٺي کڻي
ويهاريان! (ٿريءَ کي) اڙي نانءُ ڇا اٿيئي؟

چنيسر - سيٺ چنيسر.

ڊالو - نوڪري ڪندين؟

چنيسر - (مرڪي) سيٺ، دعائون به ڪندوسين.

ڊالو - پگهار گهڻو وٺندين؟

چنيسر - سيٺ، او توکي اڪتيار (۱) آهي ڪم ڏسي پوءِ قدر ڪج.

ڊالو - تڏهن به، ابا ٻولي ڇڳي آهي.

چنيسر - سيٺ، پو ڪم ڪهڙو ڪبو؟

ڊالو - گانين جي ڪڙڪتر، ڏهاڻي، وٿاڻ جي صفائي، ٻيو وري ڪهڙو
ڪم!

چنيسر - راضي شاهه پلو ڪندء. مال چاري پياري متارو ڪري
ڏيندوسين. الا جو سونه!

ڊالو - چڱو ترس ته سيٺ وڏو اچي ته پگهار جي صفائي ڪريون. اچي
اندر ويهه،

(چنيسر اندر اچي ٺهي نڪي ويهي ٿو ۽ ڏاڙهي تي هٿ پيو ڦيري. ايتري
۾ سيٺ سڄڻ مل به اندر اچي ٿو، ڊالو نفر سيٺ کي رام رام
ڪري ٿو، ۽ چنيسر نٿڙي سلام ڪريس ٿو. سيٺ هڪ ننڍڙي

ڊيسڪ جي ڀرسان گڏيءَ تي ويهي ٿو ۽ عينڪ ڪڍي پائي ٿو.
 ڀر ۾ رکيل بندين مان هڪڙي کولي لکڻ شروع ڪري ٿو. ذري
 بعد عينڪ مٿي کڻي، ڍالوءَ کي چوي ٿو.

سيٺ - اڙي هي ڪير آهي؟

ڍالو - سائين، هي ٿري آهي، ويچارو غريب اشراف آهي. روجگار
 ڪپيس. گانين جي شيوا چڱي ڪندو.

سيٺ - (چنيسر کي) ابا، تون ڪاٿي ويٺو آهين؟

چنيسر - (منهن تي مرڪ) سيٺ، پنهنجي گهرين پيا ڏهاڙا ڪاٽيون.

سيٺ - ابا اهو ٿو پڇان ته گهر ڪاٿي اٿي؟

چنيسر - (هٿ سان به اشارو ڪري) سيٺ، ٿر مٿي وو!

سيٺ - (ٿورو خفي ٿي) پر ٿر ۾ به ڪهڙي هنڌ؟

چنيسر - او هتان نه ڍري پوندين ٿر کي، ته ڏوهه ٻارهان پتون اُڪري،

ابا ٻين واريءَ ترائيءَ مٿان، اوڏاهي مٿان، چچ مٿان، چپٽهار مٿان

اُڪري هٿرائيءَ واري سن مٿي، اوڀرندينءَ پٽ مٿي چونرڙا نظر

اينده، او، اتي چيلڙا وٺيو، ويٺڙا ڏينهنڙا گهاريون.

سيٺ - (پنهنجي منهن) ڪو ٻلي بڪ ته ڪيتري ڪئي آهي! (چنيسر کي)

ابا، هتي ڪو سڃاڻي به ٿو؟

چنيسر - (گنتڪار ڪري) (۱) سيٺ، هي ماجو پهرو گهمرو (۲) آهي،

جو سنڌ کي ڍري پيو اهيان. هيل سال چنڊون پيون گهٽ، الا

جو سونهن! ڏاڍو ڏڪر آهي. ڪڪ مور ڪونه جڙي، مال بنهه

مري ٿو. سگهو ڪو سائين سانوڻ کي آڻي، ته پوءِ سيٺ کي

چوٿان؛ مانواري ڍاتيءَ مٿان چاڙهي، توڳن ڏيپلو گهمائي اچان -

ڏاڙهي آ مونجي (۲)! (ڏاڙهيءَ تي هٿ گهمائي ٿو.)

سيٺ - اڙي ايتري ڊيگهه ڇو ٿو ڪرين؟ ٻڌاء ته هتي ڪو سڃاڻي ٿو؟

چنيسر - سيٺ، سڃاڻي وري ڪونه ٿو؟

سيٺ - پوءِ اسان کي ڪهڙي ڪل ته تون ڪهڙي چال جو ماڻهو آهين؟
سياڻي چوري ڪري وڃين ته؟

چنيسر - (گتڪار ڪري) نه، ڙي سيٺ، نه. چوري مونجي ڪتي جو به
وڙ نانھ. اسان مارو ماڙو پرائيءَ شيءِ کان بچ پري وو! اي ڪم
آن سنڌين جو.

سيٺ - (مرڪي به ٿو، مٿيان به ٿي لڳيس) اڙي، هاڻي گهڻو بڪيئي
معتبر! ٻڌاء ته پگهار ڪيترو وٺندين؟
چنيسر - تون پاڻ لائق آهينئين. آءُ ڪو چوڻان؟

سيٺ - چڱو اٺ رپيا مهينو قبول اٿئي؟

چنيسر - سيٺ، قياس وارو ماڙهو ٿي قدر ڪونه ڪيئي. چوڪريا
چوڪريا پنج روپيا چنڊان چند پيا ڪمائين. مان ڏاڙهي سڀن
مڙس، آٺ روپيا گنهان؟ جي مٿي نه، ته به چوڪريين جيس ته
ڪريينم. پگهار منڪي مرضيءَ تي ڏي پوءِ ڪم نه وٺي ته پلين
لاهي ڪٿي آٺ ڏج. (سيٺ ۽ نفر کلن ٿا.)

چنيسر - (سيٺ کي) ڪو سيٺ ڪلپين ٿو؟ گير واجبي چو آتمين ڪر؟
سيٺ - چڱو ڀلا، رپيا پنج مهينو تنهنجا قبول. ڪم ايمانداريءَ سان
ڪجانءِ. (نفر کي) ڍالا، وڃي هن کي وٺاڻ تي ڇڏ، ۽ ڪم ڪار
سمجھائي اچينس،

ڍالو حاجر، سيٺ.

(ڍالو - ۽ چنيسر ٻئي وڃن ٿا.)

(پردو ڪري ٿو)

پردو ٻيون

اٽڪت پهريون

(سيٺ سڄڻ مل جي گانين جي وٽان جو ٻاهريون ڀاڱو. چنيسر

اچي ٿو. سلفي هٿ ۾ اٿس. ڪاٺي ڪڍي ويهي ٿو ۽ ڏوهيڙا
ڏئي ٿو.

ماڙي چڙهي ماروئي، ٿي مارن موڙا ڏي،
چي سڪ نه آندم سومرا! آندم ايرادي،
ته ميان موڪل ڏي، هن نمائيءَ کي نٿو چئي.
الوالو.

ڪريو مهاڙ ملير ڏي آڀياڻي آهي،
جا مٿي ڏنيس ماروئين، سا لوئي نه لاهي،
او سومرا! ساهي، ستيءَ وجهه ۾ سنگهرون.
الوالو.

ڪير مهاڙ ملير ڏي مٿي ڪوٽ چڙهي،
نت نهاري ڏيهه ڏي، ڳوڙها پير ڳڙي،
نگي ڪوڪ قلب مان، منجهان روح رڙي،
او ويڙهيچن وري، ڪر نه لڏي ڪڏهن.
الوالو.

(سلفيءَ مان سوتا ڀري پنهنجي ئي منهن) ٻيلي ملڪ ته ٿر به
امير آهي! پر هنين ڏينهن ته ڪوري بک، واه ڙي ميرپور واه جهڙو سڻو
مهين تهڙو ئي ڏٺو مهين. شجر آهي! نوڪري ته جڙي. پگهار به
ناهوڪو. مونجون ڪهاڻيون سڻي، سيٺ ويو موهجي! حال ته ڪمايون
تا چار ڏوڪڙ، جڏهن نه چنڊون پيون تڏهن وينداسين وطن. (وري به
سلفيءَ مان ٿوڪ ڀري ڪنگهي ٿو. پوءِ ڪافي ڳائيندو، وچ وچ ۾
ڏوهيڙا ڏئي.)

عمر رات ٻڌيون مون ڪي تازن تنوارون،
ستي ٿيون ستائن سنگهارنجون سارون.
هن مند مارو سنهڙا، ويڙهين وڳ وارين،
ڇيڇا ڇيڪاروئو ڇيلڙا، پٽين پهراڻين.
نيئ منهنجا ان ڪي ججهو جر هارين،
تازا تنوارين، مينهن وسندا، موت تون.

۲

ڪيا ويس وڇڙين ڪنوڻ نت ڪلي ٿي،
ڪري ڳوڙ واڄا، سڄن ٿيون ستارون.
پهري ڪيا پتن ۾، وڇڙين وڌاڻا،
سور انهن سومرا، منڪي اندر اڏاڻا،
اولي ويڙا اڪري، عمر ! اباڻا،
بڪر ٻاڻاڻا، پسان شال پر ڪنهن!

۳

آنا مينهن موٽي، ٿيون سايون پتون سڀ،
چرن چاه مان چيڪ چيلن قطارون.
جهڙ ڦڙ مٽي مارئين، جت چيها، چلڙ، چڪ،
اندر ٿو اڄ مري، ساه انهن جي سڪ،
پيئون ساڻ ٻُڪن پري، تان ڏيئي تڪ،
ور پريان سين پڪ، پيا پاڻ پريائي گهوريا!

۴

ويان مان ملڪ موٽي، وطن ڏي وڇوڙيل،
متان ڏين مارو ڪي مٽيءَ ڪي ميارون.
ايءَ نه مارن ريت، جيئن سيڻ مٿان سون تي،
اچي عمر ڪوٽ ۾، ڪنديس ڪانه ڪريت،
پڪن جي پريت، ماڙي سڀين نه مٿيان الا الا،
اتي ڍالو نفر اندر لنگهي ٿو اچي.)

ڍالو- چنيسر ڪيئن؟ ويٺو آهين موز ۾؟

چنيسر- پاڻي شخر آهي. سيٺ وٽ به ٻيو چنڊ ٿو ڏسجي. مال مٿي
پورهيو ڪري ٻُڳيون (۱) به متاروين ڪيون ام (۲) پوءِ به

سيٺ ذري ذري ڪري ٿو ڏمر. چوي ته تون آهين صفا ڇٽ

بيوقوف، اسين لسيءَ لپ جي سوهنج (۳) تي اٽڪيا

پيا آهيون. نه ته، پاڙيوارا پاڻيءَ ڪاڻ گهڻي پيا پڪارين.

اسين مارو ماڙهو تڙين مٿان پاڻيءَ ڀرڻ جا مهندي ملوڪ آهيو.

ڍالو- ٻيلي، هاڻ ڇڏ ڪاوڙ. وٽ هي ريو. ڪڪڙا ويا آهن ڪي.

جيسين ٻي ڳوٺ وٺون، تيسين پنج سير مورند واٽي جي هٿ تان وٺي اچ. پر اڃ سگهو. وٺين ڊوڙ ڪر، هان؟
 چنيسر - (رپيو هٿ ۾ وٺي) هن سڄي جا پنج سير ڪڪڙا جڙندا ڪ؟
 ڍالو - اڙي، نه پوک! جيتري پنج سير ملن اوترا پئسا ڏيئي. باقي ڏوڪڙ موتائي وٺجانءِ.

چنيسر - (کلي) تون ته چوڻين ٿو، پر هو به مهندان موتائي ڏي ڪ. واٽي ڪن روپيو جڙي ته مايڙي مريس جو هيڪڙي ڪوڏي به واري کڻي ڏي. ٿرين ته ڪراڙن ڪن پائي وات ۾ وجهي، ست مڪون ٺوڪي کڻي هن، جي کڻي وات آڻين، هيڪڙا ڏيندو ڪڪڙا، ٻيا وري ڏيندو ڏوڪڙ! اي آءُ ته ڪونه ٿو مڃين، تون مڃين ته پلين!

ڍالو - (کلي اڙي، اهو ٿر چڙهي آئين. هتي توکي پاڻيهي جيڪي پئسا موٽندا، سي واپس ڏيندو. رڳو تون سڄا ڏسي وٺجانءِ.
 چنيسر - (کلي ٿو) سڄا ڪم ڪوڙا ڪ! ڏوڪڙ به سڄ ڪم ڪوڙ ڪندا آهن ڪم؟

ڍالو - ٻيلي، هاڻ جند ڇڏ، وڃ وڃ، سر نه ڇٽ.
 چنيسر - (هٿ ٻڌي) حاضر حاضر.

(چنيسر وڃي ٿو. پردو چڙهي ٿو)

پردو ٽيون

اٽڪ پھريون

(مورند واٽي جو هٿ. ان جون ڳوٺيون، پसार جا پارڙا ۽ ڪٺا، تيل ۽ گيهه جون دٻيون وغيره آسپاس رکيل. ”مورند“ آسن تي ويٺو آهي. هرو ۽ کيتو، ٻه گراهڪ اڳ ۾ ئي بيٺا آهن. مٿان چنيسر به اچي ٿو.)

چنيسر - (ايندئي هڪل سان) اڙي سيٺ! ڪڪڙا ته ڏيڄينم: پنج سير پڪا.

مورند - (چڙپ ڏيئي) بيهي ته ملئي ٿا. تڪڙ ڇڏ.

چنيسر - (آڪڙ مان) ڪو؟ پئسا ڪين ٿو ڏين ڪ، جو ڏڙهين ٿو؟

مورند - (تڏو ٿي، نرمائيءَ سان) بابا، توکان اڳ ۾ پڪي بيٺي آهي، تنهن کي ته هلايان. تون به ٿو پٽن پهچين.

چنيسر - (خفي ٿي) سيٺ، اي تو هجي منهن مٿي نٿو پئي؛ اکر ڪهڙا ٿو اُچارين.

(سڀ کلن ٿا)

مورند - (هن بينلن گراهڪن کي) ٻيلي، اوهين چئو مون ڪهڙو گئل لڦج ڪڍيو؟

چنيسر - (مورند کي) اهو پٽ ڪهڙو چئي؟

مورند - (کلي) اي! پٽن چير پٽن، ڪڏهن اهو اکر ٻڌو ڪين اٿئي ڇا؟

پر ٻيلي، تنهنجو ڏوهه ۽ هي تون آهين ٿريو، توکي ڪهڙي خبر پٽن جي؟ اوهين پاڻيءَ سرڪ کي سِڪو، اوهان کي پٽن ۽ ٻيڙين جي ڪهڙي ڪل؟

چنيسر - (اڇل مان) هائو، ٻيڙين جي ڪر ته رڳو ان سنڌين کي!

(کيسي مان ٻيڙيون ڪڍي، ڏيکاري) هي تڏهن ٻيڙيون نه آهن

سرن جون تيليون آهن ڪ؟

(سڀ کلن ٿا)

مورند - ٻيلي اسان توبه ڪئي، جهل گندي، پهرين تون وٽ ڪڪڙا، لاه لڙ.

(ساهمي کڻي ڪڪڙا ٿورڻ وڃي ٿو،)

هرو - (خارن وچان) اسين بيٺا پنڪيون کائون، هي جٽ جمائي، سودو

اسان کان اڳ وٺي ٿو وڃي! اسين تڏهن وڃون هليا پيو؟

مورند - (پريائڻ طور) ابا، پهرين تون، پهرين تون.

ڪيتو - (ڇوٽ مان، پهرين پهرين جي ڳالهه ڪانهي، اهڙي به اڪيائي

ڪنڊين ته دڪان اسان کي به ڪتا ڪونه آهن.

(ائين چئي هروءِ ڪيتو ٻيئي ڪاوڙ جي هليا وڃن ٿا)
 مورند - (پنهنجي منهن) نوٽ آءُ به جيڪي اوهان واٽين مان وٽيان ٿو،
 سي گهوريا! اسان کي ڪمائي آهي (چنيسر ڏي اشارو ڪري)
 هنن جا هلن مان، (اوهان مان) ڪهڙي آيت اٿئون رپئي جي
 سودي مٿون به ڏوڪڙ ڪماياسين ته به وڏو ڇيهه! (تنهن وچ
 ۾ چنيسر گندي پڪيڙي آهي، مورند ڪڪڙا توري، گنديءَ ۾
 وجهي ٿو)، ڇي، هي برڪت، هي سائين به، (راڳ ۾) او سي ٿيا
 ٿي، (ٽيون سير سچ پچ توري ڪونه ٿو) وري هي چار، سي ٿيا
 پورا پنج (پنجون سير به اڌ گيدو توري لڳي ٿو وڃيس) ميان
 چنيسر! هاڻ ڪي ڏوڪڙ تنهنجي ڪري ڏس به گراهڪ
 وڃاياسين.

چنيسر - (اول ڪڪڙا گنديءَ ۾ سوگها ٻڌي، پوءِ پٽڪي جي ور مان
 رپيو ڇوڙي مورند کي ڏيئي) وٺ وٺ، ڀڄي مور ڪين ٿو
 وڃان. باقي ڏوڪڙ واري ڏي، ڪڪڙن جو ڪيترو؟
 مورند - بابا، سو ائين چئين آئين ڪڪڙن جا پنج سير، باقي تنهنجا ٿيا
 سوا ڏهه آنا، سي پنهنجا وٺ. (سوا ڏهه آنا چنيسر کي ڏيئي
 مورند هٿ جي اندرئين ڪمري ۾ هليو وڃي، چنيسر به هٿ
 کان هيٺو ٽٽي ٿو، منهن ۾ هڪڙو جوان گڏجيس ٿو).
 چنيسر - (جوان کي هڪل ڪري) اڙي جوان، هي ڏوڪڙ ته ڏسي ڏيئيم
 ته گهڻا آهن؟

جوان - ڏوڪڙ ٻئي، (هڪ، ٻه ڪري ڳڻي) سوا ڏهه آنا اٿيئي، (ڏوڪڙ
 واپس چنيسر کي ڏيئي) اڙي ڇو. توکي ڏوڪڙ به ڳڻڻ ڪونه
 اچن ڇا؟

چنيسر - (ڏوڪڙ واپس وٺي) پند کي پتوئي ڪونه پوئي، اي ڪم آن
 پڙهلين جو. (جوان وڃي ٿو هليو هي به دل ۾ سوا ڏوھ آنا،
 چوندو به وڪون مس ڪئي ٿو ته وري انگ وسري ٿو وڃيس،

سو اتيئي ويهي ويچار ڪري ٿو) ڇم ڇم ليڪو ته ڀلجي ويو.
هاڻ سين ڪن ڪهڙو جباب ڪندس؟ (تڏو ساھ ڀري)
انڪري پڙهيل ماڙهو ڪاسو! الله وسري وڃيس، ڏوڪڙ نه
وسريس. انهيءَ ڳالهين شهري ماڙهو بنهه پڪتا! (اتي هڪڙو
ٻيو جوان اچي لنگهي ٿو، چنيسر انهيءَ کي سڏي) اڙي يار،
ڳالهه ته سٺ.

جوان - ڇا ٿو چوين؟

چنيسر - وڙهين ڪونه ٿو. رڳو ليڪو ٿو پڇين. هي ڏوڪڙ ته ڳڻي
سٿائينم. (ڏوڪڙ ڏئيس ٿو.)

جوان - (ڏوڪڙ ڳڻي، اتي جو اتي چنيسر کي واپس ڪري) هي مڙئي
سوا ڏهه آنا آهن.

چنيسر - (کلي ٿو) هاڻوڙي هاڻو! هن همراھ به سوا ڏوھ آنا سٿايا
هوم. (جوان کان) سوا ڏوھ آني ۾ ٿامي وارا ڏوڪر گهڻا
ٿيا؟

جوان - ايڪيتاليھ.

چنيسر - (عجب ۾) هو گازی! ڀلا ڀايون؟

جوان - سو ٽيوھ.

چنيسر - (تنھائي وڌيڪ عجب ۾) سو ٽي ويھون وو!

جوان - (کلي) اڙي هڪ سو ۽ ٽيوھ، سو ٽي ويھون نه،

چنيسر - ڳالهه ته ساڳي ٿي! چُوندا ڪين آهن ته جهڙي سٺ، تهڙيون
ٽي ويھون؟ مون کي ڀلائين ڪوتو؟

جوان - (کلي ٿو) متان ٿريو آھين ٿريو؟

چنيسر - آھيان ته بروبر ٿريو. پر سٺ ته سھين، هو ليڪو ڀلجي ويس،
ڏوڪڙ گهڻا ٿيا؟

جوابن - (کلي) اڙي، سوا ڏهه آنا پورا. (وڃي ٿو)

(چنيسر سوا ڏهه آنا پٽڪي جي ڀلاند ۾ سوگها ٻڌي، وات
سان چوندو وڃي، سوا ڏوھ آنا، سوا ڏوھ آنا.) (پردو ڪري ٿو)

اٺڪت پهريون

پر دو چوٿون

(ميرپور خاص جي هڪ گهٽي، چنيسر وات سان سوا ڏوھ آنا،
سوا ڏوھ آنا جهونگاريندو، اچي ٿو اتان لانگهائو ٿئي. اتيئي ڪن تي
هٿ رکي ڪافي ڳائي ٿو، ۽ وچ وچ ۾ ڏوهيڙا به ڏئي ٿو.)
عمر! آءُ مري تان نه ڇڏيندي، سومرا!
مٽي ماروئڙن جي.

۱ - مينهن اٿي مارئين، لالن سان لڏيندي،

مٽي ماروئڙن جي.

واجهائي وطن کي آءُ جي هٿ مياس،

گور منهنجي سومرا! ڪڇ پهوارن پاس،

ڏڄ ڏاڏائي ڏيهه جي، منجهان وٺڙن واس،

مياڻي جياس، جي وڃي مڙهه ملير ڏي.

۲ - سري منهنجي سومرا! ٿرڻ ڪين نڪيندي.

مٽي ماروئڙن جي.

واجهائي وطن کي، ساري ڏيان ساهه،

هي سر سائيهه سامهون، منهنجو نج ميان!

مقامياڻي ماروئين، وڃي ٿر ٿيان!

مياڻي جيان، جي وڃي مڙهه ملير ۾.

۳ - هميراڻا هٿڙا، مهري ڪين مڃيندي،

مٽي ماروئڙن جي.

ڪريو مهاڙ ملير ڏي، روءِ آبي چوءِ،

سهج سوري پائينان سومرا! سندوءِ،

ملڪ ماروءِ جي آهيان، جور نه ٿيان جوءِ.

سو قلب ڪوٽ نه هوءِ، جو هتيجن هٿ ڪيو.

(ڪافي ۽ ڏوهيڙا پورا ڪري وري به وات سان سوا ڏوھ آنا،
سوا ڏوھ آنا چونڊو هليو وڃي ٿو.) (پر دو چڙهي ٿو)

ائڪٽ پهريون

پردو پنجنون

(سيٺ سڄڻ صاحب جي ڪوٺي. سيٺ صاحب طول کي ٽيڪ ڏيو گديءَ تي ويٺو آهي. پاسيرو ڍالو نفر ڏاڳا ويٺو وٺي. وچ ۾ بلغاري چلم ٽيڪي رکي آهي، جنهن مان سيٺ ڦوڪون پيو پري. ڪوٺيءَ جي ٻاهران هڪڙو ”قلندر فقير“، جنهن کي مٿي ۾ لڏندڙ شيشن واري تاج ڍڪيل آهي، سو سٺن پيو هڻي.)

قلندر - اي سيٺ وڏا، ڌڻي ڪندءِ تنهنجو ڀلو، اسان مشڪين کي پالهو نه موندءِ.

سڄڻ مل - فقير، ڪڏا جي واسطي مٿو نه ڪاءِ.

قلندر - او، رب سائين وجهندءِ ٻنيءَ ڪٺيءَ ۾ برڪت. سواليءَ کي در تان خالي نه ڪيد.

سڄڻ مل - چيو مين هُل نه ڪر. ماڻ ڪري هليو وڃ.

قلندر - او ننگر سيٺ، نالي نانءُ ڌڻيءَ جي اڄ ته ڪو قرب ڪر. روز اسين به ڪين ٿا اچون. پنجن - ائين مهيني آياسين نه آئي جهڙا.

سڄڻ مل - (هڏي ڏيئي) اڙي، هاڻي گهڻي بڪ ڪئي. اشراق جو تڪم آهين ته وڃ باچار ۾، بيهي گوڙ نه ڪر، نه ته ٻڌايانءِ ٿو. مان اهڙو ڪراب ماڻهو آهيانءِ جو پوليس کي گهرائي اتي جو اتي رستي روڪ جي ڏوھ ۾ تنگائي ڇڏيندو ساءِ.

قلندر - (سيٺ جي ڌمڪائڻ تي نه ڌمڪجي)

ميا اچي ويڻي، ڪهڙي ڪهڙي ڀاءُ،

ڪن ڊهي رهي ڌوڙ ۾، ڪن جي راجا ڪاءِ،

سڦلي ٿيندي ساءِ، جا ڏيندين نانءُ الله جي.

هر دو دنيا دار جو پاڻ ڪان به پري،

ديانءِ اٿس دل ۾ جو ڌمڙي ڌرم ڪري.

(اهي بيت سر سان ڳائيندو، ٻڃاڙي ۾ مست قلندر جو نعرو هڻندو، ٻڃاڙي ۾ مست قلندر جو نعرو هڻندو هليو ٿو وڃي. سيٺ سڄڻ مل چلمر به پيو چڪي ته رکي رکي يا ته بيت پيو مهڻي يا ته اوگرائي ڏيئي، وچ وچ ۾ چوي پيو واهگرو! واهگرو! سڄا پاتشاهه! ڪيئر سڪ سان نپاهه! ٿوري کن رکي ڍالي کان پڇي ٿو:)

سيٺ - اڙي ڍالا، اڃا چنيسر ڪونه آيو؟

ڊالو - سيٺ وڏا، نه.

سيٺ - ڪا مهل ٿي اٿس! وڃي گرق ٿيو ڇا؟

(اتي چنيسر اچي سهڙي ٿو) اڙي، ڪڪڙا آند؟

سيٺ - گنديءَ ڏي اشارو ڪري (تڏهن گنديءَ ۾ ڇا اٿئي؟ ڪڪڙا آهن نه؟

چنيسر - آهه آهه (۱).

سيٺ - چنيسر جي هٿن مان گندي ڪسيءَ کولي، اڙي، هي ڪڪڙا نه آهن ته ٻيو ڇا آهي؟ بيوقوف پوءِ به آهه آهه پيو ڪرين!

چنيسر - آهه آهه نه ڪريان ته ٻيو نهڪار ڪريان ڪ؟

سيٺ - آهه آهه معنيٰ هائو ڇا؟ (چنيسر ڪنڌ ڌوڻ سان ها ڪري ٿو ۽ سيٺ کلي ٿو.)

چرين ترين سان اچي ڪم پيو آهي. اڙي مون کي ڏي باقي ڏوڪڙ.

چنيسر - (پٽڪي جو پلو مان ڏوڪڙ ڇوڙي، سيٺ جي هٿن ۾ ڏيئي) هي وٺ پانجا ڏوڪڙ.

سيٺ - (ڏوڪڙ ڳڻي) اڙي ڪڪڙا پنج سير گهڻي مليا؟

چنيسر - سوائين چئڻ آئين.

سيٺ - ته پوءِ باقي پوڻا ٻارهن آنا ڪپن. تو سوا ڏهه آنا ڪيئن آند؟

چنيسر - سيٺ اي مشڪري ڇڏ. مون واٽ مٿي ٻن همراهن ڪنا ڪين پڇو ڪ؟

سيٺ - (ڪاوڙ مان) بيوقوف ڪري ڇڏو؟ اڙي! باقي ڇهه پئسا ڪڍي ڪر ٻاهر

چنيسر - (مرڪي) مون کي متان اوڳو لڌو اٿئي ڪ؟ آءٌ ليکي جو تو ڳنا به پڪتو آهيان. مون کي پلاپين ڪو ٿو؟

سيٺ - (وڌيڪ ڪاوڙجي) هڪڙو چسو بيوقوف، ٻيو وري پاڻ کي سمجهي قابل! مار پوءِ، تو مان ڦاٿو ڇو اچي آهيان؟ پگهار ۾ جيڪا ڪفايت پئي، سا تو ٿوڻا وجهي ڪئي پوري، هاڻي ڪندين پٺيان ٿو ته ڪار ڪانوي ڪوڄ. (خارن مان) نه ڪبي تنهنجي نوڪري، وڃ هليو - وٺ هي مهيني جو پگهار (پيڊيءَ مان ڪجهه ڪڍي ٿو).

چنيسر - لوڏين ڪو ٿو؟ پگهار ڏي ته رمندو رهان، ناحق ڏاڙهين ڪو ٿو؟

سيٺ - (نوٽ - چنيسر کي هٿ ۾ ڏيئي) وٺ پگهار، وڃ نڪر.
چنيسر - (نوٽ - هٿ ۾ وٺي، اٿئي موٽائي) نوڪري مان ٿو ڪڍين.
پوءِ چئيون ڪڇاڙي جون؟

سيٺ - (واٽڙو ٿي) اڙي ڇٽي ڇاڄي؟ پوک، هي نوٽ آهي پنجن رپين جو!

چنيسر - (نوٽ کي وٺي سمجهي) وٺ وڃي ڏي ارباب توڳاڇيءَ کي . اسين باهه ڏيونس ڪ، چرڇو گهڻو ٿو ڪر. اسان ڪن ڏوڪڙ ڏي ته موٽي ماڳ وڃون.

سيٺ - (پر ٿي) الوءَ مان ڦاٽس سرڳو!
چنيسر - علو ڪهڙو؟ مونجي جند ڇڏاءِ، پوءِ علو ڄاڻ تون ڄاڻ.
سيٺ - (ڏند ڪرڻي. پيڊيءَ مان پنج رپيا ڪڍي چنيسر ڏانهن اچي) ٻڌ پٽڪي سان، ٻچ،

چنيسر - آهن گهڻا؟

سيٺ - (ڪاوڙ به پئي لڳيس، کلي به پيو) ڀلا! ڀلا!

چنيسر - (سيٺ کي پيرين پئي موڪلائي) چڱو هاڻي دعا ڪج چيو
چايو بشڪ (۱) ڪجانءِ. اسان توجو ليمڪ (۲) کاڌو آهي.

سيٺ - چڱو چڱو. کٿير هوندءِ

(چنيسر وڃي ٿو)

پردو چهون

اٽڪت پهريون

(ميرپور خاص جي هڪ حويليءَ جي ٻاهرڻن، چنيسر جو
ڳوٺاڻي ”دودو“ ڪانٺ ڪڍيو ويٺو آهي ۽ ڏوهيڙا پيو چوي؛)
عمر ! اباڻي پار ڏي، اڄ ڪڪر ٿيو ڪارو.
مندائتن مينهن جي اڄ وسڻ جو وارو.
او! ساجن سوپارو، پيڇ پني گهر آڻيو.
الوميان.

پر، ڏس ته پلين ٿر جا ماڙهو ڏين. سنڌين کي ته انڪري ڪو
عقل ئي ڪونهي چنيسر جو پڇاڻي پڇاڻي پيرن ۾ ئي لقون پوئي
ويون آهن، پر اڃا پتوئي ڪونه ٿو پوي آهي ته پڪ ميرپور ۾.
پر ٻيلي، ڪيئن سڌ پوئهي؟ جنهن ڪنان ٿو پار پڇان، سو ڪنيو ٻوٽ
ٻيٽو ڪري (اهل ڪري ٿو) سيٺ وٽ ڏس مليو ته اتان به نوڪري
چڙي ويو. نهاري نهاري مون پوڙهي جي اکين ۾ ئي پڇون پڻجي ويون
اهن. هاڻ پڇان سو ڪنهن ڪنان پڇان؟ ڪهڙا تڙ ڳولهي ڪهڙا
ڳوليان؟ ميرپور جي شهر ۾ تڙ ٿيا ڪٿين ڪنان وڌيڪ. پر ٻيلي، يار
کي ڳولي هٿ ته ضرور ڪرڻو پيو. (پٽڪي مان ٻيڙي ڪڍي، دکائي،
پيئي ٿو) ات ٻيلي دودا، ويٺي ڪنان وڳندي ڀلي (ڏاڙهيءَ تي هٿ
گهمائي اٿي وڃي ٿو).

(پردو چڙهي ٿو)

پردو ستون

اٽڪت پهريون

(شهر جي دنگ تي ڪڪائين جهوپڙي، جنهن ۾ چنيسر رهي
ٿو. چنيسر هاڻي شهر ۾ پاڻي ڀرڻ جو ڪم ڪندڙ آهي. ڪنواري

(۱) بخش (۲) ليمڪ لوڻ

ڪلھن تي، اندر اچي ٿو. ڪنواڻي ۽ دٻا رکي، ويهي سلفي پيئي ٿو، ۽
ان بعد راڳ ڳائي ٿو.

ڪري ياد دل ٿي ڏڻ جي ڌنارن کي،
پنهنجي ڀرت ڀرين ته بهنوارن کي.

سڪندي سال ٿيا،

لنگهي ورهيه ويا،

ڀليل پور پيا،

قضا قهر ڪيا،

جدا جاني ٿيا،

ويجن شال ملان پنهنجي پيارن کي! ڀلو ڀلو، ڀلو ڀلو! سيٺ جي
نوڪريءَ کان پاڻي ڀرڻ جو پورهيو ڀلو! گهمري گهمري سان ڏوڪڙ.
ڏس ته ڪمائي جي لالچ ڪلهائي چئي ڇڏيا آهن. پي ڀيلي، اپت سا لوھ
آهي! (چيلھ مان نورو چوڙي، پئسا ڪڍي ۽ ڊگيون ٺاهي اڳيان رکي
ٿو.) هاڻي ته ڏوڪڙن چيلھ ئي ڇڄي ڪري رکي آهن. (چيلھ ڇڄي
ڪري، چيلھ تي هٿڙو گهمائي ٿو.) اڃان ٽولي مل وٽ هن مهيني جي
پاڻيءَ جو پگهار رهيل آهن. اُتي جو به اڄ اجام (۱) آهي، اُو ملي ويو ته
پوءِ موز لڳي ويندي. (اٺين چئي تنگ ٿي جو ڦٽ اٿس تنهن تان مڪين
کي هڪلي، ڏسي ٿو.) ڀر، سنڌ جون مڪيون به ڪي چٽيون آهن. ماس
چڪي ڦٽو ڪيو آڻ. ڪا اڳڙي هجي ته ٻڌي ڦٽي ڪريان. چوندا هن ته
ماميو چٽو به ڦٽ کي ڀلو آهي. (چٽي لاءِ هيڏي هوڏي نهاري ٿو.) ڀيلي
چٽو ته ڀيو آهي. (اٽي ذرو ڪڍي ڦٽ تي رکي ٿو، ۽ پٽڪي مان اڳڙي
ڦاڙي مٿان ٻڌيس ٿو.) هاڻي جي ڦٽ نه چٽو ته چوبو ملڪ ۾ تڏهن
دارون ٿيندو ئي ڪونهي!

(اٽي پاڻي تولو مل اندر لنگهي ٿو اچي)

تولو مل - (ڏورايي طور) اڙي چنيسر، ڪرين ڇا وينو؟ صبح ساڻ پاڻي

ڏبو آهي، ڪين نشان ڪاڻ ويٺا سڪون. هاڻي ٿريا، تون ڏاڍو
سست ٿي پيو آهين.

چنيسر - سيٺ ٽولا مل، پاڻي ڄام. هيءُ ڄنگهڙي پيئي آهي
ضربجي، سوچو سون ته ڪريونس ڪو ٽيڪڙو.

ٽولومل - اڙي مورڪ، پنهنجا ٽيڪڙ ڪهڙا ٿو ڪرين؟ هو
ميونسپالٽيءَ جا ڊاڪٽر جي ويٺا آهن، انهن وٽ نٿو لنگهي
وڃين؟

چنيسر - چُون ٿا ته داخترَ مورگو عضبائي (۱) وڌيو ڪين!

ٽولو مل - چريا ڪونه ٿيا آهن، جو عضوا وڌيندا، رڳو ڦٽ ڪي ڌوئي،
صفا ڪري، ملڻ پئي ڪندا.

چنيسر - سٺ! ڌوندا ڦٽ ته پاڻي ڪين چورائيندو؟ هاڻي پتي ته ڪي
آمينس (۲) ٺاهوڪي. ماهيو ڇيڻو مڪي ڦٽو ڪيو آمينس. هاڻي
ڦٽ سگهوئي سڪي ويندو.

ٽولو مل - سڪندو ته ڪونه، باقي ڍڪندو سو سهي، مرڳو ڳهيلا،
ٽنگ نه وڃائين!

چنيسر - تڏهن اسين ٿر جا ماڙهو پوک آهيون ڪ؟

ٽولو مل - (هجوَ طور) نه نه، آهيو ته عقل جا اڪابر! رڳو جڏهن عقل
ورهاريو ٿي، تڏهن ٻين جهلي هئي جهول، اوهان ٿرين جهليو هو
پرڻ! پر هاڻي ٻڌاءِ ته هن مهيني ۾ پاڻيءَ جا وارا گهڻا ٿيا؟
حساب لاهي ڪر چڪتو.

چنيسر - (هٿن سان صدريءَ کي مناڙي) حساب لٽو پيو آهي. تون سيٺ
هوئين ٿو پلجين، سو مون هاڻي حساب ڪري بنديءَ مٽي
چاڙهي ڦٽو ڪيو آ.

ٽوليو مل - (کلي) تڏهن ڪي پنهنجي بندي ته پتو پوي.

چنيسر - (صدري جي کيسي مان گدامڙيءَ جون کڪيون ڪڍي وائڙو ٿي پيو نهاري) اڙي، هي ڇا؟ مون سمدو هو ته کڪيون ڪي ڳڻل هونديون! کيسي ۾ کڪين لاءِ وري قولهم وجهي ٿو، ۽ کيسي کي اٿلائي ٻاهر ڪڍي ٿو ۽ ڏسي ٿو ته کيسو ڦاٽو پيو آهي.) هوءَ ڙي تولا مل رڻ ٿي ويو!

تولو مل - ڇو؟ ڇو؟ سيٺ جي بندي ڦاٽي پيئي ڇا؟ (کلي ٿو)
چنيسر - سٺ پڙهيا سدائين ليکي ۾ وڃن ٿا ڦري تڏهن ٿل ڪئي آڻ.
ته وري صدري سڄي ڪانهي، جنهن منجهه کڪيون سلامت هون!

تولو مل - پر ميان، تنهن ۾ منهنجو ڇا؟ مون کي ٿي دير ٿئي. جيترا وارا پريا هوند ڪڪيون به اوتريون نڪرنديون. تنهنجو ڳيندو ڪڪيون اوڳاريندو ته ڪونه؟ هن مهيني ۾ گهمرا انهن کڪين جيترا مس پريا هوند.

چنيسر - (تي اڱريون ساڄي هٿ جون سڌيون ڏيکاري) او، روز هيترا گهمرا ٿو لاهيان وو!

تولو مل - (کڪيون ڳڻي) ته بس مهيني ۾ سڄيون ساريونارڙهن کڪيون، سي ليکو ڪري ڏس ته برابر آهن، ٻيو ڇا ڪپيئي؟
چنيسر - الا جو سونه؟ تڏهن پوريون آهن ڪ؟ پورهيتن جو پورهيو داتا ڪونه وڃائي. (خوش ٿي ٿو.) هاڻي ڏيپنم ڏوڪڙ.

تولو مل (کيسي ۾ هٿ وجهي ڏوڪڙ پيو ڪڍي) بيشڪ، پهرين ڏوڪڙ. چنيسر ميان! امانت جا بار ڏاڍا ڏکيا آهن. اسان کي پاڻ ڳڻتي آهي ته پراوا پورهئي جا پئسا ڏيون ته ڇڻي جند. پر ٻيلي، هاڻي پاڻيءَ (جي پرائيءَ) جا اگه لٽل آهن. کيس ٻين پائين واري جي حساب سان پئسا ڏئي ٿو.

چنيسر - تولا مل! ڏسج ڪس ته ڪونه ٿو لپين؟
تولومل - ڀائي، راهر جو نالو وٺ، تون گريب پورهيت تنهنجو باجن

جو پورهيو ڪو گهٽ ڪري ڏبو ڇا اهڙي ڪپٽ ڪا ڪبي.

چنيسر - ته پائي، آئين وائيا ماڙهو قياس وارا آهيو.

تولو مل - (پئسا ڏيئي) هان وٽ، ٻين پائين حساب سان ارڙهن وارن جا

ٿيا يارهن پئسا پورا! (چنيسر پئسا هٿ ۾ وٺي ڳڻي ٿو.)

ڪيئن پورا ٿيا نه؟

چنيسر - (ڪنڌ ڌوڻي) هائو تولا مل، پورا ٿيا. تون ڪو گهٽ ڏيندين

ڪ. (نوري مان ٻيا پئسا به ڪڍي تولي مال کي ڏيئي) پائي

تولا مل، پلائي ڪري هي ڪل ڏوڪڙ ته ڳڻي ڏينم.

تولو مل - (پئسا ڳڻي مڙئي ڏم رپيا اٿئي.

چنيسر - (خوشي مان) ڏوه روپيا! نه نه، الا جو سونه! تڏهن

ته موز لڳي وئي. (پئسا وٺي نوري ۾ وجهي، نوريو چيلهه سان ٻڌي

ٿو.) هاڻي تون هل ته مان ٽڪر ڳيو وات ۾ وجهي، هير جو هير،

گهمرو پري ٿو اچان. (تولومل وڃي ٿو.) سنڌ ۾ لڳي پئي آهي چوري.

ماڙهن جا ٽيڙ مورهن کنيو وڃن. هاڻي پئسا پاڻ وٽ رکڻ به چڱا ڪين

اهن. ٻچا ٻار به ڪيترو وخت ٿيو ڇڏي آيو اهيان ان جو به پتو

ڪونهي. ٿر ڪنان ڪو ماڙهو به ڪونه ٿو اچي، جنهن هٿ ڪٿي پئسا

موڪلجن. پلا سنڌ ملڪ ٿيو ولاتن تي. ڪٿي جا ڪير ڪٿي جا

ڪوهيارا! (پريان هڪ ماڻهو تي نظر پويس ٿي ۽ نراڙ تي هٿ رکي

چٽائي ڏسي ٿو) ٻيلي، جهڙو دودو! ايئن وري ڪيئن هوندو؟ (دودو

ويجهو پيو اچي) هائو ڀر، آهي ته سڄي پڄي دودو.

(دودو اچي ٿو. پاڪر پائي ملن ٿا، ۽ ويهي خبرون چارون

ڪندا. دودي جي منهن تي چاٻين ڏاڙهي. هٿ ۾ لٺ ۽ هيٺيان ڳوڏ ٻڌل

آهي.)

چنيسر - (دودي کي ڪينڪاري) دودا ڪش؟

دودو - شجر آه.

چنيسر - چاق؟

دودو - الله جي مهرباني.

چنيسر - متارا، جوڙ؟

دودو - لائق رب جا.

چنيسر - آسودا؟

دودو - سڀئي ڪئيرا! چنيسر، تون ڪش؟

چنيسر - ادا شخر آه.

دودو - متارو، جوڙ؟

چنيسر - الله جي مهرباني.

دودو - آسودو؟

چنيسر - رب جو فضل.

دودو - ٻيو مڙهي ڪئير؟

چنيسر - سارو ڪئير، هاڻ، ڏي ڪي ڪئير جون ڪبرون چارون.

دودو - (ڏاڙهيءَ تي هٿ ڦيرائي) ڪبرون چارون مڙهي ڪئير جون. ڄاڻين

سڃاڻين ٿو. ذات نالي جو واگب اهيبن. پنهنجي ڪڪين مٿان

ستون ڏهاڙو ٿيو آهي ته ڪهي ڪهي اچي هتي پڳو اهيان. تو

جو پڇائي اچي هتي لڏو آه. پتوئي نه ملي. مسين مسين ڏس

مليو ته سيٺ وٽ وٽائ مٿي هوندين. اتان وري ڪبر ملي ته

نوڪري ڇڏي ويو اهيبن تڙ مٿي پاڻي پيو ڀرين. تڏهن واري

ڀري آيس تو ڌاري. توکي ڏسي ٿيا اهيون ڪش. ٻيو مڙهي آهي

ڪئير.

چنيسر - ادا گهرجي ڪئير.

دودو - ڏي پنهنجون ڪبرون چارون؟

چنيسر - اسان جو ڪبرو ڪير جون پنهنجي ملڪ ۾ پيو ڏڪر، جنهن

ڪٿي وڌو ڏولائڻ ۾. لاچار لڙي پياسين سنڌ پار. ڀلا واڪبيت

جڙي ڪانه، پتون ڇڏي سنئين پٽ تي آياسين ته پنڌ ڪٿي ئي

نه. سنڌ جا ڳاڻو ڀلا وڏا، هلندي هلندي پير ڏناسين نئين

ڪوٽ مٿي. الا جو سونه! تون پاءُ ويٺو آهين ته گاڏي هجي
 پلا ڏنل ڪانه. وڃ ڙي ريل، توجي هڪل! دل ۾ ڌڙڪي
 وجهيو ڇڏي. جهڙو شينهن گچندو (۱) اچي. سوئي؟ آءُ به
 مردائي ٽڪس وٺي دل جهلي، منجهه چڙهيو ٿو ويهين. واه
 ڙي واه انگريچ! اندر ته حملات (۲) لڳا پيا هئا هرهر ڪوڪ
 جو گهوٽ وو؟ واڪڙ واڪڙ، شاڪڙ شاڪڙ، ڇم ڇم ڇم ڇم
 اهائي سات (۳) ميرپور آئي ستياڻين، پاڻهي رنگ ڏنو هوند
 تون ڪهڙي وات آئين؟

دودو - (ڏاڙهيءَ تي هٿ گهمائي ڦيرائي) ساڳي وات آيس. پر چنيسر،
 مان سان وري هيڪڙي جٺ ٿي. ٽڪڙ ٽڪڙ ۾ اهڙي وڃي
 گاڏي ۾ چڙهيس جتي منڊل لڳا پيا هوا، ڪاريون گاديون
 جهڙيون ڍانئين واريون زير گاديون وو! سوئي؟ ان مٿي ٿو
 چڙهي ويهين. سوئي پلين ڙي ٿر ملڪ ۾ جهنگ جي خيال جو
 پتن ۾ سو هنج! سنڌ ۾ ڏاڍو اوهنج، سو هنج اي وري چنيسر
 اهڙو سو هنج جو ڪيئن ٿو پانپين؟

چنيسر - واه واه! ڳالهئي ڪام پڇ.

دودو - پوءِ ادا مونجا، مون کي اچي ٿو پئي پيٽ م وڪڙ، سو زير
 گادين جي هيٺان ٽونڊڙو ٿي، لائيم هاج. ڪئير، گاڏيءَ کي
 لوڇ پوڇ ڇائي پڇائي آندائي ڪڍي ڦٽا ڪيائين! الا جو سونه!
 تو واري ڏاڳهي جو پويون خانو به ان ڪنان سوهنجو. ڪئير،
 اوچتو هلندي ريل ۾ مار پويس هيڪڙو ڪامورو ڇو نه چڙهيو
 اچي! بس، ڪتي وانگر پيو ڏاڙهي. ڇي ٽڪس ڏيڪاري. هتي
 ڪو چڙهين؟ هي ڦس ڪلاس آهي! ڏوڪڙ پري ڏي. (ڏاڙهي
 تي هٿ ڦيرائي) پوءِ ادا مون چومانس ته ٻيلي راضي شاهه جو
 سونه! مونجي هر ۾ ڏوڪڙ اٿيڪونه. ڪئين ته پلين، باقي

ليندء ڪوڏي به ڪانه. مونکي خبر ڪانه هئي ته ڪٿي
چڙهيو، نيٺ به - چار تقڙ هئي، ٻي تيشن مٿي لاهي وڃي
هڪڙن ڪانورن مٿي ويهاريائين. پلوڙي يار، واٽ مٿي پاڻيءَ
(۱) جا رستا ٺهيا پيا هوا! پاڻ ته ترين سرڪ ڪاڻ پيا
سڪون.

چنيسر - هائو، ملڪ سنڌ جو به امير آهي! دودا ڪا ٻارن ٻچن جي
کير ڄار؟

دودو - ٻيلي، ڏوڪري جنب ڪڍي سي ڪڍي بنهه مري ويئي آهي ڪاڏي
لاءِ ڪٿو به ڪونهي. ٻچا ٻار بک ٿا مرن وو! مال ۾ ماتا، سو
ڍور لکين مري ويا آهن. توجون چار ڳويون، چار ٻهون آئون
منڊڙي گڏهوڙي به مري ويون. کير جي سٽي به ڪانهي. نڪا آ
لسي لپ جا ڪائجي، نڪو داڻو ڪٿو. هال ڏاڍو برو آهي. تون
په سنڌ ويهي رهين. وري نه موڪليئي ڪو پئسو پنجنڙ، سنڌ
۾ سوگهو ٿي ويهي رهين. ڪا ورڻ جي واڻي يا ٻوين جو
ويچار ڪونه ڪيئي.

چنيسر - پر، ڏوڪڙ ڳچ ڳچل پيڙا ڪيا آهن، پر گهرين ٻچن ڪيئن؟
دودو - انگريچ شينهن ٻڪري گڏي ڇڏيا آهن، تون ۽ آءٌ هيڏا سارا
مڙس هتي سنڌ ولايت کي اچي ڀڳا آهيون، باقي ڏوڪڙين ۾
ٻار ڪيترو جو ڪين پچندا؟ گاڏي منجهڙي ڪٿي موڪل.

چنيسر - مون به سوچو آهي ته انگريچ کي به چار ڏوڪڙ ڏبا ته پاڻهي
موڪلي ڏيندو.

دودو - ته بس، اهو ڪو بلو ڪر، نه ته هاڻ بک ڪيون سڪائي
ٿيون ڪيون آهن.

چنيسر - (هڙ مان ماني چوڙي ۽ ڳڙ جو ذرو ڪڍي ٿو.) ڀلا دودا،
هوندين به بڪارو. بسم الله آ ته ڪٿيون.

دودو - ادا، يا بسم الله! (ٻيئي روئي ڪاٺين ٿا.) (پردو ڪري ٿو)

اٺڪت پهريون

پردو انون

(ميرپور خاص جي شهر جي هڪ گهٽي صوفي فقير جو هڪ
تولو جهمر هڻندو، قافيون ڳائيندو، اچي ٿو لنگهي.)
(پردو چڙهي ٿو)
ڪافي سر گجري
اوڏانهون آيا مون ڏي عتاب اباڻن جا،
۱ - هي ڏينهن ويڙهي وسري،
تو ڏينهن اتي لايا وه مون ڏي
۲ - ياد اسان کي ڇو ڪرين،
منه ٻاهيئي مايا مون ڏي
۳ - ڏينهن اسان ريءَ گذري،
ويڙهي اجايا ... مون ڏي
۴ - گهڻا مينهن ملير ڏي
۵ - تنهنجي ڏسڻ لاءِ هن،
سانگي سڪايان مون ڏي
۶ - سائين ”سچو“ سگهڙا،
مون کي مارو ملایا مون ڏي
(پردو ڪري ٿو)

اٺڪت پهريون

پردو نائون

(ميرپور خاص ۾ عرضي نويس عبدالله خان جي آفيس. عبدالله
پاڻ ۽ ٻه چڻا ٻيا ويهي ڪمپنين جا ايڄنٽ ويٺا آهن. هڪ ميز ۽ چار
ڪرسيون پيئون آهن. مس، قلم، ڪاغذ، ٽائپ رائٽر وغيره موجود
آهن. عبدالله خان ۽ ايڄنٽ پاڻ ۾ ڳالهيون ويٺا ڪن. ايڄنٽن کي

انگريزي ڊريس پيل آهي. ٽوپلا سندن ميز تي رکيا آهن.)

عبدالله خان - هاڻي شايد ويمن جو به چاڙهو ڪونهي؟

ايجنٽ پهريون - نڪو، پرو پوزل ئي ڪونه ٿو ملي. شروعات ۾ سي

ڊو هئا. هاڻ ته آهن سڄ جون ستون، پينگ جون ڳڻتيون! ڇا

ڪجي؟..... ڪئنال اسسٽنٽ جي عهدي تان برطرف

ڪيو ويس، ته اول منجهي پيس ته هاڻي گذر ڪيئن ٿيندو،

پر پر ماتما جي دعا سان ايجنسي ملي، ۽ گنج لڳي ويا.

عبدالله خان - هاڻو، پتا پاڙا ڊبل ۽ گشت جام؟

ايجنٽ پهريون - هاڻي اها رونق ڪانهي. ڪمپنين به ڪئي آهي سختي.

مڙئي پيا گاڏو گهليون. هينئر زور آهيو اوهين عريضي

نويس.

ايجنٽ ٻيون - (همراه ڪي سر ٺاڻي) هاڻو، جهيڙن جهڻن جون

درخواستون، خط، مني آرڊر، اپيلون، مطلب ته موج لڳي پئي

اٿانوَ. رپيا به - چار سؤ مهيني ۾ ڪهڙي ڳالهه آهن! وڏي

ڳالهه آزادي. پنهنجي آفيس ۾ بهاري ڪيو ويٺا آهيو.

عبدالله (کلي) - نڪو، پر ايڏا اپراسا هينئر آهن ڪٿي! رڳو شڪر آهي

جو ڪنهن جي محتاجي ڪڍڻي ڪانه ٿي پوي. ڪوڙ سڄ

ڪيو، مڙئي پٽ ڪڍيو ويٺا آهيون.

(اتي چنيسر اچي ٿو. ڊڄندو ڊڄندو نئڙي سلام ڪري ٿو.)

عبدالله - ابا، ڪيئن آيو آهين؟

چنيسر - سائين، ڏوڪريءَ کي ترين سنهيو ڪرڻو آرم. ماڙهو ٿا چوَن

ته تون سنهيو موڪلي ڏيندين

عبدالله - هاڻو، اتي ويه ته ڪم لاهيونٿا.

(چنيسر هيٺ ويهي ٿو.)

ٻئي ايجنٽ - چڱو دوست، (کلي) هاڻي توکي آهي گراهڪي

اسين اٿون ٿا.

(توپلا پائي اٿن ٿا ته چنيسر ڊڄي وڃي ٿو.)

چنيسر - بچين، هي ڪير ها؟

عبدالله - مٿان ٿريو آهين؟

چنيسر - هائو جيئن.

عبدالله - وڏو ڪماني ٻڌو اٿيئي؟

چنيسر - هائو سائين،

عبدالله - هو جيڪو ٿلهڙو هو، سو ڪماني هو.

چنيسر - هان، ڪماني صاحب! ڀلا هو بدن جو لائيرو جوان ڪير هو؟

عبدالله - ڊپٽي صاحب.

چنيسر - (وات ۾ اڱر وجهي) ڊپٽي؟ پر توجي ته ڏاڍي هلندي آهي.

اسان جي ٿر پاسي اچن ته نر پکي هڪالجي وڃي! تو وٽ پاڻ

هتي هلي پيا اچن!

عبدالله - اسان جا ته دوست آهن، تنهنجو نه ڪڏهن ڪو ڪم پوي، ته

اسان کي چئج ته هڪدم لاهي ڏينداسين. هاڻي ٻڌاءِ خبر، ڇا

ڪپئي؟

چنيسر - سائين. ٻچڙا ٿا مرم بک. ٻه- ٽي چند وهيو آهيان،

تڏهنڪجه ڏوڪڙ ڪمايا آهن. ڳوٺ ڪنان دودو آيو آهي؛

چي، ڏوڪر به موڪل ۽ حال احوال به سٺا. هاڻي اهڙو ڪو

بلو ڪري ڏي، جو مڙئي ڪا سڌ سماءُ پوئي. توکي الله

سائينءَ هٿ جس ڏنو آهي. توجي هٿ وس سيڪين آهي.

عبدالله (ڪنڌ ڌوڻي) هائو هائو. تون ڪوبه خيال نه ڪر. مون کي ڏي

ڏوڪڙ.

چنيسر - (نورو چوڙي پئسا ڪڍي ٿو ڏيسر) اچي. عبدالله - (ڏوڪڙ

ڳڻي) هي ته مڙئي ويهه رپيا آهن؟

چنيسر - ڪيترا؟

عبداللہ - ويھ

چنيسر - چڱو ويھ ئي موڪلي ڏي.

عبداللہ - ڀلا حال احوال به موڪلبو نه؟

چنيسر - هاڻو سائين، او ته سڀ کان مهند.

عبداللہ - انهيءَ لاءِ خط تي پئسا لڳندا ٿين پئسي وارو موڪليندين،

ڪي سوا آني وارو؟

چنيسر - سائين، جيڪو مهند پڇي سو موڪل.

عبداللہ - (پنهنجي منهن) آهي ته ڪو صفا بيوقوف، گذريل سارو هفتو

گراهڪ ڪونه آيو آهي. اڄ ٻيڙائي پار آهن. (چنيسر کي)

چڱو، رک خدا تي. (ڪاغذ کڻي لکڻ ويهي ٿو) ڇا لکان؟

چنيسر - سائين کي چوڻان ڏوڪريءَ کي لک ته چنيسر ٿو چوئي ته

دودي کان سنيهو مليو. روئڻ اچي ويوئ (ائين چئي سڄ پڄاڻي

روئي ٿو) هاڻي انگريچ هٿ ويھ روپيا به ٿو منجان. ٻيا به

ڏوڪر ڪمائي، اڃا چنڊون پيون ته هلي ايندس.

عبداللہ - (خط لکي پورو ڪري) پتو ته ٻڌاء ته خط ڪٿي پهچي؟

چنيسر - منهنجي گهرين پڇي ٻيو ڪٿي؟ ڏوڪريءَ کي ملي.

عبداللہ - اڙي ڳوٺ جو نالو ٻڌاء؟

(ٿورو ترسي) ۽ ڏوڪريءَ جو نالو وٺ؟

چنيسر - ڳوٺ هميرا ٻه ۽ ڏوڪريءَ جو نالو جانل.

عبداللہ - (لکي ٿو ۽ لفافو بند ڪري پوءِ مني آرڊر فارم ڀري ٿو). ابا

جواب ڪنهن وٽ اچي؟

چنيسر ٿو وٺ ئي ڪٿي اچي. ٻيو مون ڪٿ ڪير ٿو سڃاڻي؟

عبداللہ - (وري لکي ٿو) هان وٺ هيءُ ڊگهو ڪاڳر (مني آرڊر فارم

ڏيئي ٿو)، سو ڏجانءِ (اشارو ڪري) سامهون وڌي تپال ۾،

دريءَ واري منشيءَ کي. هي پئسا (موتائي) به ڏجانس ته توکي

هڪڙي ڪاڳر چٽڪي ڪڍي ڏيندو، اها آهي پئسن جي

رسيد، سا ڪجانءِ سوگهي.
 چنيسر - سائين، ڪو ماڙهو ساڻ گڏي ڏيڻيم ته هفيس هلي ڏيڪاريم.
 آءُ الله جو سونه، ڌران ٿو.
 عبدالله - چڱو چڱو! (هڪڙي وات ويندڙ ماڻهوءَ کي سڏ ڪري) مسٽر،
 پلائي ڪري هن غريب کي ته پوسٽ آفيس ڏيڪار جو.
 (چنيسر کي) اڙي اٿ، هن مسٽر سان گڏيو وڃ.
 (ٻئي روانا ٿين ٿا)
 عبدالله (مرڪي) هاڻي ڪٿي ٿي هميرا به، ڪٿي رهي جابل؟ ٿر ۾ به
 ٿا مٺي آرڊر ۽ خط پهچن! ڪير ويٺو جاهلن سان مٿو هڻي؟
 جاهلن جي ڪمائي.....
 (پردو ڪري ٿو)

پردو ڏهون

اٺڪت پهريون

(ميرپورخاص جي شهر جي ساڳي گهٽي صوفي فقيرن جو ٽولو
 ڪافيون ڳائيندو جهمر هڻندو، ورنڊو اچي ٿو لانگهائو ٿئي.)

ڪافي

- ۱ لڙم لهرين ۾ لڙهيو وڃان ٿي،
 مٺيءَ جي مدارت ڪج ڪا، ميهارا!
 مون پائينون ڪو ڪنديس ميلو،
 وڃ درياءَ ۾ ڀرير پيلو،
 لهرون لنگهي ويون لک هزار، لڙم لهرين ۾
- ۲ - مٺي جي مارڻ لاءِ واڳو وري آيا،
 قوت ڪرڻ لاءِ مڇ مڙي آيا،
 سوا لک سنيري آيو سيارو، لڙم لهرين ۾
- ۳ - عشق اوهان جي آنديسر، وڙاه ۾،
 دلو ڀري پير وڃ درياه ۾،
 ڪرم لکئي جو، ڪونه ڏوه ڪنڀار، لڙم لهرين ۾

۴ - سڻج درياءَ وچ مئيءَ جون دانهون،
پرت منجهارون اچج او راهون،
ماڙيءَ ۾ ٿو چوي ”منٺار“ لڙم لهرين ۾
هڪڙو فقير - يارو، شاه صاحب سچ ٿو چوي .

آدمين اخلاق، مٽي مٺاڻو ڪيو،
ڪونه کائي ڪنهن جو سندو ماڻهوءَ ماس،
دلبر! هن دنيا ۾ وڃي رهندو واس
ٻيو سڀ لوڪ لباس، ڪو هڪدل هوندو هيڪڙو.
ٻيو فقير - حق! سائين حق!

يار سڏائي سڀڪو جاني زباني،
آهي آساني، ڪم پئي ٿي ڪل پوي
تيون فقير - يارائي به ڪهڙي وڃي رهي آهي؟
ياراني يارن جي پاڻي ٿي پيئي،
جهليسون ٻڪن ۾، وڻين کون ويئي
چوڻون فقير - اسان اهي ئي، نوڪر تنهنجي نانءَ جا.

پهريون فقير - حق! حق!
ٻيون فقير - پوءِ قبل! زمانو نيٺ سڌرندو، ڪين بنهه بس؟
پهريون فقر - الله گهريو آهي ته نيٺ سڌرندو.

ٽيون فقير - نيٺ به حضور، ڪڏهن؟
پهريون فقير - جڏهن لوڪن ۾ ساڃهه ايندي؟
چوڻون فقير - اها به صاحب، ڪيئن ايندي؟
پهريون فقير - ماڻهن جا جڏهن من کلندا.
ٻيون فقير - انهيءَ جو آڀاءُ؟

ٻيون فقير - عام لوڪن مان جهالت نڪري.
ٽيون فقير - بابا سائين، هتي ته ماجرائي بي لڳي پيئي آهي. ڪو چار
اڪر سڪي ٿو ته اباڻي ڪرت ڪرڻ کان ڪٿس عار پيو لڳي.

چوئون فقير - اکر کين ٿو سڪي، الله ٿو منجهنس اڙي!
 پهروين فقير - هائو! هائو! پر هاڻ ڪو مڙيوئي وسوارن کي عقل آيو ٿو
 ڏسجي. ٻڌجي ٿو ته انهيءَ ڏس ۾ سندن صلاح آهي ته لوڪن
 کان سندن اباڻا ڏنڌا ڌاڙيون ۽ ڪسب ڪاريون ڇڏائجن نه،
 پر پنهنجي ڪرت ڪار ۾ هو رڌل به پل رهن، انهيءَ سان گڏ
 اکر به پيا سکن.

پيا ٿيئي فقير يارو، حق! حق!
 (پردو چڙهي ٿو)

پردو يارھون

ائڪت پهريون

(ميرپور خاص جي پوست آفيس، ڪلارڪ اندر دريءَ وٽ ويٺو
 آهي. دريءَ جي ٻاهران آفيس جي آڳاٽ ۾ پنج ست سنڌي ويٺا آهن.
 چنيسر ڊڄندو، واٽرن وانگر اچي ٿو. چنيسر ڪلارڪ جي
 سامهون بيهي سلام ڪري ٿو.

چنيسر - (ڪلارڪ کي) هي ڪٿي ڪٿي ڦٽو ڪريان؟
 ڪلارڪ - بابا، اهو سامهون پٽ ۾ دٻو ڪٽل اٿئي ان ۾ وڃي وجهه.
 چنيسر - (دٻي ڏي وڃي ٿو ۽ ڪلف لڳل ڏسي وري موٽي ٿو ۽
 ڪلارڪ کي چوي ٿو) سائين هن کي قفل لڳو پيو آهي، ڪنجي
 ڏيڻ حيمر ته کوليان؟ (بيٺل ماڻهو کلن ٿا).

ڪلارڪ - (مرڪي) اڙي بيوقوف، متان ٿريو آهين؟
 چنيسر - آٺهه آٺهه.

ڪلارڪ - آڙي آٺهه انهن ڇا؟

چنيسر - سائين چوٽان ٿو ته بروبر ٿريو اهيان.
 ڪلارڪ - بابا، اهو کولبو ڪونه، متان چير مانئي خط لنگهائي ڇڏ.
 هڪ ماڻهو. اڙي، مون کي ڏي چريا! (چنيسر عجب ۾ پوي ٿو).
 ڪلارڪ - ٻيو ڇا ڪئي؟

چنيسر - مون کي ڏي اهو فارم ۽ پئسا.

چنيسر (پئسا ۽ فارم ڏئي ٿو) سائين، هي وٺ. الله جو سونه! موڪلين
اهڙو سگهو، جو بنهه اڄ ئي وڃي ڀڄن. ڀڄا ٿا بک مرندا!

ڪلارڪ - ڀڄا ڪنهن جا؟

چنيسر - مونجا، ٻيو ڪنهن جا؟

ڪلارڪ - پر هي پئسا ته عبدالله عريضي نويس ڏي ٿا وڃن؟

چنيسر - (ڳٽڪار ڪري) انهيءَ ته لکي ڏنو آءِ.

ڪلارڪ - پئسا به ته انهيءَ کي ملندا نه؟

چنيسر - سائين، ڳالهه کي سمجهين وري ڏوڙ ٿو!

چوم ته انهيءَ ته لکي ڏنو آءِ، پئسا ويندا ڏوڪريءَ ڏي.

ڪلارڪ - اڙي پوک، ڏوڪري ٿي لاڙڪاڻي ضلعي ۾، هي ته لوڪل

مني آرڊر آهي. چوين نادان ڇا پئو؟

چنيسر - ڏوڪري مانجي ڳوٺ گهرين ويئي آهي. تون وري ڪهڙي ٿو

چوئين!

ڪلارڪ - (تيسين رسيد لکي وٺي ٿو ۽ مهر هڻي ڏئيس ٿو.) هاڻي وٺ

رسيد، مٿو نه ڪاءُ جنهن جا هوندا تنهن کي پائيهي ملندا.

چنيسر - (رسيد وٺي) هاڻي پئسا سگها ڀڄائج، اي ڪڇ ڀلائي.

ڪلارڪ - پئسن کان تون ڇٽين، وڃي ٻيا ڪماءِ.

(چنيسر رسيد کي ذري ذري ٻيو ڏسي، ذري بعد اها پٽڪي جي

ڀلاند ۾ ٻڌي ٿو. اتي وري ٻيو ٿو پور پويس، سو رسيد پٽڪي مان

ڇوڙي، اتي بيٺلن مان هڪ کان ٿو پڙهائي.)

چنيسر - (رسيد هٿ ۾) سائين هي ڏسي ساءِ ته ڇا لکيل آهي؟

ماڻهو - (رسيد وٺي) ويهه رپيا عبدالله عريضي نويس کي ميرپور خاص

۾ پهچن.

چنيسر - (کلي ٿو) شاباس هوئي ويڄاري کي! او نه لکي ڏئي ها ته

ڪم ئي ڪونه ٿئي ها. (ماڻهوءَ کي) ڀلا ٻيو ڪو ڏوڪريءَ

جو نالو به لکيل آهي؟

ماڻهو - ٻيو ڪجهه به لکيل ڪونه آهي پر ميان اتي جو اتي پئسا ڏيئا

هوءَ ته روبرو نٿي ڏئي! مٺي آرڊر ڪميشن ويهي پري اٿي؟

چنيسر - (ابتو سمجھي) هئو سائين، اتي جو اتي ويڃاري ڪم ڪري
ڏٺو. ويرم ئي ڪانه لڳي.

ماڻهو - مان ڇا پيو ڇوان، تون ڇا پيو بڪين؟

چنيسر - نه ته، الله جو سونه! سچ تو چوئان؟ ڏاڍو ٺاهو ڪو
ماڙهو آهي. ائين وڏن شوهرن ۾ ڪير تو ڪنهن سان پلائي
ڪري!

ماڻهو - چڱو، نٿو سمجهين ته جند ڇڏ. وٺ پنهنجي رسيد، ٻڌ پٽڪي
سان.

(چنيسر رسيد وٺي وري پٽڪي سان ٻڌي ٿو. پوءِ آفيس جي
ٻاهران رستي تي ويهي سلفي به ٺاهي پيئي ٿو، ۽ ڳائي به ٿو.)

عمر اڇا ڪپڙا ڪاٺيارون ڪيئن ڪن!
جنبي جا ٿرن ۾ ور ٿا، ويڻ سهن،
هوءَ جي حق پڇن، سي ڪيئن ستيون سومرا! الو، الو.

عمر اباڻي ڏيه ڏي اندر ٿي اڪير،
مونڪي مارن ميڙين سومرا سڌير
ساڻيه ۾ سرتين سان شل ڪليو پيان ڪير،
الله لڳ امير، ڪي بندياڻي بند مان. الو الو.

(کلي) واه ٻيلي، ڏوڪريءَ کي به ويه روپيا وڃي هٿ ۾
جڙندا ته پوءِ ڀلو ڀلو! حال ته ڪشيءَ مان اٿي جهمر هڻندي. پئسو به
گم ٿار آهي وو، ڏک سور به هيڪر ته ويندس وسري. باقي ٻيلي، مان
کي سو ياد ڪندي هوندي. اڙي راضي شاهه ڪا وطن تي واڳ وار!
(وري ڏوهيڙو ڏئي ٿو)

واجهاڻي وطن کي ساري سامه ڏيان،
هيءُ سر ساڙيه سامهون منهنجو نج ميان!
مقامياڻي ماروين، وڃي ٿر ٿيان،
مياڻي جيئا، جي وڃي مڙه ملير ڏي. الو ميان
(دراپ سين)

اٺڪٽ پيون

پر دو پهريون

(ٿر ملڪ ۾ چنيسر جو ڪڪائون چونئرو، چنيسر جي
ڏوڪري جابل، ڄمار جي وڌڙي، وار اڇا، مٿي تي ڦاٿل ملير، ڪلھن ۾
ڇنڊ ڪٽل گج، هيٺان پراڻو پڙو، ڏڏ به ويٺي ولوڙي ته ڳائي به پئي. ٽي
ننڍڙا ننڍڙا گدلا ٻار، انگ اگهاڙا، پيٽ بڪيا، هڪ ئي رلي ۾ ويڙهيا،
منهن سندن ٻاهر، ستا پيا آهن.)

راڳ

- ۱ - سارو ڙي، سيارو، مون گندي ۾ گذاريو،
مون کي تان رليءَ جي رولاڪي ماريو، ڙي!
ڍانٿڙا! هيلو ڪو وري آ.
- ۲ - پٽ جي سامياڻي، ڍٽ جو ڍانٿڙو،
مون کي آڏيءَ ڙي گوڏيڙو وٺيو، ڙي!
چورا هيلو ڪو وري آ
- (۳) گو تان ڍڳو، سو مولهي تان مالهيءَ جو،
سو تان موڙي منجهه مرنڊو ڏسان، ڙي!
جاني! هيلو ڪو وري آ.
- ۴ - ست تان سامياڻون، پاڻيءَ تي هليون ڙي!
سمل تان سامياڻي ڳوڙها ٿي ڳاڙي، ڙي!
منا! هيلو ڪو وري آ.
- ۵ - هرڻي گهوڙي تان هارون پليءَ جي،
نو نريون ٿي ڪڏي، ڙي!
چورا! هيلو ڪو وري آ.
- ۶ - سايون ڙي، ڪانچون مان سامين جون ساريان ڙي!
مون کي تان ڪٿيرو گوڏيڙو وٺيو، ڙي!
ڍانٿڙا! هيلو ڪو وري آ.

جانل (سامي پتي) ادي، دودي کي وئي به ڳچ ڏهاڙا ٿيا کبر ئي
 ڪانهي ته حاجيءَ جو پيءُ هت آيس جان ڪونه؟ اڃا تائين ته اسان ڏي
 ڪوڏي ڪونه مڪائين. هاڻي ته ٻاجهري به کپي ويئي آهي. رُکي سَڪي
 ماني به ٿئي ٿي بند. ٻچڙا بکن ۾ پاهه پيا ٿين. مال وڃي مرنڊو. الاجي
 ڪهڙو حال ٿيندو؟ وري الله سائين! ڪو حال ڏسي پال ڪجان، ٻيو اسان
 مشڪين جو تو بگر نه ڪو اجهو نه ڪو آسرو!

(ٽيئي ٻار ننڊ مان روئي اٿن ٿا. ۽ ماءُ کي ٽيئي چنبڙي کيس
 پٺيءَ تي ڌڪ پيا هڻن)

هڪهڙو - امان، بک، لولو ڏي

ٻيو - امان بک لسي ڏي.

ٽيو - امان بک مڪڻ ڏي.

جانل - (ٻارڙن کان پاڻ ڇڏائي) مٺيءَ کي ڪٽيوم. ججهيون
 مانئون ٻچن کي آءُ قلبان وڃان! اجهه ٿي دانگي چاڙهي پتن کي لولو
 پچائي ڏيان.

(اتي عالم اندر اچي ٿو.)

جانل - (عالم کي) ادا، ڪش، چڱو پلو؟

عالم - ادي تون ته ڪش آهين؟

جانل - ادا شخرانا.

عالم - ادي، سيئي هو ڪارن ۾؟

جانل - ادا عالم، مون توکي اجهو هير پي ياد ڪيو. ڳڻتين جا ڪوٽ

چڙهيا پيا آهن. هاڻي ته بک ۾ اڪيون ڏرا ڏيئي آيون آهن. ٻچا

پاهه پيا ٿين ته نه حاجيءَ پيءُ آيو، نه وري ڪا کبر چار

مڪائين. دودو پٺيانس ويو، آو به وڃي ويهي رهيو. ست

ڪانهي ته ڪهڙو حال ٿيو؟

عالم - سڪيو اڄ سنڌ کان آيو آهي. دودو گڏيو هوس. چوپين ته

چنيسر ڪت به لڪائي مڪو آهي. ۽ ڏوڪر به انگريچ هت ٻلتي

ڪري مڪا آئس. آن ڳن ڪين مليا آهن ڪ؟

جانل - اسان کي ڪونه مليا آهن. ڪير آئي ڏيندو؟

عالم - انگريچ جا ماڙهو آئي ڏيندا، ٻيو ڪير؟ ٿيئي ٻار - (ماءُ کي گنديءَ کان چڪي) امان بک! اما بک!

جانل - ابا، الله بڪون لاهيندو. (اٿي پاڻوڙي مان ٻاجهريءَ جي مانيءَ جو پارو ٿو ٽڪرو آئي ڏئين ٿي) هان، ٻچا هيءُ وڃي کائو. اجهي ته ڏوڪڙ آيا! پوءِ داڻا گهرائي پتن کي ڏير مانيون پچائي ڏيندس. (عالم کي) هتي ته نڪو آيو انگريچ جو ماڙهو، نڪا آئي هي پهر، اسين ته پئسن کي چند وانگر پيا نهاريون. اهڙو سڻائو واءُ ته الاجي ڪڏهن لڳندو؟ دعا - ڪڇ.

عالم - الله جي دعا ٿيندي. چاڪر ٿو وڃي سنڌ کي. انهيءَ کي چوئي ٿا ڇڏيون ته دودي کي ڳولي چنيسر کي نياپو ڪري ته پئسا اسان کي ڪونه مليا آهن. ڪو سگهو گس ڪر، نه ته هاڻ هيئن جو حال ڪونهي.

جانل - ادا، الله توجن، ٻچن ۾ سگهو وجهندو! ڪو اهڙو بلو ڪڇ. چاڪر کي وڃي نياپو ڏئي، مٿان نڪري نه وڃي.

عالم - نه نه، چاڪر ڏينهن لڙئي نڪرندو، پر آءُ هير ئي وڃي ٿو سمجھائي اچانس. (عالم جو هڪڙو پير اندر ٻيو ٻاهر آهي ته مٿان چاڪر پاڻ اچي ٿو سهڙي)

چاڪر - ادا، سلام ماليڪم.

(هڪٻئي کي پاڪر پائي گڏجن ٿا ۽ پاڪر ۾ ئي هڪٻئي کان خبر چار پيچن ٿا)

عالم - ادا، ڪش؟

چاڪر - شخر آه.

عالم - چاق؟

چاڪر - الله جي مهرباني.

عالم - متارا، جوڙ؟

چاڪر - لائق رب جا.

عالم - آسودا؟

چاڪر - سڀئي ڪٿي! عالم، تون ڪش؟

عالم - ادا، مڙئي شخر.

چاڪر - متارو جوڙ؟

عالم - الله جي مهرباني.

چاڪر - آسودو؟

عالم - رب جو فضل.

چاڪر - ٻيو مڙوئي کير؟

عالم - ادا سارو ڪٿي.

(تنهن وچ) ۾ هڪٻئي جي پاڪر کان نڪتا آهن ۽ ڪاٺ

ڪڍي تڏي تي ويٺا آهن.)

چاڪر - ادا عالم، ڏي ڪبرون چارون.

عالم - ڪبرون مڙئي ڪٿي. ويٺا الله الله ڪريون. اڄ آيس هتي چنيسر

جي گهرين. ڏوڪڙي ويڄاري بنهه مري ٿي. سو اھيس ته

تون ويڄين ٿو سنڌ ڪي. سو مون ڪن ڪيڻ ميڙ منٿ، ته

چاڪر ڪن وڃي سنيهو ڏي ته چنيسر ڪي چوئي ته تو جو

نڪو اسان ڪي مليو پئسو، نڪو پنجر. اسان ڪي بکن بيحال

ڪري ڇڏيو آهي. چڱو جو ياد ڪندي تو پاڻ اچي هتي نڪتين،

نه ته آءُ تو ڪن پي آيس.

چاڪر - عالم، مون ته سو آهي ته چنيسر ميرپورجي شوهر مان ڏاڍو

ڌن ڪمايو آهي. ٻو گهرين ڪوڪين ٿو موڪلي؟

عالم - انگريچ هت ڪي ڏوڪڙ مڪا اهنس، پر ڏوڪريءَ ڪي ڇو

مليائين ڪين؟

چاڪر - ادا، ملي ويندا. انگريچ جي گهران پائي به نه وڃي. انگريچ

شينهن بڪري گڏي ڦٽو ڪيو آهي.

ڏوڪري- پر تون ادا، ويندي ئي حاجيءَ پيءُ کي وڃي تاگيد ته ڪڇ.
چاڪر - حاضر، ادي حاضر. آءٌ ويندي ئي نياپو سڻائيندو سينس. تون
ڪاٿري ڪر. هاڻ پلا موڪلايون؟

(عالم ۽ چاڪر پاڪر پائي موڪلائين ٿا.)

عالم - ادا، پلي ڪرين آئين. (ٿورڙي بعد)

ادي - آءٌ به موڪلايان ٿو.

جانل - ادا، شل ڪش هجين!

(عالم وڃي ٿو ته وري به ٻارڙا ”بڪ بڪ“ ڪري اچي ماءُ کي

لڳن ٿا. هيءُ ويڇاري ٻچڪارون ڏيئي ٻارڙن کي سرچائي به پيئي، ۽
راڳ، به پيئي ڳائي.)

جمال شاهه جو ڏاڏو ڏهو ٿوڻو جوان ڙي،

جو ڏاڏو ڏهوٿوڻو جوان ڙي

۱ - ڏينهن لوهوٿوڻو ٿٽوڙي، ميڙيو ٿوڻو مٽوڙي،

ميڙي جو مانجهيڙو ڪونه ٿي ڏسان ڙي.

جمال شاهه جو ڏاڏو ڏهوٿوڻو جوان ڙي.

۲ - سرخي ڙي هي ڙي گهوڙي ڙي،

اترڙي هي گاڏئي سان گڏيو پيئي اچي ڙي

جمال شاهه جو ڏاڏو ڏهوٿوڻو جون ۱ ڙي.

۳ - ناري ڙي هي ڍوري جو بابوڙو ڏسجيڙي،

سند جا ٽڪيٽا ڪليا ڙي.

جمال شاهه جو ڏاڏو ڏهوٿوڻو جوان ڙي.

۴ - ڪارا ڙي هي ڪاٻڙيا اٺن جو هو ڪاٻڙلو،

هيڪل ڙي هي پيرونٽا پٽيان ڙي.

جمال شاهه جو ڏاڏو ڏهوٿوڻو جوان ڙي.

(پردو ڪري ٿو)

اٺڪٽ پيون

پردو پيون

(ميرپورخاص جو هڪ شاهي رستو، دودو ۽ چنيسر ڳالهيون
ڪندا اچي لنگهن ٿا.)

دودو - چنيسر، تو ڏوڪڙ ڪي گهرين مڪا ڪونه؟
چنيسر - (پٽڪي مان رسيد ڪڍي) هائو، ڏوڪڙ ڏنر هفيس ۾. هي
ڪا ڳڙ ٽڪر ڏنو اهيڻ. ڪت ۾ لڪي موڪليو آءٌ. ڏوڪڙ انهي
ئي ڏهاڙي ڏوڪري ڪي پهچي ويا هوندا.
دودو - نڪو، ڪالهه مون ڪي چاڪر گڏيو هو. ان ڳالهه ڪي ته
نڪو مليو آهي ڏوڪڙ، نڪو رسيو ڪو ڪت، ٻار ٻچا هاڻي
بکن بيران ڪري ڇڏيا آهن.

چنيسر - الله جو سونه، مون ڪي منشيءَ ويچاري ڪت به لڪي ڏنو ۽
ٻيو به ڪاڳر ڪري ڏنائين. ڏوڪڙ پنهنجي هٿين انگريچ جي
گهرين پهتا ڪري آيو آهيان. انگريچ پئسا کائي ويندو ڪ؟
منشي صاحب ڏاڍي هلندي وارو اٿئي. ڪمائي، اسپتري ڊيپٽي
به سندس سلامي آهن. آءٌ ٿو وڃي چوٽانس ته ڏوڪڙن جو
گس ڪري، ڏوڪڙ مون ڪي واري ڏي.

دودو - تڏهن وارو ڪر، متان پاڻ گريب مارو ماڙهو، پانجي پيرن جي
پيهه مورهيڻ ڇٽ نه ٿي وڃي! ٻيو ڪم ڦٽو ڪري پهرين
منشيءَ وٽ وڃ ووا! چنيسر - هائو، پئسا ائين ڄاڻ جيئن
مانجي گيندي ۾ پيا آهن ووا! منشيءَ جا مون آزمودا اکين ڏنا
آهن. منهنجي حق حلال جي پورهئي جا ڏوڪڙ، دودا، ڪو ٿا
وڃن؟

(دودو هڪڙي پاسي کان، چنيسر ٻئي کان نڪري ٿا وڃن)

(پردو چڙهي ٿو)

انڪت ٻيون

پرڏوٽيون

(عريضي نويس عبدالله جي آفيس، عبدالله وينو آهي،. پوسٽمئن مٺي آرڊر کڻي اچي پيو، اڃا پري آهي ته عبدالله کيس ايندو ڏسي چوي ٿو.) عبدالله - آيو، ٻيلي آيو. ڪراچيءَ جي آل انڊيا نمائش ڏسڻ لاءِ هٿ ڇوڪڙي ڪونه هو. ها، ها، ها. (کلي ٿو) حال ته انهن ڏوڪڙن مان گهمي ٿا اچون ڪراچي، ڇت دانھين آيو ته انهيءَ سان (ايتري ۾ پوسٽمئن اچي ٿو ۽ عبدالله کي چوي ٿو.)

پوسٽ مئن - سائين، اوهانجو مٺي آرڊر آهي.

عريضي نويس گهڻي جو آهي؟

پوسٽمئن - ويهن رپين جو.

عبدالله - هائو، چنيسر موڪليا هوندا. پنجاه رپيا اڌارا وٺي ويو هو، جن مان هيءَ پهرين قسط موڪلي اٿس.

پوسٽمئن - پر هيءَ ته لوڪل مٺي آرڊر آهي؟

عبدالله - ها ها، ڇت جي پٽ کي روبرو ڏيندي ڊپ ٿو ٿئي ته مٿان سڀ پئسا نه گهرانس.

پوسٽ مئن - خير، صحيح ڪري ڏيو.

(عبدالله مٺي آرڊر صحيح ڪري پوسٽمئن کي ڏئي ٿو، ۽

پوسٽمئن ويهه رپيا عبدالله کي ڏيئي وڃي ٿو.)

عبدالله - ڀاڳين جا پانڊا سدائين ڀرپور! جيستائين جاهل جيئرا

آهن، تيستائين ته بڪ ڪانهي، پوءِ به ڏٺو ويندو. خدا رزاق آهي. (ٿورو

رڪي) پر سنڌ جي تعليمي وزير به باهه ٻاري ڏني آهي! چي، ڇتن کي

زوريءَ پاڙهيو. اهو خيال ڪونه ٿو پويس ته ”آءُ رئيس ته تون به رئيس

ته گڏهه ڪير هڪليندو!“ کيس ته پرواهه ڪانهي پر ٻين غريبن جي

روزگار جو ته ڪو ويچار ڪري! اهي جي ڇت پڙهيا ته اسان ڀارن جو

گذر ڪيئن ٿيندو؟ مطلب وزير صاحب اچي سفيد پوشن جي پٺيان پيو

آهي. (وري ٿوري دير بعد) خير، رڪي خدا تي. اسين پنهنجي مانيءَ ۾ پاڻهي ڪونه ويهي زهر وجهنداسين. وزير صاحب ته پنهنجي پير تي پاڻهي ٿو ڪهاڙو هڻي.

(کلي ٿو ته مٿان مورند وائيو اندر اچي ٿو.)

مورند - کانصاحب سلام.

عبدالله - پائي صاحب، رام رام. پلي آئين! ويه.

مورند - سائين پنهنجي منهن پيا کلو؟

عبدالله زماني جي حال تي ٿو ڪلان.

مورند - هاڻو سائين، جمانو هينئر آهي به عجيب! (ٿورو ترسي) سائين،

اسان جي ٿورڙي رقم رهيل آهي سيڙي واري.

عبدالله - (شاهن وانگر) هاڻو، گهڻي آهي؟

مورند - فقط چار رپيا پوڻا ٿي.

عبدالله - حاضر. هاڻ وٺ پنهنجي رقم. (پئسا ڏئيس ٿو). پيو به

ڪوڪم؟ پر اوهين وائيا ڏاڍو ٿا اسان ڪامورن کي ڦريو. اسين

حق حلال جو پورهيو ڪري پئسا ڪمايون، قلم اسان جي

ڪلهائي چني ڇڏيا آهن، اسين آڻيون چنيءَ چڪيءَ، اوهين

وائيا کڻي وڃو هڪ ئي ٻڪيءَ. ها، ها، ها. (تھڪ ڏيئي کلي

ٿو).

مورن - سائين، اسان کي ڦرڻ لاءِ جاهل ڪٿا آهن، جو اوهان هفيزن کي

ڦرينداسين؟ اوهين پڙهيل ماڻهو اسان کي پهرين ڦرڻ ڏيو ڇو

ٿا؟ اگه ته اگه، چڻي چڻي، ٻيجڪ ڏسي، پوءِ ڏيو. تور ماپ

۾ به پاڻ - اڌ سنوالو وٺي ڇڏيو. پوءِ به ڦريون اسان وائيا ٿا؟

اوهان مان سائين، اسان کي ڪهڙي هوند، ڪهڙو شجر صاحب

سگه وجهي اڻ پڙهيلن ۾! شل ويران وير هجن وڌا! جيئن

وڻيون، تيئن پيا ڦريون: اگه ۾، تور ۾، قرجن ۾، وياجن ۾،

اسان کان هڪ دفعو فقط پنجاهه رپيا قرج سو کڻن، پوءِ ستن

پيڙهين سوڌو به چو ٿا ڇٽن؟ وياجن تي وياج چاڙهي، آڱوئا هڻائي. اهڙو ٻڌي ڇڏيون، جو وتن ڊيڪندا.

عبدالله - پر ڀائي، ڪا ٻي خبر ٻڌي اٿيئي؟ هاڻ بهراڙيءَ جي بالغن کي به ٿا پڙهائين!

مورند - هائو. هاڻوڪو وجير جيڪو آهي. اها باهه انهيءَ ٻاري آهي. واهگرو! جي اهي ڇٽ ليکي چوڪي ۾ پڙ ٿيا ته پوءِ اسان واڻيا ٿير ٻڌون. اسان جو گجر آهيئي انهن ڪولهن، پيلن، مينگهواڙن ۽ مشلمانن تي. اهي ڪمائين، اسين کائون. گجب ته اهو آهي، جو اسان جا ڀائيند جيڪي وجير آهن، اهي به ڳالهه کي نٿا سمجهن. اهي به ڇٽن جي پڙهائڻ ۾ راجي! ووٽ ڏئي موڪليوسون ته مرڻ ٿا ڪن ديش سان دشمني. انهيءَ کان سنڌ ڌار نه هئي ته چڱو هو! جمينداريون ته هٿ ڪري ويا هئاسين.

عبدالله - پر، اهي سور ته اسين به اڳيئي اوريون ويٺا آهيون. پر ڀائي، ڇا ڪجي؟ هن سرڪار جي ايامڪاريءَ ۾ پڙهيل مٿان آهي پادر، باقي ڇٽن ۽ هارين جو اچي ڀاڳ وريو آهي هريجن جا اسڪول پيا کولين، جاهل هارين کي پيا پاڙهين، ڪن الاجي ڇا پيا!

مورند - (هجو طور) انهيءَ ۾ پنهنجي نيڪي ٿا ڀائين! پاڻهي ڇپيندا ۽ چاشون لهندا. اسان جي ماڻ پاڻهي هڻي هند ڪندي، پر سائين، هيءَ مزي جهڙي ڳالهه ٻڌو؟

عبدالله - ٻڌاء، ٻڌاء.

مورند - سائين، ڪالهه ٻن ديوانن کي ڏنم. پاڻ ۾ پئي سور اوريائون. چون پيا ته اسين زور ڪري ٿينداسين والنتيئر، پوءِ ڳوٺن ۾ وڃي ڇٽن کي چونڊاسين ته اوهان کي پڙهائي جنگ ۾ موڪليندا.

عبدالله - (کلي ٿو) واهم جي ڳالهه ڳولهي اٿن ! ڇتن اها ڳالهه ٻڌي ته پوءِ ماستر به موچڙا کائي موندندا!

مورند - ها ها، هاڻ اچي پاڻ ۾ لڳي اٿن. چڱو ڀلا، هاڻي رام رام. اٿون دير ٿي ٿئي.

عبدالله - چڱو، ڀلي آئين.

مورند - وڃي ٿو ته چنيسر ندر اچي سلام ڪري ٿو.

عبدالله - ميان چنيسر ڪهڙي خبر؟

چنيسر - سائين ٿران ماڙهو آيو آهي. پئسا ڏوڪريءَ کي مور ڪين مليا آهن. بچڙا ٿا بک مرن. (پتڪي مان رسيد چوڙي ڏيس ٿو) تو ته مون کي چو هو ته ڪاڳر چٽڪي ملندءِ، سا سوگهي رکج، سا مون سوگهي ڪي آهي. ڏس ته ڪهڙو لکيل آهي؟

عبدالله - ويهه رپيا لکيل آهن ته جائل کي ملن هميرا ٻه ۾ چو، ڪونه مليا اٿس؟

چنيسر - (ڳٽڪار ڪري) دودي ڳالهه ڪي ته سنيهو آيو آهي، اڃا ته هڪڙو ٽامي جو ٽڪو به ڪونه جڙيو آهي.

عبدالله - چڱو، فڪر نه ڪر. پئسا ڪين ويندا. هيءَ رسيد رڪان ٿو پاڻ وٺ. اها موڪلي مٿي. درخواست لکي اماڻي سپريڊنٽ کي، پوءِ پئسا ملي ويندا. گرم ڪين ٿيندا، خاطري ڪر.

چنيسر - سائين، شل بچن مان لک ٿيندءِ ! آءُ توجو ٿورو ڪين پلس. من ڪڏهن ڀلي گيهه جون ڏوهه - ٻارهن ٽپريون آڻي ڏين.

عبدالله - هاها، رک خدا تي، مڙيي چڱي ٿيندي. (ٽڪلي لڳل ڪاڳر تي ڪجهه لکي ٿو). هاڻي ويجهو اڃ. گهو آڱوٽوڪي، (لکيل ڪاڳر تي آڱوٽو هٽائيس ٿو). آڱوٽو ٽڪليءَ جي مٿانهڻ. (صحيح ٿيل ڪاڳر ويڙهي سنڀال سان کيسي ۾ وجهي) هاڻ تون ڇتين وڃي پنهنجي ڪم هاج تي لڳ، پئسا پاڻيهي وڃي جائل کي ملندا.

چنيسر - هاڻي پلا ڪٿي هوندءِ گريبن جو مڙئي گور ڪج! آهين بيشڪ مڙس ملوڪ.

عبدالله چنيسر ٻيلي، تون غريب ماڻهو ڏسڻ ۾ تو اچين. پنن اگهاڙو، ڏينهن تي جو پاڻي ٿو پرين، اهو ڏسي مون کي قياس ٿو اچي. هان، (ڪوٽ ڪليءَ مان لاهي) هيءُ خدا ڪارڻ وٺ، بت تي پاڻي ڇڏ. (ڪوٽ ڏئيس ٿو.)

چنيسر - (ڪوٽ پاڻي خوشيءَ مان) ڇن مان گنج ٿيندءِ پڇائي ڇڏي، ڪوٽ پاڻي دعائون پيو ڪندوسين، مرد بيشڪ شخي آهين. (وڃي ٿو)

عبدالله - (پنهجي منهن) هيءُ جٽ به خوش ته پئسا ٿا موٽي ملن. احمق! نادان! رسيد مٺي آرڊر جي به وٺي ڪئمانس سوگهي. ٻي رسيد به درخواست جي بهاني لکائي ورتي ائمانس ته پنجاهه رپيا اڏاري ورتي. هاڻي جي ڪا پڪار ٿي ته چوندا سين ته اڏارا ورتا هئا ئين، جنهن مان ويهه رپيا مٺي آرڊر رستي ۾ ڪليا اٿس، باقي اڃا ٽيهه رپيا رهيل آهن. ٿورڙو ترسي پر ٻيئي ڏينهن تي وٺي، آرڊر ته منهنجو هٿ اکر لکيل آهي، مٿان ڳالهه ڪئي ته چون ته قرض ڏيندڙ به پاڻ، مٺي آرڊر لکندڙ به پاڻ، وصول ڪندڙ به پاڻ. تنهن کان چڱي ڳالهه آهي جو هٿاڻيس ٽيپ ۾ ته نڪو ڪتو هجي، نڪو ٻهي واه ٻيلي، ڪوٽ ڏنو ائمانس خيرات، پر پوليس ۾ ٿو ڪريان رپورٽ ته ڪوٽ ۽ سوا سؤ رپيا ٻٽوءَ سوڌا گم ٿي ويا آهن. جمعدار کي ڏبا پنج ست رپيا ته في الحال ته ڪوبلي کي هٿ ڪري رکندو لاکپ ۾، پوءِ ڏنو ويندو. (پنهجي نوڪر، امين کي سڏ ڪري ٿو.)

عبدالله - وڃ ٿاڻي تي جمعدار کي منهنجا وڃي سلام ڏي ۽ چوينس ته آفيس مان پئسن سوڌو منهنجو ڪوٽ چوري ٿي ويو آهي، چور

هتيڪو آهي، جلد اچو نه ته چور پڇي ويندو.

امين حاضر سائين، (وڃي ٿو)

عبدالله - خير، هاڻي ڪم ٿيڪ ٿي ويندو. رڳو جمعدار اچي سوسهي،

پوءِ پوليس آهي پئسن سان ٻڌل، ويهن رپين مان جي پنج رپيا

ويا پوليس جي کيسي ۾ ته حرڪت ڪانهي.

(اتي قلندر فقير سٺن هٽندو، اچي عبدالله جي آفيس جي ٻني

وٽ بيهي ٿو.)

قلندر - ڀلا دستگير وڌ ڪريئي، ٻنيءَ ڪٿي ۾ برڪت وجهي ٿي،

(عبدالله خان کي) اوڻا صاحب، ڀرئي گنج مان ڪو جوڙو

ڏوڪڙن جو اسان کي به ڏيار، وڃي ڪو وزم پاڻي ڪريون.

عبدالله - (شوڪي نهاري) اڙي! ڪا مون وٽ ملڪيت ڇڏي ويو هئڻ

ڇا، جنهن جي طلب ڪرڻ آيو آهين؟

قلندر - خان صاحب، اسين لال شهباز قلندر جا ملنگ، ملڪيتون ڇاچون!

لهڻو ليڪو ڪونهي، الله جي واٽ ٿا گهرون.

عبدالله - وڃ وڃ، رت نه ٻيءَ ٻيا در وڃي ڏور.

ملنگ - اي خان صاحب، الله ڪندو تنهنجو ڀلو. ٻيلي، مومن آهين، رسول

ڪريم جي نانءَ هڪڙو ڏوڪڙ کڻي پٽ ۾ اچل.

عبدالله - (زور سان) ڏسجين ته ڪو وڏو بڪبڪيو ٿو.

ملنگ - ان ۾ نه ايمان، جو ڪلمي گو ڪوٺيائين،

دغا تنهنجي دل ۾ شرڪ ۽ شيطان،

منهن ۾ مسلمان، اندر آذر آهين.

(ملنگ ڏوهيڙا ڏيندو هليو ٿو وڃي. مٿان امين، جمعدار ۽ هڪ

سوار کي وٺي اندر اچي ٿو، عبدالله اتي ٻنهي سان هٿ هٿ مڙهي ملي

ٿو.)

عبدالله - ڀلي آيو، ڀلي آيو. ويهو، ويهو. (جمعدار ۽ پوليس سوار

ڪرسين تي ويهندا، عبدالله ٻنهي کي هڪ - هڪ سگريٽ ٿو

آچي، پاڻ به هڪ سگريٽ ڪڍي دکائي ٿو.

جمعدار - (سگريٽ به پيو پيئي) سائين ڪريو خبر؟

عبدالله - جمعدار صاحب، آفيس مان منهنجو ڪوٽ ٻٽونءَ سوڌو گم ٿي ويو آهي. ٻٽونءَ ۾ سوا سؤ جا نوٽ پيل هئا، مان فقط اٺي پيشاب تي نڪتو آهيان ته پٺيان ڪوٽ ڪليءَ مان ڪو لاهي هليو ويو آهي.

جمعدار - ڪنهن ماڻهوءَ ۾ ڪوشڪ شبهو به اٿو؟

عبدالله - هاڻو، هڪڙو جٽ ٻاهران ڦريو پئي. اسين ڀلا عريض نويس، سمجهيوسين ته خير هن کي ڪا درخواست يا خط پٽ لکائڻو هوندو، اڳي به هڪ دفعو خط پٽ لکايو اٿس. شڪ ٿيو پوئيم ته انهيءَ چورايو آهي. پر سائين، ڪريو جلدي، جي چور شهر ڇڏي ويو ته پوءِ هٿ اچڻ مشڪل ٿيندو.

جمعدار روبرو ايندو ته سڃاڻندؤس؟

عبدالله - هاڻو سائين، شڪل ڏسندو سانس ته يڪدم سڃاڻندو سانس.

جمعدار ڪم ڪهڙو ڪندو آهي؟

عبدالله ڀاڻيان ٿو ته شهر ۾ پاڻي ڀريندو آهي.

سوار - نالو متان چنيسر آهيس؟

عبدالله او اهو، اهو. مون کي ته نالو وسري ويو هو. (پنج رپيا ڪڍي جمعدار جي ڪيسي ۾ وجهي ٿو). هي اسان غريبن جي ٽاڏل پاڻي قبول پوي. جمعدار - (کلي) زوراور، اوهين اسان کي پنهنجا آهيو. رڳو دعا ڪريو ته هٿ اچي وڃي. پوءِ ٻن ورهين کان گهٽ ٽيپ نه ڏياريندو سانس. (سوار کي) تون ڙي، وڃ ڪوھ تي، ڳولا ڪري، انهيءَ جٽ جي پٽ کي ڏاڙهي کان جهلي وٺي اچ.

سوار - حاضر سائين، اجهو ٿو حاضر ڪريانس. (وڃي ٿو)

جمعدار - منشي صاحب، توهين ڪو خيال نه ڪريو. اسان وڌن ڏينگن جا به ٿڪ مان ور لاهي ڇڏيا، هي ڄت ڪير آهي، جو پاڻ کان ٻيچي جان بچائيندو! دلاور خان جمعدار منهنجو نالو آهي. چور چور، جي ذات اسان کان ڪنبندي ٿي وئي. (مڃ وٺي ٿو)

عبدالله - اهو اوهان جو ناماچار ٿرپارڪر ۾ ڪهڙي چور نه ٻڌو هوندو؟
جنعدار - سائين، اسان به عمر پوليس ۾ آندي آهي. چور، چور جو پٽ، اسان کان لڪل ڪونهي ڪو.

عبدالله پوءِ جمعدار صاحب، هيتريون ٿيون چوريون ٿين ۽ هيترا ٿا ڌاڙا لڳن، ته پتو ندارد! انهيءَ جو ڪارڻ؟

جمعدار - اوهين سياڻا آهيو. ڪارڻ مان اوهان کي ٻڌايان؟ زر بيسار ته عشق ٺهه پهر. اڳلا ڏيندا هڙڪي ڳنڍيون، ته اسان پوليس جو هٿ ڪٿان ورنندو؟

عبدالله اهو ته برابر آهي.

(ايتري ۾ سوار چنيس رکي اندر وٺي اچي ٿو. چنيسر کي عبدالله وارو ڪوٽ پيو آهي.)

سوار سائين. چور منهن ۾ ئي گڏجي ويو ڪوهه تائين به وڃڻو ڪونه پيو.

جمعدار اڙي هيڏي اچ ڄت جا پٽ. (چنيسر ڊڄندو. ويجهو اچي ٿو. ته ڪوٽ کان ڇڪي) اڙي، هي ڪوٽ ڪٿان آندو اٿئي؟ (چنيسر جواب ڏئي ئي ڏئي تهاڻ اڳ عبدالله کان) هي آهي اوهان وارو ڪوٽ؟

عبدالله - هائو سائين، اهو ساڳيو.

چنيسر - (هٿ جوڙي ڏڪندي) هائو، جيئڻ! الله سائين ڪيتر ڪريس، ويچاري ڪئيرت ڏنو آءِ.

جمعدار - خيرات جا پٽ، پٽون ۽ سوا سو جا نوت ڪاٽي؟ جلدي ڪڍ باهر، نه ته انهيءَ پٽڪي سان ٻڌي جيل ۾ هلي هڻندو سانءِ

(چنيسر ويچارو وڌيڪ ڏکي ٿو.)

چنيسر - سائين جمعدار صاحب، سوا سو جا ووٽ ڪڇا جا، ۽ پٽون
ڪڇاڙي جو؟

جمعدار - چور چور جو پٽ! (پٽڪولاهي ٻڌيس ٿو.)

چنيسر - (آزي نيزاري سان) سائين، آءٌ مشڪين اهيان چوريءَ مان آءٌ
ٿريو ڇا ڄاڻان؟

جمعدار - هي ڪوٽ تڏهن ڪٿون آندءُ؟

چنيسر - سائين، هي ڪوٽ ته مون کي انهي منشي ڪيرات ڏنو آهي.

جمعدار - (منهن وارا ٻه تقرر وڃائي) هڪڙي چوري، ٻي سينا زوري؟ ٿي

اڳيان سڳ سوڌو پڪڙيو آهين. جيسين پٽون نه ڏيندين،

تيسين هڏ هڏ ڪري پڇندو سانءُ ٿاڻي تي هل ته اگهاڙو ڪري

اس ۾ ڏس ته ڪيئن ٿو نڇايانءُ.

(وٺي ويڃس ٿو)

(پردو ڪري ٿو)

پردو چوٿون

اٽڪ پيون

(ميرپور خاص جي هڪڙي گهٽي. چاڪر ۽ عالم ڳالهائون ڪندا)

(اچي ٿا لنگهن)

چاڪر - ٻيلي، هيڙو انڌير ڪٿي ٻڌو نه سو، حقون به رڪي ناحقون به

رڪي، ڏوڪڙ به ويچاري چنيسر جا ويا، مار به هاڻ اتس ٿي

پوئي.

عالم - یر، غضب ته ڏس التو چور ڪوٽوال کي ڊانتي!

چاڪر - جانل ويچاريءَ کي ترين سماءُ بوندو، اوءِ ته مري ويندي.

عالم - ٻيلي، همراه هئڻ اڙجي وڃي، اسين ماڻ ڪيو ويٺا ڏسون اها

ڳالهه ٺهي ته ڪين؟

چاڪر - پوءِ ڪجي ڪڇاڙو؟ دودو به هتي ڪونهي جنهن سان ڪٿي

صلاح ڪريون.

عالم - اسين ئي هلي ڪو ڏس پنڌ ته پڇايون، ڪو وڪيل وڙو ته ڪريون. نه ته حياتي همراھ جي بنهه هجي ويندي وو!
چاڪر - یر! وڪيلن جي وري ور ڪهڙو چڙهون! پاڻ ماڙهين ۾ ايتري بشارت ڪئي؟ وڪيلن وٽ هيڪر ڦاٿاسين، ته چور وانگر پيا رت چونسيندا، سو رت به هجي ته چوسايون. تون آءُ اهيون هڏا ۽ چمڙي.

عالم - سو ته بروبر! پر پوءِ ڪو بلو پيڻي ڪبو ئي ڪونه ڪم؟
چاڪر یر، اسان جي وس جي ڳالهه هجي ته ڪٿي تنگ ٻانهن چوريون. کٽنس نصيب! من مولا کي مهر پوئي.
عالم - ڀلا رک رب تي اهوئي اوکيون سوکيون ڪندو. چاڪر ادا، هڪڙو ڪم ڪر.

عالم - تون چو.
چاڪر - تون موٽي وڃ ٿر مٿي. جائل کي سماءُ ڏجن، باقي دودي کي وڃي تاگيد ڪر ته ستت واپس ور اوھتان جو وڌيڪ واکب اهي او آيو ته ڪيتر ٿي پوندو.
عالم - ادا، ميرپور ۾ آءُ آيو ته هوس ڪم سانگي، پر ٺهيو. اهو ڪم ڪهه پوئي. وڃي ٿو همراھ کي هڪل ڪريان ته وري ڏري پوئي سنڌ کي.

چاڪر - چڱو ادا، هاڻي موڪلايون ٿا!
عالم - ادا، ڀلي ڪري آئين! ٻيئي پاڪر پائي موڪلائين ٿا.)

پردو پنجنون

ائڪٽ ٻيون

(فرسٽ ڪلاس ماجسٽريٽ جي ڪورٽ. ماجسٽريٽ صاحب سندس سرشتيدار پنهنجيءَ پنهنجيءَ جاءِ تي ويٺا آهن. چنيسر کي چيلهم ۾ رسو ٻڌل، ۽ هٽڪڙيون لڳل، جوابدار ٿيو بيٺو آهي. فريادي

عريضي نويس پڻ موجود آهي. ٻي به خلق حاضر آهي.)
 مارجسٽريٽ - (فتويٰ ڏئي ٿو جا سرشتيدار لکندو وڃيڻو.)
 اسان کيس هلائي پورو ڪيو آهي. جوابدار جو بيان اعتبار جوڳو
 آهي. هيٺين ڳالهين مان اسين صاف سمجهي سگهون ٿا ته جوابدار
 سراسري بيڏوهي آهي. فقط جهالت سببان هن کي اهي مصيبتون سهڻيون
 پيو آهن. (۱) ته جوابدار اڳي ئي عريضي نويس کي سڃاڻي، ۽
 هن وٽ خط پٽ لکائڻ لاءِ ويندڙ آهي ۽ هڪ دفعو مٺي آڊر به لکايو
 اٿس.

(۲) پوسٽ آفيس جو رڪارڊ ۽ علو گواهه آهي هن جو مٺي
 آرڊر عريضي نويس پنهنجي نالي لکي پئسا غبن ڪيا آهن.

(۳) اها حقيقت آهي ته ڪورٽ ۾ پيش ڪيل ڪوٽ عرضي
 نويس جوابدار کي خيرات جي بهاني سان ڏنو هو ۽ ارادتا هن غريب
 کي هن کيس ۾ مبتلا ڪري پنهنجي ڪپٽ کي لڪائڻ جي ڪوشش
 ڪئي اٿس.

(۴) جوابدار هڪ ٿري ان پڙهيل ۽ بلڪل اڻوجھه آهي. هن اهي
 پئسا پاڻيءَ ۾ ڇڏي وٽ ڏنار ٿي ڪم ڪرڻ مان ڪمايا هئا.

(۵) اها پڻ خاطري آهي ته جوابدار چوري ڪري ڪوٽ
 ڪڏهن به اهڙيءَ طره ظاهر ظهور بدن تي ڍڪي ڪين ها.

جنهنڪري جوابدار کي بيڏوهي سمجهي آزاد ڪجي، (پوليس
 وارو چنيسر جون هٽڪڙيون ۽ رسو چيلھ مان ڪڍي ٿو.) ۽ جوابدار
 کي اجازت ٿي ڏجي ته هو فرياديءَ تي ڪوڙي کيس جي ڏوهه ۾ قلم
 ۱۰ - الف . پ . ڪ هيٺ کيس ڪرڻ لاءِ اسان وٽ درخواست ڪري
 ۽ فريادي کان سبب وٺڻ ۾ اچي ته قلم ۵۰ - الف . پ . ڪ هيٺ جوابدار
 کي سڙپ ۽ تڪليف جو عيوضو کائڻس وٺي ڇو نه ڏيڻ ۾ اچي.

پوسٽل اٿارٽيس کي پڻ هن معاملي ۾ نهايت سرجوشي سان
 تحقيقات ڪري هڪ مسڪين اڻوجھه جي جلد حق رسي ڪرڻ گهرجي.

(ڪورٽ درخواست ٿئي ٿي ۽ سڀئي اٿن ٿا. چنيسر آزاد ٿي ڪورٽ جي ڪمپائونڊ ۾ ٿئي ٿو ته پريان ميرپورخاص گورنمينٽ مدرسو هاءِ اسڪول جي شاگردن جو هجوم ۽ عام ماڻهو گڏجنس ٿا، جي تعليمي پوسٽر هٿن ۾، ”بيعلمي برباد“ جا نعرا هڻندا پيا اچن).

چنيسر - (هڪڙي شاگرد کان جو ٻين همراهن کان ٿورو اڳرو وڌي آيو آهي) پائو، هي ڇا جو گوڙ آهي؟

شاگرد - ادا، هيءُ گوڙ نه آهي، پر هي اوهان اڻ پڙهيل پائرن کي اکرڻ سيکارڻ جون تياريون ٿي رهيون آهن.

چنيسر - ابا، اکر پڙهي ڪبو ڪو؟ اکرڻ پڙهين جا ڪرتوت تون مونڪنا پڇ ته مانجي ڪهڙي گت ڪئي ان. قريس به آءُ، ترم ۾ به پيس آءُ هاڻي کاڌي لاءِ ڪوڏي به ڪانهيم. ٻچا به الاجي مٺا ڪ ٻچيا؟

شاگرد - پائو، جي تون به اکر پڙهيل هجين ها ته ڪير توکي هٿ لائي سگهي ها؟ پڙهيلن کي ته ڪو ڦري! باقي جاهل ته هر ڪنهن جو شڪار آهن.

چنيسر - سو ته ڪاشو. پر ادا، سڪڻا اکر ڇٻاڙيا ته ڪين؟ اسين گريب ماڙهو، اسان کي پيٽ پرڻ جي لاءِ کپي ان.

شاگرد - ڏس، اوهين اڻ پڙهيا پورهيو ڪري، ان اٿيلاءَ ڏوڪڙ ڪمايو، ٻيا اوهان کي دلڙا ڏيو اوهان کان هڙ ڦريو وڃن! چنيسر - اي، آءُ به ته ائين پيو چوڻان نه!

شاگرد - هاڻ، جي انهيءَ ڪمائيءَ جي لياقت سان گڏ، اوهان کي اکر به ايندا هجن ته ڪير جيڪر اوهان کي ڦري سگهي؟

چنيسر - ادا، تون چوئين بروبر ٿو. اڳي ته هوس واريءَ جي وچ ۾، ڪبر ئي ڪانه هئم. پر جڏهانڪر هتي شوهر ۾ آيو اهيان، تڏهانڪر اک اڀري آي ته هٿ جيسين چار اکر نه سڳبا، تيسين ماڙهو آهي انڌي جي آچار اڻ پڙهيل جي عمر آهي مروئين واري.

شاگرد - او! هاڻي ڳالهه ڪي سمجهيو اٿئي. پر ڪي پڙهندين به، ڪين
رڳو ڳالهون ڪندين؟

چنيسر - الله جو سونه! هينئر ئي پاڙهه ته پڙهان. مون سين اهڙيون
تاديون (تعديون) ٿيون آهن، جو هاڻ يا ته پڙهندس يا ته
مرندس. بس! هيڪڙي ڳالهه ٿيندي.

شاگرد - چڱو، ته ڪريون تنهنجو نالو داخل؟
چنيسر - پلين پلين.

شاگرد - (شاگرد هئڊبنگ مان فارم ڪڍي نالو داخل ڪريس ٿو)
نالو ڇا اٿئي؟
چنيسر - نالو چنيسر.

شاگرد - پت ڪنهن جو آهين؟

چنيسر - (پلجي پوي ٿو.)

شاگرد - ڇو پيءُ جو نالو ياد ڪونه اٿئي ڇا؟
چنيسر - وسري ويو آءِ. هڪڙو ڪٿي لک.

شاگرد - (کلي ٿو) چڱو، پڙهندي ساجهر جو، ڪي؟

چنيسر - سائين ساجهر جو پريان پاڻي وو. پڙهندس ويرانڊ جو.

چڱو - اڄ کان وٺي روز ٻنپهرنجو ڪوهه تي ئي پڙهڻ لاءِ ويٺو رهج.
ڪتاب وغيره سڀ توکي مفت ملندا؟

چنيسر - ابا، داتا توجو ڀلو ڪندو. آءُ به روز ويٺو پڙهندس.

(تيزي ۾ هجوم ڪورٽ جي ڪمپائونڊ جي ٻاهران اچي پهتو آهي.
شاگرد نعرا هڻندا هلندا وڃن).

هڪڙو - بيعلمي.

ٻيا سڀ - برباد.

هڪڙو - تعليم.

ٻيا سڀ - زنده باد.

(اٺين نعرا هڻندا سڀ نڪري ٿا وڃن.) (ڊارپ سين)

اٽڪت ٿيون

پردو پهريون

(ميريپور خاص جي شهر جي دنگ تي، کوھ جي ڀرسان، جتان چنيسر ٿريو پاڻي ڀريندو آھي، هڪڙو ماسٽر بالغن کي ويٺو پڙهائي. چنيسر ۽ ٻيا ڪيترا هندو مسلمان، سک، هريجن وغيره بالغ شاگرد ويٺا آهن، ماسٽر بورڊ جي اڳيان بيٺو آهي.)

ماسٽر - شاباس چنيسر، ٻڌاءِ ته ڏندن نه ڪرڻ ڪري ڪهڙا نقصان آهن؟

چنيسر - توجي ڪالهه سڻايا هئا، سي ته ماجو پي به ڪونه چوئي سگهندو، باقي نقشانن جي ٻي پچر ئي ڪٿي ڦٽي ڪر وو! تو کين چو هو ته ڏندن جي عمر سٺ مندڻ ٿيندي آهي؟ جي انهن جي صفائي نه ڪبي ته پيريءَ کان مهڻڻي پڄي پري پوندا؟ ايءَ به ٿي ڏاڍي جڻ نه! ڏند ڀڳا ته مڙس چٽو، ٿيو لهو. ٻو ڪهڙي کاڌي جي موز، وتندو سيرو ۽ پٿرو پٽ پڇائيندو. هو سائين، تو جو ڪالهه فارسيءَ وارو ڏوهيڙو سڻايو هو ته ڏندن کان بگر مزوئي ڪونهي، او ته وري سڻائج.

ٻيا شاگرد - هائو سائين، اهو ڏاڍو سٺو هو وري ٻڌايو.

ماسٽر - حظ دنيا با زن و دندان بود

بي زن و دندان جهان زندان بود

چنيسر - سائين، انين جو مطلب ته وري ڪج.

ماسٽر - دنيا جو مزو آهي زال ۽ ڏندن سان، زال ۽ ڏندن بغير جهان قيد خانو آهي.

چنيسر - واه واه! فارسيءَ واري به مند جون سڻائي ڇڏيون آهن. زال ۽

ڏندن بنان آهن به نسورا سور. (سادو سنگهه کي) سادو

سنگهه ڪئين ٿو پائين؟ (سڀ کلن ٿا.)

ماسٽر - چڱو مان اوهان کان هڪڙو سوال ٿو پڇان؟

چنيسر - سائين، ڀلي ڀڃ، سدا ڀڃ.

ماسٽر - گرمي ٿيندي آهي يا سخت پورهيو ڪبو آهي ته اسان جي بدن مان پگهر نڪرندو آهي، اها ڳالهه سڀئي مڃيو ٿا؟

چنيسر - سٺ، اي ڪير ڪين وسهندو؟

ماسٽر - چڱو، هاڻي اسان کي ويچار ڪرڻو آهي ته اهو پگهر اچي ڪٿان ٿو؟

علودو - سائين، اندران بت مان ٿو نڪري، ٻيو ڪٿان؟

ماسٽر - بدن جي مٿان ته ڪل جو پوش چڙهيو پيو آهي. پوءِ ڪٿان ٿو نڪري؟

هيمن - سائين، منهنجي ڌيان ۾ ته ڪي چمڙيءَ ۾ سنهنا سنهنا پور آهن ته شڪ ڪونهي. (سڀ ڪلن ٿا. هيمن ٿورو ڦڪو ٿئي ٿو.)

ماسٽر - بابا، ڪلن جي ڳالهه ڪانهي. هيمن، تون لڄي ڇو ٿو ٿين؟ سڄ ڀڃ، انسان جي چمڙيءَ ۾ تمام باريڪ سوراخ آهن، جي اسان کي ظاهر ڏسڻ ۾ نٿا اچن. پگهر انهن جي وسيلي نڪري ٿو.

چنيسر - (کلي) هيمن جي ڳالهه هرو ڀرو مٿي ڪرڻن ته ڀلي، استاد آهين، جيڪي چوندين سو مڃينداسين، باقي تنگ، ڀر، ڪٿان آيا؟ تنگ ڪر هجن ها، رت ڪوه ڪين نڪري اچي ها؟

(سيڪلن ٿا)

ماسٽر - چڱو ٻڌ چنيسر، ڀلا ٻڌ! ٽامي جي گهاگهر ۾ پاڻي وجهي بند ڪري رکندين ته مٿان آلي ٿيندي؟

چنيسر - ڳم ڳم (ڳٽڪار ڪري)

ماسٽر - ڀلا، ٺڪر جي ڪوري دلي ۾ پاڻي وجهي رکندين ته ٿوري ويرم ۾ سڄو آلو ٿي ويندو يا نه؟

چنيسر - (ڪنڌ جي ڌوڻ سان انهن؟)

ماسٽر - ڀلا، ڇو ٺڪر ۾ تنگ آهي ڇا، جتان پاڻي نڪريو اچيو مٿاچري کي آلو ڪري؟

چنيسر - ساء ڪرئي ڪانه ٿي پوئي ظاهريءَ ته ڏسڻ ۾ ڪونه ٿو اچي.

ماسٽر - هان شاباس! ساڳيءَ طرح انسان جي چمڙي ۾ به بيشمار سوراخ آهن. جي ظاهري نظر ڪونه ٿا اچن، مگر انهن مان پگهر نڪري اچي ٿو، رت رت رڳن جي نالين ۾ بند آهي، تنهنڪري انهن سوراخن مان نٿو نڪري. رڳن جون سنهيون سنهيون ناليون بت ۾ ڏسين ٿون؟

چنيسر - (ٻانهن ڏسي) آهه آهه، هي بيبيون آهن. پر سائين، سوراخ به وارن جي پاڙن ۾ ٿورا ٿورا ڏسجن ته پيا! ماسٽر - هان شاباس! هاڻ پگهر آهي هڪ قاتل زهر.

چنيسر - هائو سائين، ڪنو ته بروبر آهي. ڊپ به ڏاڍي ٿيندي آهيس. ماسٽر - هاڻي بابا، ويچار ڪريو ته اهڙي بدبوءِ واري زهري شيءِ جيڪڏهن انسان جي بدن مان خدا تعاليٰ پگهر جي رستي نه ڪڍي ته هوند ڇا ٿئي؟ سڀ - سائين، ماڻهو ضرور هوند اگهو ٿئي.

ماسٽر - ماسٽر تڏهين چئبو ته خدا تعاليٰ بلڪل سياڻپ ڪري انسان جي چمڙيءَ ۾ اهي سنڀا سوراخ رکيا آهن، جن جي بند ٿيڻ ڪري انسان هوند بيمار ٿي پوي. توهين روز پنن ۾ پٺا اگهاڙا ڪري ڪم هاج ڪريو ٿا، اوهان جي بدن تي مٽي لڳندي، جا اوهان جي بدن جا سوراخ بند ٿيا ته پگهر نه نڪرندو، اهو پگهر وارو زهر اندر ئي رهجي ويندو ۽ وڃي ٻين عضون تي ڪرندو، جنهنڪري انسان بيمار ٿي پوندو، اهي سوراخ بند نه ٿين، بلڪ سدائين صاف رهڻ، تنهن لاءِ ڇا ڪرڻ گهرجي؟

چنيسر - سائين، جت مٽي لڳي ات هٿ هڻي بت مهتي ٿئي ڪجي. (مهتي ڏيکاري ٿو)

ماسٽر - شاباس، پر وڌيڪ چڱي ڳالهه اها آهي ته روز غسل ڪجي.

يعني ميت تيل ڪري وهنججي ته اهي سوراخ پاڻهي صفا رهندا
۽ ماڻهو ڪڏهن به بيمار ڪونه ٿيندو.

چنيسر - هائوڙي! هت سان مهڻن کان وهنجڻ پلو. بت ۾ فرات به
ٿيندي، چوڪڙو به لهي پوندو. شوهرن جا ماڙهو ڏاڍا ملوڪ
پيا ڏسبا آهن، سدائين ڳاڙها جهڙا انب لڳا پيا آهن، سو به رڳو
انڪري جو ڏهاڻي وهنجڻ ٿا. (ڪلهن تي هت لائي سور کان)
هو ٿي! مونجا ته پاڻي پري پري، ڪلهائي پيا سور ڪن.

ماسٽر - هن مان ڪهڙو نتيجو نڪتو ته اسان کي هر روز ڪهڙو نيم
ڪرڻ گهرجي جنهنڪري بدن تندرست رهي؟
سڀ - سائين، روز وهجڻ گهرجي.

ماسٽر - شاباس، هاڻي روز وهجڻ جو انجام ڪهڙا ٿا ڪن؟
پيا سڀ - سائين، اسانجو مڙدانو سخن آهي! روز وهجن ڏاسين.
چنيسر - (تنگ واري ڦٽ کي، جتي اڳڙي ٻڌل اٿس، هت لائي) سائين،
پوءِ آءُ ڪها ڪريا؟ هي مانجو جڪم پاڻي ته ڪونه
چورائيندو؟

ماسٽر - انهيءَ جاءِ تي صاف اڳڙي ٻڌي ڇڏي، ۽ غسل مهل سنڀال ڪندو
ڪر، جيئن انهيءَ جاءِ تي پاڻي نه لڳي، باقي سمورو بدن
روزانو صفا ڪندو ڪر. اهو ڦٽ وڃي ڊاڪٽر کي ڏيکار، ۽
روزانو علاج ڪراءِ. اميد ته جلد ڇڻي پوندو. (واچ ڏسي ٿو)
چڱو، هاڻي ڪافي دير ٿي چڪي آهي. وڌيڪ صفائيءَ بابت
سپاڻي احوال ڪبو، ۽ اوهان کي فونو به وڄائي ٻڌائبو. هنيئر
ڪتاب بند ڪريو. مان موڪلايان ٿو.

(ماسٽر وڃي ٿو)

چنيسر - اڄ ته یر، ملين پڙهائڻ سان حيل ڪري ڇڏيا. اڃا ڪالهه
ڪالھوڻيءَ ڏڏو لیکو به ڪيڏ ڪونه ٿي آيو. اڄ ته شخر
آهي، ڪيترا اکر سکيا آهيون. پڙهڻ ۾ به آهي مزو. هي پڙهيا

جي پنهنجون عمريون ڳاريو ڦٽيون ڪن، سو ڪين ته آهي؟
 سڀ - ڙي چريا ٿري! ملين واريون ڳالهيون خواب ۾ به ڪونه ٻڌندين.
 (ڪلن ٿا) ٻيلي، هلو ته پاڻ ته هلون. گوھ ڄاڻي چنيسر ڄاڻي.
 (ٻيا وڃن ٿا ته چنيسر اول اٿي سلفي ٺاهي پيئي ٿو. پوءِ بالغن
 وارو ڪتاب ڪڍي ويهي پڙهي ٿو.)

چنيسر - (عجيب ڍنگ سان) مال جا واڙا، گاهه جا گڏا. (پڙهڻ روڪي
 سليٽ تي به - چار اکر لکي ٿو) مهند پانيم ٿي ته پڙهڻ
 مورڪين ايندم، پر هاڻ ته شخر آهي، سيڪين پيو اچي. اکر
 سي اڃا ڪڇا آهن، مڃانٿو. باقي صورتڪتيءَ ۾ ٻين کان ويل آءُ
 به ڪين اهيان. حسابين ۾ به هوريان هوريان پڪو ٿي ويندس.
 (پيشانيءَ تي هٿ رکي غور سان نهاري) متان یر، دودو پيو
 اچي. ٻيلي واه! من ڪا ٿر جي کير چار آندي هوئيس؛

(دودو اچي ٿو ۽ اٿي پاڪر پائي ملن ٿا.)

چنيسر - دودا، ٻيلي آئين! توکي ته هاڻي دل بنهه ياد پئي ڪيو ٿر
 وئين. وري موڪلائي به ڪونه؟

ڪش اهو؟

دودو - شخر آهي.

چنيسر - آسودا؟

دودو - رحم.

چنيسر - جوڙ؟

دودو - ڪرم

چنيسر - متارا؟

دودو - ڦصل.

چنيسر - مال وٽان؟

دودو - مهر.

چنيسر - کير پٽ؟

دودو - دعا.

چنيسر - پٽين پائين؟

دودو - مڙوئي ڪيتر.

چنيسر - اهيو ته هو ڪارن ۾؟

دودو - شخر آهي ادا تون ڪش؟

چنيسر - رحم.

دودو - پڙ متارو؟

چنيسر - فضل.

دودو - جوڙ آسودا؟

چنيسر - ڪيئر ئي ڪيئر.

دودو - ادا، ڪي به ڪيئر.

چنيسر - دودا، ڏي ڪبرون چارون؟

دودو - ڪبرون چارون پانجون مڙيئي ڪيئر. ڄاڻين سڃاڻين ٿو. ذات نالي

جو واکب آهيون ويٺا الا الا ڪريون. مهنديون گهمري اتي

ميرپور ڪاش ۾ پيڙا هواسون. پر پيلي چنيسر، بشڪ ڪج.

ويندڙي ٿاڻي موڪلائڻ تون ڪنان واجب هو، پر ڪهڙيون ٿو

ڳالهيون پڇين؟ ويسر جا آهن گهوڙا. (ڏاڙهي کي هٿ گهمائي)

هاڻي چنيسر پيلي، ٻيڙا به ٿيا آهيون. (ڪلن ٿا)

چنيسر - نه ڙي دودا، اڃا تون به ڪنواٽ ٿو لهين وو! اڄ ڪانه جا

جوان هير به توجي اڳتون ڪونه بيهي سگهندا.

دودو. (ڏاڙهيءَ تي هٿ گهمائي) هاڻو، آهي ته بروبر آهيون. پر اها ڳالهه

به ڪو تو ڀارو سالڪ سمجهي. ڪيئر، پوءِ ادي کي چوڻان،

اڪير اچي ڪنيو. سڌو ويندو رهيس ترين. (ٿڌو ساهه ڀري)

گهرين پگس ته بس، تو واري ڏوڪري ڪبر سٽندڙيئي پڳي

آئي. پيلي چنيسر، ڏاڍا آهنجا آهيون. الله جز سونهن، پئسو نه

ڀنڄڙ. پيلي، تو جهڙي به ڪريئي ڪوم.

چنيسر - دودا، تو ڪن سڌئي ڪانهي نه. ٻيون ٻڃارون ڇڏي ڏي. وڃي انگريچ جي گهرين پيا هواسون وو! قسمت ۾ ترم ڏسڻا هوا، سي به ناحقن پوڳي آياسون. ڏوڪڙ موڪلي مورھين ڦاسي رهيس. نه پئسا گهرين ٻڳا، نه واري مليا. هڙئي هاري ويهي رهياسون.

دودو - (عجب ۾) الله جو؟
چنيسر - سونه.

دودو - اي وري ڪيئن ٿيو؟ چنيسر - گهاٽي پوئي منشيءَ کي سو ڦارم ڪيو اهڙو پريائين جو پئسا وڃي جڙيا ڪڻڪ، مورگو ڪيئن وڃي معاملو ته چنيسر مانجو ڪوٽ چورائي ويو آهي. پوءِ ته سڙڪ تان بي ويس ته پوليس نئي سوگهو جهليم. گهلي وڃي هنيائون ترم ۾. پوءِ ته هڻندي هڻندي مسين مسين ڪلٽر ويڇاري، ٻڇا بچنس ڇڏيو آه. هاڻي وري اهو تڙ، اهي چڙهيون. ڪجهه ڏوڪڙ ٿيا آهن. ڪجهه ٿين ته پوءِ تون ئي کڻيو وڃج. هيئر پلا ڪيئن اچڻ ٿيو آهي؟

دودو - اچڻ جي ڳالهه ته پوءِ ٿا ڪريون. چنيسر مانجا ته سچ پچئين ته پير ئي اڪيري ڦٽا ڪيا ٿئي. ٻيلي، آءُ چونڊو اهيان ته ٿر جو رکو ٽڪر به ڀلو! ڀلي بک ڀرم جي شال ۾ وڃي شان. سالڪن اڳي ئي چوئي ڦٽو ڪيو آهي. ڪه ٻيو اهڙو سنڌ ملڪ، جتي جا ماڙهو بنهه اهيند آهن.

چنيسر - پر دودا، جو لکيل هوندو ڀاڳ ۾، سو ته آوس وهي ٻڌو ڀاڳ ۾. (ڪتاب ۽ سليٽ هٿ ۾ کڻي) هاڻ، مون ڪيو آهي ملين وٽ پڙهڻ شروع.

دودو - (کلي تهڪ ڏيئي) الله جو؟
چنيسر - سونه.

دودو - چوڪرين پيڙو ڪ؟

چنيسر - نه ته . چوڪريا ڇا جا انگريچ وري پوڙهين جا، اشڪول ڪي اويتيا آهن؟ جتي ڪوڙ ماڙهو پيا پڙهن. ميرپور جي شوهر ۾ ڏهاڪو ڪن اشڪول ته هوندائي هوندا. هڪڙو اشڪول هتي تڙ مٽي به لڳي ٿو.

دودو - (عجب ۾ پئجي) چنيسر، ڪي پڙهيو به آهن؟
چنيسر - هائو، ڪوڙ ڪوم ڪريان. هي ڪتاب ۽ سليٽ به سرڪار مان جڙي آم (پڙهي ٻڌائيس ٿو) مال جا واڙا، گاهه جا گڏا. (سليٽ ڏيکاري) هي اکر پنڊ لکيا آئم (نالو لکي ڏيکاري) ٿو. هي اٿئي مانجو نالو: چنيسر. (وري لکي) هي لکيو آم توجو نالو: دودو. ڪئپٽو پائين

دودو - (عجب ۾ پئي) چنيسر ٻيلي، توکي شاباس هوئي لکن سين. مون ڪڏ ته اهي انگڙا ڪر ڄمار ڪين اچن.

چنيسر - دودا، ڀلو آهين، ڀلو. مون به مهند ائين ٿي چو. پر ڏس هير ڪيئن پيا اچن، بگر پڙهن جي. دودا، شوهرن ۾ ماڙهو ڍور جيان پيو ٿو ڪا گم ٿي ڪانه ٿي پوي.

دودو - ٻيلي تون ننڍو نيتو آهين. اسان جي اچي ڏاڙهي ٿي ويئي. وهي وڃائي وينا آهين. هاڻي ڇا پڙهيو!

چنيسر - (کلي) دودا ٻيلي، پڙهندين ڪيال سين، ڪو ڏاڙهيءَ سين ڪونه پڙهندين. جي سپان ساجهر جو اچين تان ملين پيڙو ڪري ڇڏين.

دودو - چڱو ادا، ٿئي سياڻو!

چنيسر - ڀلا ڪي ٿر ڇنڊو پيون آهن ڪه نه؟ هتي سنڌ ۾ ته رڳو دوقان مٽا پيا آهن. اهي ريل جي دونهين جهڙيون پيون، جن ۾ نه آسرو نه اميد، ڦريو وريون پيون ڦرن.

دودو - ٻيلي چنيسر، ٿر مٽي هيل سال به جنسي قيام آهي وو! ڪڪ مورهن ڪونه لپي. مال مري فنا ٿي ويو آهي. لسيءَ لپ لاءِ

مشڪين سڪي مٿا آهن. جي هنين چنڊ جي تاريخن ۾ چنڊون
بيون ته گهوري گهوري! نه ته ڏڪار به ڏڪارين جهيڙو
پوندو. دور توڻي ماڙهو ڪل ئي مري ويندا وو! قياس ته ڪر،
جوڙي رپڻن جي مزوريءَ جي پويان پنجاهه ڪوس ڪري اڃ
هتي پڳو اهيان. رائي وارن رندن جا ڪي ڏاڳا ائين پويان
لڳي بتال ٿي سنڌ کي اچي ڏريا آهن، تنهن جا پڳ ڪٿي ٿيو
ڏينهن چيلهه واري ڍڪ ۾ اچي هٿ ڪيا آهن. هاڻ، پاڳئي کي
پتو ڏبو، تڏهن جڙندو جوڙو روپين جو. ڪجي سو ڇا ڪجي؟
چنيسر - (تڏو سامه ڀري) هائو دودا، آهي بنهه لاچار. (تنگ جي سور
کان دانهن ڪري ٿو) اڙي گهوڙا ڙي! (پتي کي هٿ لائي ٿو).

دودو - چنيسر، هي ڦٽ اڃا ڪين ڇٽو آهن ڪه؟

چنيسر - ڳه ڳه (گتڪار ڪري) هيترا ڏينهن ڪياسون پنڊ جا ٿيڪڙ.
هاڻ ته مورگو رسجي پيو آهي. سڀ ٿا چُون ته وڃ دختر وٽ؛
هاڻ لاچار وڃبو. نه ته ڦٽ وڃي ٿو وڌندو.

دودو - ٻيلي چنيسر، متان دختر وٽ ويو آهين. سو آءٌ ته ولات ۾
ماڻهن جا هيٺان ٿا ڪين، ۽ ان مان چرهي لاهي تيل ٿا ڪين.
ائين ڪري، دختر ويچارن اگهن کي سيون هڻيو ماريو ڦٽو
ڪن. جان ته وري عضبائي وڌيو ڪڍين. پوءِ جو ٿر جي گتي
سو چوٽون کائي واري ڳالهه ٿئي! پاڻ مشڪين ماڙهو هٿ
شوهرن ۾ نه ڪو اوهي نه ڪو واهي. مٿت يا مرون يا منڊا
ٿيون. اي ڪم مورڪين جو.

چنيسر - دودا، اي ڳالهيون مون به سڻيون آهن، پر ڪين ڪجهه وڌاءُ به
اٿئي. ڀلا، جي دختر وٽ نه وڃان ته پوءِ ڪيئن ڪريان؟ ڦٽ
به مورهن ٿٽو ڇٽو.

دودو - آءٌ ٿو توڳن ڏس ديان. ڦٽ ڪير ڇٽندو جو ملڪ بيهي ويو
آهي. وڃي ڪنهن پير جي ڦير مٿان ڪاڪ چپٽي ڪئي ڦٽ تي

رڪ ته ويرم ۾ ڇٽي وڃين، ڪر ڪوڙ ٿي ڪيئي، يا واري
ڪنهن سيد کان وڃي تائيت لڪائي مڙئي ۾ ٻڌي ڦٽو ڪر. پوءِ
بي الڪو ٿي پيو تڙين مٿي موزون ڪر. مون ڳن ٿيو هو ڳچيءَ
۾ ڳوڙهو. سائين صابن شاهه باشا، (نڪ تي احترام سان آگر
رڪي ٿو) ڊٽ ڏٺيءَ جي گاديءَ واري، ست ڳنڍيون ڏئي،
آڪاري مان سڳو وٺي ڏنر. ڪاڏي ويا ڳوڙها، ڪاڏي ويا
درد سور! هي سڳو اڃا مانجي ڳچيءَ ۾ پيو آهي. (ڏيڪاريس
ٿو).

چنيسر - سائين باشا کي سنت گهڻي نذر رکيئي؟

دودو - روڪڙ مون ڪن ٽڪو به ڪونه هو، باقي ڳئون مون واري
ڪڪڙي، سائينءَ جي پڳين ڪٿي ارداس رکيم. (چنيسر عجب
ٿو کائي) ڪو عجب ۾ ٿو پوئڻ؟ ڳئون ڏنر، پر ڄمار ته
ٻچي! سائينءَ جو ڪليڦو ڦل فقير به ماڙهو اٿئي ڏاڍو ملوڪ،
پهتل سخت. ان مون سين ڳالهه ڪي ته اي جيڪو نه منڪي
ڳچيءَ ۾ ڳڙه نختو هو، او بنه موت جو ڳڙه هو وو! سائين
جو سڳو نه ٻچي ها ته ڏينهن اڌ ۾ ڦاٽي پوئي ها. پو سامه نه
تو ڏٺو نه مون ڏٺو.

چنيسر - هائو ادا، انسان ويچارو آهي ماڙهوءَ جي آچار. سامه وڃڻ ۾
ويرم گهڻي ٿي لڳي؟ اي ته آءُ به ڄاڻا ٿو، پيرين ۾ آهي وڏي
ڪرامت. هو ڏڌو ڪير به ٿيڻ وجهي ڏين، پر دودا، هتي ته
مون ڪن پير ڪونه سجهي. انهي ڳالهين واه ڙي مٿا ٿر! پير
اٿين جيئن مٿي ۾ جويون وو؟ دعا ڏقا، ڦيئون ڇنڊون، سڳو
ڌاڳو سڀ سونهج. سارو سال هڪڙا پيا اچن ته پيا پيا وڃن
بعضي جو اچيو رڪن پيڙو ته پٽين منجهون ٻاجهريءَ ڪڪ،
ڪٽي، گيهه ۽ چيلين کي بنه تازا اچيو وڃي وو!

دودو - هائو چنيسر، ٿيو سو ماکڙ واري ڪار وڃي وو! پر وري به الله

جو ڏٺو اهو به انهي مرشدن جي صدقي تو ڪارائي. چنيسر
ٻيلي، ايمان آهي ته سڀڪين آهي. هي ڏس سنڌ جا ماڙهو. اولاد
لاءِ سڪندا وتن. پانجو تر ملڪ آهي. آهي بنهه مشڪين.
ماڙهن جو قوت به توڪڻ ساريو پيو آهي، تڏهن به ڪيترا پت
ڏيون، مال رزق، انهن مرشدن جي برڪت سين پيا ملن وو!
پانهي جي ڪا وس جي ڳالهه آهي؟

چنيسر - نه ڙي ادا، بندي جو ڇا وس آهي! پر سال ڪيئن ڏاڍڙي جي
پراهون، اوترئين مڙهن مان سائين ولات علي شاهه گهوت، دعا
سان ڪاري تڙ مان مٺو تڙ ڪري ڏنو! اهو پاڻي بنهه پي آيو
اهيان. بس ڪهڙي تو ڳالهه پڇين؟ جهيڙو سنڌ پاڻي وو!

دودو - هائو، اي ڳالهه مون به سئي هئي، جو سائينءَ پاڻ سان اتان
هڪڙي چوڪري به پانهي ڪري پيڙي ڪي هئي. بلي چنيسر!
چونتا ته ان مائيءَ جو به تائيت ڦل ڏاڍو ٿو هلي!

چنيسر - هائو دودا، پارس لوهه سان لڳي ته سون ٿي پوئي (تنگ جي
سور جي وري به دانهن ڪري ٿو). پير ته هڪڙو هتي ميرپور
۾ به سڄي ٿو ته مڙد مڙي پهتل آهي. سڀاڻي وڃي پڳين
لڳندو سانس. هاڻي آءُ ته ماني ڪنيون. هوندين به ڀر بڪارو؟
(ماني هڙ مان چوڙي گندي وڃائي ٿو) آ پلا بسم الله. (ٻيئي
ماني کائين ٿا.)

دودو - چنيسر واه واه، ڳڙ ته سنڌ!

چنيسر - سنڌ ۾ اجهي اي ته مزا هن نه؟ ٻيو پانجي تر جا لهاڻا ۽
ڪراڙ ته بنهه ايهڙا نياڳا، جهڙا ڏاڍيلي جا ميمڻ. ورهين جون
ڄاري کاڌل شيون ڪڍي ڏين پاڻ مشڪين ڪي
(وري بصر کائين ٿا.)

دودو - چنيسر بصر ڪيئن مليئي؟ مٺو سو واه جو آهي! منجهانس ڪير
پيو وهي وو! (هت سان ٺپوڙي ٿو.)

چنيسر - بصر جي ٻي چچار ڇڏي ڏي. هيڪڙو ڊاٽي مون ڳن آيو مزمان
ٿي. ڌڙي بصرين جي ويرم ۾ کائي ويو وو! (کلن ٿا ۽ ماني
کائي بس ڪن ٿا ته هڪڙو واٽيو اچي ٿو.)

واٽيو - چنيسر!

چنيسر - او جيءُ

واٽيو - ٻيلي، تون ويٺو اتي رهاڻيون ڪرين، اسان وٽ پاڻيءَ سٽي به
ڪانهي، ڪر جلدي، وارو ته پري هل.

چنيسر - پاڻي، ٻه پايون واري جون ڳنهدس، جي قبول هونئي ته هلان،
نه ته پيو ڪو گس ڪر.

واٽيو - چنيسر، اڳي ته اهڙا ليڪا ڪونه ڪندو هئين. هاڻي ڏاڍي
پڪائي سڪيو آهين!

چنيسر - پاڻي، گريب اهيان. هڏين جو پورهيو آءِ. پڪائي ڇو نه
ڪندس؟

واٽيو - چڱو چڱو، پاڻي ته آڻ، پوءِ ٺهي وينداسين.

چنيسر - (ڪنڌلوڏي) پاڻي، نه. صفائي مڇاري آهي.

واٽيو - چڱو، ست وارا لاهي وڃ. ٻه پايون گهمري جون ست ڏون
ٻارهن. ٽي پئسا ٿيا روڪڙا، سي پنهنجا وٺي ويجهان. بس،
ڳالهه به ايتري. سگهو اچجان، مان هلان ٿو.

چنيسر - پاڻي، ايڪ ڏون ڏون، ٻه ڏون چار، ٽن ڏون ڇهه، چار ڏون
اٺ، پنج ڏون ڏهه، ڇهه ڏون ٻارهن، اوست ڏون چوڏهن.
(چوڏهن تي زور ڏئي ٿو.) چوڏهن پايون ٿيون چوڏهن
چوڏهن. (واٽيو عجب ۾ پئي پايون. هڪ آڻو ٻه پايون هتي
رڪ ته هلان وو! جي هلين اڳيون ليڪو ته هوندءُ ڪئير. گهڻائي
ڏهاڙا اسان مشڪين جو رت بيتو اٿو.)

واٽيو - (شرم کي وندرائي) مار! چنيسر ڏاڍو ڏاهو ٿي پيو آهين! مون
ته رڳو آزمودو ٿي ڪيو ته ڏسان ته چنيسر ڇا ٿو چوي.

چنيسر - هئو پائي، آزمودا گهڻا ورتو. هاڻي اسين به اکر پيا سکون وو!

واڻيو - چڱو چڱو، هاڻ ڇڏ ڪاوڙ، سگهو اچجانءِ. (پنهنجي منهن) بس، وڏيرن جلم ڪري ڇڏيو. چنيسر - حاضر، آيو. آنو به پايون ٻاهر ڪڍي رکجان.

دودو - (عجب ۾) وڃ چنيسر! اي ڪهڙو ڪتاب پڙهي وئين؟ واڻي کي به منجهائي ڦٽو ڪيئي. اي سڀ ليکو اشڪول مان سڪئين ڪ؟ چنيسر - هاڻو دودا، اسان جو ملو ليکي ۾ ڏاڍو پڙ اٿئي. اي سڀ ان سيڪاريو آءِ.

دودو - واه واه! واڻيو ڌوڻي ڇنڊي وٺي پيڳو! پر اسان کي به ٿرڻن هلي ڪي واڻيا سڌا ڪري ڏي، اسان جو ته چورن جيان رت به چوسي ڦٽو ڪيو آءِ.

چنيسر - حاضر، حاضر. مون کي رڳو هڪواريءَ پڙ ٿيڻ سو ڏي! (ائين چئي، اٿي ڏول سان کوه مان پاڻي ڪڍي ٿو، ۽ دٻا پري ڪنواڻيءَ ۾ کڻي ٿو) هاڻ دودا، الله واهي! واڻي ڳن پاڻي ڏئي، وڃي ڪي چار ڏوڪڙ ڪمايون. تون وري سنت پيرو ڪج. ته ملين سان واکب ڪري ڇڏين.

دودو - ادا، اول ڪيئر، مان سگهو ٿو ورن. (دودو ۽ چنيسر وڃن ٿا ته مٿان هڪ پنجابي دوا فروش ٿيلهو دوائن جو هٿ ۾، پنهنجي سنڌي ڀائيوار سان ڳالهون ڪندو، اچي کوه وٽان ٿو لنگهائو ٿئي.)

پنجابي - سوچيم ٿي روزگار جو حال ڪونهي. اڳي اسان جا پنجابي ڀائر پنهنجي چالاڪيءَ سان سنڌين کي ڦري ريڻ جون ڀريون ٻڌي پنجاب واپس ٿيندا هئا. هاڻي زمانو سڄاڳ آهي. پئسو هن وقت شير جي ڪن ۾ آهي.

سنڌي - سائين منهنجا، ڪن ۾ هجي ته اتان سولو ڪڍي به سگهجي.

هيئر پئسو آهي شينهن جي پيٽ ۾. سنڌ ۾ تعليم ڏينهنون
ڏينهن وڌندي ٿي وڃي هن کان اڳ ماڻهو اڪثر جاهل هئا.
خلق پيئي قربي هئي، پتو ڪونه هو.

پنجابي - (کلي) برابر، برابر. پنجاب لاءِ ته سنڌ سون جي کاڻ هئي!
نيم خوانده ملا، نيم طبيب، پيا به ڪئين ڊونگي پير فقير،
معمولي گاني وارا، هتي اچي پاڻ کي اعليٰ درجي جا عالم،
ڊاڪٽر، جادوگر، ولي الله ۽ تانسين سڏائي، سنڌين جي جيب
تي خوب ڌاڙا هڻندا هئا. مگر اڄ هتي هڪ عجيب انقلاب اچي
ويو آهي!

سنڌي - حقيقت هيئن آهي ته سائين منهنجا، گچ عرصي کان سنڌ ۾
بالغن جي تعليم، گوڻ سڌار هلچل ۽ ٻيون اهڙيون تحريڪون
برپا ٿي چڪيون آهن، جو عنقريب وقت اچڻ وارو آهي، جڏهن
اسان جي لاءِ روزگار جي ڪابه گلي ڪانه رهندي. وقت نهايت
نازڪ اچي سهڙيو آهي.

پنجابي - ماشاءِ الله! اسان کي به خدا جادو بياني عطا فرمائي آهي.
پنهنجي تقرير ۾ ڪافي اعتماد آهي. فقط اوهان جي سچائيءَ
جي ضرورت درپيش آهي. اوهان پاڻ سمجهي سگهو ٿا ته
جيتري پيدائش وڌندي، اوتروئي اوهان جي حصي ۾ اضافو
ٿيندو.

پاڻيوار - خدا تي رکو. هن موسم ۾ هڪ خاص ڳالهه جا اسان جي
فائدي ۾ آهي ساهيءَ ته ميرپور خاص جي شهر ۾ اڄڪلهه ٿر
جا ماڻهو نهايت گهڻي تعداد ۾ آيل آهن. جنهن جو سبب اهو
آهي ته ٿر ملڪ ۾ بارش جي نه پوڻ ڪري هو روزگار جي
تلاش ۾ هتي پورهيو ڪري رهيا آهن. ماڻهو پورهيت،
ايمانداري ۽ بخیل آهن. مگر خوش نصيباً جاهل ۽ لالچي به
آهن. اوهان پنهنجي سحر گوئيءَ کان خوب ڪم وٺجو. (بيبي)

(کلن ٿا.)

پنجابي - اوهان جي گفتگو مان ئي مون کي معلوم ٿو ٿئي ته اوهان بلڪل ڪارآمد ثابت ٿيندو. انشاء الله تعاليٰ انهن ٿرين جي پوريءَ طرح حجامت ڪئي ويندي.

سنڌي - اوهان بفضل خدا سنڌي زبان جا بخوبي ماهر آهيو. ٿري جاهل جڏهن اوهان جي چتر زباني ٻڌندا تڏهن وات ئي پاڻي ٿي پونڊن ۽ اهڙي وقت اوهان سمجهو ٿا (وڌيڪ ڪجهه چوي ڪين ٿو. پر پنجابي سندس مطلب سمجهي ٿو وڃي.)

پنجابي - مان سنڌ ۾ سترهن سالن کان ايندو ٿو رهان. اڃا به سنڌي زبان تي قبضو نه ٿيو ته باقي اسان جي جهان گرديءَ ڇا ڪيو؟ مبالغو ۽ مغالطو ته اسان جي ڏاڻي هٿ جو ڪرشمو آهي. ٻڌو نه اٿو ته:

جهان ديده بسيار گويد دروغ

دوپيمانہ آب است يك چمچہ دوغ

(ٻئي کلن ٿا.)

سنڌي - خدا ۾ ايمان ۽ پنهنجي ڪارستانين ۾ اميد رکو. اوهان کي اڄ شام جو هتي ڪوھ جي اڳيان تقرير ڪندو ڏسڻ گهران ٿو.

اهوئي سٺو هنڌ آهي، جتي شام جو ماڻهو جمع ٿي سگهندا.

پنجابي - پر ميرپور خاص جي عام ماڻهن جي ذهني ڪان ٿورو آگاهه

ڪريو ته بهتر. ڪم از ڪم اها ڳالهه اڳ ۾ ئي ڄاڻڻ

گهرجي ته هتي جي ماڻهن جو خاص طرح ميلان شوق ۽

رجحان طبع ڪهڙي دوائن ڏي ٿيندو ته انهن بابت خاص انداز

۾ بيان شروع ڪجي.

سنڌي - (کلي ٿو) برابر، اهو سوال پڇڻ بلڪل ضروري آهي.

پنجابي - (کلي) هن ڪري جو هر هڪ سمجهو حڪيم يا مقرر جو

ڪم آهي ته سڀ کان اول پاڻ کي عام راءِ کان واقف رکي، ۽

ٻڌندڙن جي نفيسات ڄاڻي تنهن کان پوءِ پنهنجو جادو هلائي،
ورنہ ناکاميابي يقيني آهي.

سنڌي - ميرپور خاص ۾ کوهن جو پاڻي نهايت بدهاضم آهي. اڪثر
ماڻهن کي بدهاضمي جي شڪايت هوندي آهي. لهاذا هاضمي
جي دوا بلڪل موثر الفاظن ۾ بيان ڪجو.

پنجابي - مقويات ۽ معونات جو استعمال هتي گهٽ آهي ڇا؟

سنڌي - مان ان نڪتي تي پڻ اچي رهيو آهيان. هتي ڪي حڪيم اهڙا
آهن، جن ورهين کان وٺي عام زميندارن کي ياقوتين تي هيرايو
آهي، ۽ کين موتين جي عيوض فقط سڀ ڪارائي آهي. (کلن ٿا)
پنجابي شڪر آهي جو سڀ به نصيب ٿي اٿن. اسان وٽان ته (ڪن ۾
ڪجهه پٽڪيس ٿو ۽ هو به چين ۾ مرڪي ڪنڌ ڌوڻي ٿو).
سُرمي جو ڪو شائق هجي ته بهتر، ڇو ته سُرمي جي باري ۾
مون کي اهڙي ته تقرير ياد آهي، جو خود مان پاڻ تي پاڻ واه
واه چوندو آهيان.

سنڌي - ڏند ۽ ڦلي وارن جي به ڪمي ڪانه آهي. ڊاڪٽر سچاند هتي
ايندو آهي ته اک تي سائين اڳڙين ٻڌل ماڻهن جا لشڪر نظر
ايندا آهن. جيڪڏهن اوهان جي تقرير اثرائتي ٿي ته سُرمي جي
وڪري ۾ به پوئتي ڪونه پونداسين.

پنجابي - سلهم ۽ دم تي جا تقرير مون کي استاد سيڪاري آهي، سا به
ٻڌڻ جي قابل آهي، سوين شيشيون زبان درازيءَ جي زور تي
فروخت ٿي چڪيون آهن.

سنڌي - واه صاحب! اها تمام ضروري ڳالهه آهي، جا مون کي وسري
ويئي هئي. ميرپور خاص ۾ ڪجهه جي انجڻين جي دز غريب
آباد جي رهاڪن جي ڦڦڙن ۾ ايتريقدر ته وڃي آستانو اڏيو
آهي، جو سوين سلهم ۾ مبتلا آهن. هن طرف جيڪا به خوش
بياني ڪندا، سا فائدي کان خالي نه ويندي.

پنجابي - تڏهن ته دوست ٻيڙائي پار آهن! سچ ڪري پڇيو ته اوهان جي ملاقات ڪري مون کي ازحد خوشي ٿي آهي ۽ مان سمجها ٿو ته ميرپور خاص منهنجي لاءِ نيڪ فال ٿيندي.

سنڌي - انشاءِ الله تعاليٰ! هي اهو سنڌ جو شهر آهي جتي هر ڪا شيءِ مهانگي ملندي آهي. ٿر ضلعي جا جاهل زميندار پئسي کي ٺڪرين وانگر اڏائڻ ۾ شهرت حاصل ڪري چڪا آهن. جهل ۽ فضول خرچيءَ جي بازار گرم آهي.

پنجابي - پوءِ ته نصت لڪ نصف لي هاڻا قوم جاهلون. (ٻيئي تازي ملائي کلن ٿا.)

سنڌي - هاڻو، اڌ تنهنجو اڌ منهنجو، هي جي ٿيا جاهل! چڱو، السلام عليڪم. اڄ شام جو، هن ئي هنڌ. (سنڌي ڀائيوار هٿ، هٿ ۾ ملائي موڪلائي وڃي ٿو.)

پنجابي - ملڪ ۽ ملت جو خير خواه چڱو ملي ويو اٿم. آخر اسان پرديسين کي به جيستائين اهڙا محب وطن سنڌي نه ملندا، تيستائين اسان جي رهبري به ڪيئن ٿيندي؟ خير هيترو وقت ته خيالي پلاءِ پڇايا ويا آهن. ڏسجي خدا مسبب الاسباب آهي (مٿي ٺهاري). (پنجابي دوا فروش وڃي ٿو ته مٿان چنيسر کوه جي ڀر ۾ اچي کلهن تان پنهنجي ڪنواڻي لاهي پٽ تي رکي ٿو. سلفي دڪاڻي پيئي ٿو ۽ ڪجهه جهونگاري به ٿو. مٿان دودو به اچي ٿو سهڙي.)

دودو - سلام ماليڪم.

چنيسر ماليڪم سلام دودا، پلين آئين پلين! مون به ويٺي توجي وات ٺهاري. چوٿان پيو، سچ به ٿو اڀري، همرام جو پتوئي ڪونهي.

دودو - (کلي) سچ اڀري ٿو، الهی ٿو؟

چنيسر - (ورندو کلي) پر دودا، انسان ويچارو آهي ماڙهوءَ جي آچار.

ڪڏهن ڪڏهن زبان مان ٿيل به ٿيو وڃي.

دودو - ڪٿي، او ته ڦڪر ڪونهي، پر هي توجو جڪم (چنيسر جي تنگ واري زخم ڏي اشارو ڪري) اررر بنه ڪيم ٿو وڻيم. تون به هاڻ ٿيو آهن شوهري. مرشدپن مان ويساهه ويو اٿئي نڌري، داخترن جي تات ته شل ڪوم پوئي، هي جيڪو ميرپور وارو پير اٿئي، انجو نالو به پڇي آيو اهيان، ڪانهي ڪرامت جي ٻي پچار ڇڏي ڍار، بنهه مٿا ويٺو جيارِي.

چنيسر - الله جو؟

دودو - سونهه.

چنيسر - دودا، مرشدن کان آءُ ڦريو ڪين اهيان، ابو چوندو هو ته مرشدپن کان جيڪو ڦريو، سو ڦريو. پر ڳالهيو ان سانوارو ملو به عقل جون ٿو ڪري.

دودو - او ڇا ٿو چوئي؟

چنيسر - چوندو آهي ته ابا، پراڻي وخت وارا مرشد ئي مري ويا، هاڻي اهن ٺڳ. رهڻو ٻڳو مريدپن ڪنان ڏوڪڙ ڦري ڪن پينگيو.

دودو - ائين بروبر آهي، پر چنيسر ڏس، تون سالڪ مڙس اهين، هي ڏسج (اڱريون ڏيکاري ٿو): پنج اڱريون اهن، ڪي پنج ئي بروبر اهن؟ ڪي چڱا، ڪي مٿا. هي مانڊاٿون جومندپو آهيس، سو به ڪن جي ڪري ته پيو هلي!

چنيسر - سو هروڀرو پيرن جي ڪري پيو هلي ڪي؟

دودو - ڇه ڇه، آءُ ائين ڪونه ٿو چوان، پر پلين جو اولاد آهي نه؟ ڪنو پاڻي هوندو، ته به باهه وسائي ڦٽي ڪندو. چريا ڪريا هوندا، ته به هن جي پٺ زور ٿي نه؟

چنيسر - ڪنو پاڻي باهه بروبر وسائيندو، پر ڌڻ ته منجهانس ڪانه ويندي نه؟ (کلي ٿو)

دودو - ٻيلي، تون اهين هاڻ پڙهيو ٿي پيو، توسان بهيش ڪري آءُ ڪو

پچندس؟ مرضيءَ جو اهين مالڪ.

چنيسر - ڀلا، سائينءَ جو نالو ڇا آهي؟

دودو - سائين شمشير علي شاه

چنيسر - دودا ٻيلي، نالوئي برڪت وارو اھيس.

دودو - ماڻ نه ڪرئين؟ زاد نه بيهي، سارو ڏينهن پڪو ڪيو آءُ،

تڏهن مسينمسين ڳالهه مگڙ ۾ ويئي آءُ. هير آءُ به ويو هوس

ڪا چيڻن جي پري ڪرڻ، ڪاڙهي ۾ ڪڙهي ڪڙهي پري

ڪير هيڪڙي، سا ڪٿي ٿي آيس شوهر ۾ ته وڪڻان ته من

ڪي به - چار ڏوڪڙ ٿي پون.

چنيسر - (کلي ٿو) دودا، پر انهيءَ ڳالهين سنڌ زور! راضي شاه جو

سونه، هاڻي پانجي ٿر مٽي چيڻن کي پڇي ڪير؟ هتي سنڌ ۾

چيڻو به ڏوڪڙ ڪريو وڃي وو، مهتا ته مورگو چيڻي پتر تي

مرن پيا مرن وو! روز صبح جو ڪولهيون ڏسندين ته چيڻا

پتر وڪڻنديون وتن. واه ڙي سنڌ واه!

دودو - هائو چنيسر، آڀائي به سنڌ، وري ڪپائي به سنڌ!

چنيسر - هائو، پئسين سان ماڙهوءَ جو ماه به جيترو ڪپيئي اوترو ڳنڀه.

(تنگ ٿي هٿ لائي سور کان دانهن ڪري ٿو.)

دودو - پوءِ توسان ٿي ڳالهه ڪير؛ چيڻا ڪٿي اڃا جو شوهر ۾ ته

سائين شمشير جو ڪليڻو صالڻ فقير منهن پئجي ٿو وڃي.

چنيسر - سڃاڻندو هئين ڪ؟

دودو - ڳم ڳم (ڳڻڻ ڪار ڪري) مون کان پڇيائين، ٿري فقير، چيڻن

جو ڪيترو؟ مون چيو مانس، سائين، توجي اڪتيار. پوءِ ته آءُ

ٽين آئي تي ۽ هو ٽڪي تي. نيٺ چيائين، ابا، ڀلي پاسي چيڻا

ويندا، بازن ۾ پوندئي سگهه، آءُ به اهيان ڪليڻو سائين شمشير

علي شاه جو، صالح فقير منهنجو نالو اٿئي. سائينءَ جي ٻئيءَ

لاءِ کين چيڻا، جتي هرڪو اوي سوي پيو تل ڦل ڪري. اهو

تڪو اسين مله ڪونه ٿا ڏيون. پر دعا جو ٿا ڏيون، تون کانگاه ڏي کڻي هل، پوءِ ته توجي مرضي پوئي ته لاهيج، نه ته توکي ٻڌندو ڪونه.

چنيسر - پوءِ لاهي آئين ڪ؟

دودو - ڪهڙيون ٿو ڳالهيون پڇين سائين باشاه کانگاه ڏسي آءٌ ته ڌري ويس، سوين سوالي ويٺا هئا، ڪارن شيدين جو ته ڇيهه هئي ڪونه هو! پوءِ ته ڪليقن مون کي سائينءَ جي ڪرامتن جون اهي اهي ڪبرون سٿايون جو الله جو سونه مون ٽڪي تان به هٿ کڻي ڦٽو ڪيو. سائين دين مان پٽ ڪريو ڏي! ٻي پڇار ڪهڙي ٿو ڪرئين؟

چنيسر - تو زيارت ڪئي؟

دودو - ڳم ڳم! (گتڪار ڪري ٿو) مون پاڻ توجي به ڳالهه سٿائي ڏني ته مانجو مٽ آهي چنيسر، او پاڻ ويچارو جڪمجي پيو آهي، ڪليقي صالڻ فقير چو ته مار! هيترو وقت بي سور سٺا اٿس، سائين جي مڃ جي ڪاڪ ۽ مٽيءَ جو پاڻي ڪر انهيءَ ٿاڻي ڇڏائي ڇڏيس.

چنيسر - تڏهن دودا، کڻي سائينءَ پيرو ٿجي؟ هاڻي مورڱو سور کان پاڻي به ڪين ٿو پري سگهان.

دودو - مون کي ته ڪليقي چو ته مريد ٿي، پر مون چو ته چنيسر سان صلاح ڪريان پوءِ، تنهن تي چوئين ته چنيسر کي پيڙو وٺي آءٌ، ڀاڳ ٿا اوهان ترين جا ڪلن جو هڪڙو مرشد ڀلو ٿو مليانو.

چنيسر - ٻيلي دودا، مرشد ڪونه وٺنداسين، اي گهوڙو پاڻ کان در مٿي ٻڌو نه ٿيندو. پوءِ جي پيڙهيون پيون ڏن پرين، اهڙو ڪم ڪچو ڪونه ڪبو. باقي دعا دقا، ڪو ڦيڻو چنڊو ڪرائي، سنت ڏيئي موٽي اينداسون.

دودو - جيڪا توجي مرضي. پر چنيسر، هڪواري هلڻ ضرور ڪئي،
 ڏاهن چيو آهي: ڪڪ هيٺ لڪ لڪو پيو آهي. سائين سئجي
 بنهه ڪرامت وارو ٿو. هلي زيارت به ڪري اينداسون، دعا به
 مڱي اينداسون، سڀاڻي هلڻ ڪئي. سائين ملي ٿو صبح جو
 چنيسر، ڪلڪ ٿي اچي ڏاڍي توجي مانجي اتي پڇار ٿي ڪانهي.
 چنيسر - اول ڪٿي، صبح جو هلنداسين (پردو ڪري ٿو).

پردو ٻيون

اٽڪ ٽيون

(شاهي سڙڪ تي، ڪنڊ پاسيرو، ٽي پتياڙ پنهنجو چار پڪيڙيو
 ويٺا آهن.)

پهريون - (سگريٽ مان سوٽو ڪري) مولا! ملاءِ ڪو مٿين موڙهو،
 ڳنڍين ڳوڙهو.

ٻيون - (ساڳئي سگريٽ مان همرام ڪان وارو وٺي) يا علي! ته هتي
 ڌڪ حرفت جو ڪيونس اٿي پورو.

ٽيون - پيران پير! کتي ڪمائيءَ مان اسين به ورهايون ڪو اڄ تنهنجي
 يارهنءَ جو چورو.

(اتي ٻاهران ٻن چئن جي ڳالهائڻ جو اواز ٻڌجي ٿو.)

هڪڙو - سڙڪ هي آهي؟

ٻيو - آهه، انهه.

هڪڙو - مٿان بل ته ڪير ٿو ڪرين؟

ٻيون - ڳه ڳه (ڳٽڪار ڪري).

پهريون - ٽپتائي - (ڪن ڦرڙائي) دوستو، هاڻي ڪا ڏيڪاريو مڙسي.

آهن ٻئي ٿريا پوک.

ٻيا پتياڙ - مولائي، رک مشڪلڪشا تي ڪي وڪيا هوندائون ڇيلا يا

ٻڪر ته نورو چيلهه وارو ڪريون ٿا خالي.

(هڪڙو پتا هلائي ٿو، ٻيا پئسا رڪن ٿا، ايتري ۾ دودو ۽ چنيسر

(اچن ٿا.)

دودو - - چنيسر، هي جوان ڇا تي پيڙا ٿيا آهن؟

چنيسر - شوهرن ۾ سدائين ميلا لڳا پيا آهن.

پتياز - (هنن ڏي نهاري) يارو! قسمت، نصيب وارو کائي! بخت، پاڳ

وارو کائي! (دودو ۽ چنيسر به رڙهي ويجهن ٿين ٿا ۽ ڏسن ٿا.

پين کي ڪندو ڏسي دودو هر کي ٿو.)

دودو - (چنيسر کي پاسي تي وٺي) چنيسر، ڪهڙي صلاح؟

آزمائيندين پاڳ ڪ؟

چنيسر - دودا، مون وٽ ڏوڪڙ ڪونهي، نه ته ڪيڏ مون سمجهي ورتي

آهي. رپيا به چار کڻي وجهجن ميدان ۾.

پتياز - قسمت، نصيب وارو کائي! پاڳ، بخت وارو کائي! رڪي رڪي

رپيو جنهن جي دل چاهي. رڳو سا مائهو راڻيءَ تي رپيو رڪن

ٿا، کڻن پيا.)

دودو - (چنيسر کي) توجي صلاح هونئي ته رپيا به - چار کڻي

ڦينڪيون. جي ڏٺو پاڳ پيڙو ته ڊال مان سيرو، جي ڏني بخت

ڊب، ته سيري مان رب! (کلن ٿا.)

چنيسر - هئو، پاڳ جو ڪم آهي، يا ته پُٺ بهون يا ته ڪُڇو ڪچ ۾!

دودو - هنن همراڻن کان پڇون ته سهي؟

چنيسر - هئو پلين. (هنن مان هڪڙي کي سڏ ڪري ٿو) اڙي سنگتي،

اورهون ته اچج. (اهو اچي ٿو) هيلي، ڪبر ته ڏي گهڻو هارايو

اٿئي؟

همراه - هارائي منهنجو جوتو. چار رپيا کڻيا آهن، بيٺي جي ويرم

۾. (هوران ڪن ۾) رانديگر ڪو آهي نئون پوک، خبر پويس

ٿي ڪانه ٿي. مان ۽ منهنجو هُو ٻيو دوست راڻيءَ واري پتي جي

ڪنڊ ٿوري پڇيو ڇڏيون، پوءِ کڻيو انهيءَ تي رپيو رکون ته

رپئي جا به ٿيو ملن، ٻن جا چار ٿيو اچن. هتي ته گهڙيءَ جو

کيل لڳيو پيو آهي. چڱو هاڻ مون کي ڇڏيو ته به - چار رپيا
ته ڪمائي وٺان (وڃي ٿو ته دودو چڪي جهليس ٿو).
دودو - يار، بيهي ته سهي. اسان سان ٻڌيءَ ۾ ٿيندين؟
همراه - هائو يار، ڇو نه ٿيندس؟ پر هوريان ته ڳالهه ڪر، ٻڌي
ونندو ته ٽهي ويندو.

چنيسر - (هوريان) ڀلا اسان کي به پتي جي ڪنڊ پڇي ڏيکار ته اسين
به ڪتون.

همراه - سو به رپيا ڪڍ، سگهو ٿي، اڃا پيو ڳالهيون ڪرين! هاڻي به
ويو ٿي هليو جنهن کي مس مس ريجھائي ويهاريو اٿئون.
(وڃي ٿو ۽ وڃي رپيو رکي ٿو).

دودو - چنيسر ٻيلي، اڄ ته اٿئي ٻيڙائي پار. رپين کي ڪول ته موج
لڳي.

چنيسر - دودا، پنڌ ٿورو، اجورو گهڻو. ڳالهه ۾ آهي مڙئي شڪ!
دودو - ٻيلي، اکئين پيو ڏسين، ٻيو توجي مرضي، تون هاڻي چار اکر
پڙهيو آهين سو ضد بنهه ڪونه ڇڏيندين.

چنيسر - نه نه، دودا، اولڙائي ڪرڻي آهي.
پتتياز - قسمت، نصيب وارو ڪاڻي! بخت، پاڳ وارو ڪاڻي، راڻيءَ تي
رپيو. اڇو، اڇو يارو، قسمت آزمايو! رپيا ڪمايو!

چنيسر - ڏسان ته سهي ڪهڙي پتي تي بازي آهي؟
پتتياز - (راڻيءَ تان رپيو کڻي) بابا، بيشڪ ڏس ٺڳي ڪانهي. ڪپت
ڪانهي، دغا نه آهي، دولاب نه آهي، هڪڙو پتو آهي، به نه
آهن. رپيو، رپيو، اڇو، اڇو. (همراه راڻيءَ جو پتو چنيسر
جي هٿن مان وٺي ڪنڊ پڇي ڇڏي ٿو. ۽ پوءِ اک سان اشارو
ڪري ٿو ۽ پتتياز پتا هلائي ٿو.)

چنيسر - (پتي تي رپيو رکي) منهنجو هن پتي تي آهي. اٿلاءِ ته ڪبر
پوئي؟ (راڻي نڪري ٿي ۽ کڻي ٿو).

همراه - رک پيو ريو. نه نه آءُ تو رکان. منهنجو وارو آهي.
 چنيسر - آءُ تو رکان (ريپو رکي ٿو ۽ وري به کٽي ٿو).
 همراه - (پتياز کي) اسين هاڻي به رپيا رکنداسون.
 پتياز (مڪر ڪري) يار، بازي رپي رپي جي آهي. به - به رپيا رکڻ
 ڪونه ڏيندس؟

همراه - واه يار، اهڙو جي ڪٽل آهين ته پوءِ راند چاڄي ٿو ڪرين؟ واه
 رانديگر! بازي هاڻي ٻن رپين جي ٿيندي؟
 پتياز - ٻيلي، اڄ مون کان ڪيترو کٽيو اٿو! اڄ ڪا منهنجي برائي
 آهي. رڳو هارايو اٿم. به - به رپيا ڀلائي ڪري نه رکو.
 چنيسر - چو يار، رکنداسين ته جوڙو رپين جو، نه ته بس.
 دودو - (کلي) هئو، ميلو چوندا آهن ته متو ڀلو، ۽ مال کٽو ڀلو.
 پتياز - چڱو يار رکو. سيڪو ڀاڳ، قسمت ٿو کائي! (پتا هلائي ٿو).
 چنيسر - منهنجو جوڙو رپين جو هن پتي تي آهي کول (پتياز کولي ٿو
 ته راڻي نه آهي، ۽ چنيسر هارائي ٿو).

دودو - چنيسر، حيف هجنئي، پتو پڌري پٽ پيو آهي، ته به ڀلجي وئين!
 همراه - مون ڏي نهارين ها. اشارو به ڏنو مانءُ (دودي کا اشاري
 سان ڪنڊ ڀڃي ٿيڪاري) تڏهن به پتو ڪونه پيئي!

چنيسر - مڙني ڪٿير آهي، وڙهوم ڪيم. انسان ويچارو آهي ماڙهوءَ جي
 آچار. تڪڙ ڀر ڀل ٿي ويئي، پڻ ڪونهي، ٻئي ڌڻي ڏسو. اڃا
 پنڊ جي هڙ جو ڪوم ويو آهي.

پتياز - قسمت وارو کائي! بخت ڀاڳ وارو کائي! نصيب وارو ڪمائي!
 رکو رکو (پتا هلائي ٿو).

همراه هن دفعي مان رکندس.

چنيسر - ڀلين ڀلين.

همراه - (به رپيا رکي ٿو ۽ کٽي ٿو) ڏٺءُ؟ (پتو کڻي ڪنڊ چٻي ڪري
 ٿو) هاڻي سنڀالي رکج.

چنيسر - (پتياز کي) جهٽ ڪري پتا هلاءَ.

پتياز - اچو، اچو، ڀاڳ وارو ڪاٺي! نصيب وارو ڪاٺي! (پتا هلائي ٿو.)

چنيسر - ٻه رپيا رکي ٿو ۽ هارائي ٿو.

چنيسر - ڪنهي ٿو ۽ دودي کي) دودا، اي وري ڪيئن ٿيو؟

همراه - (جهرو ڏئي) هي وري ڪيئن ٿيو! منهنجي چوڻ تي هل ته پوءِ
ڪٿين ٿو، هارائين ٿو.

چنيسر - (همراه کي) ادا، وارو ڪر هاڻ چار رپيا وڃائي ويٺو آهيان.

الاجي اک ترڪيو وڃي، الاجي ڇا!

همراه - ٺهيو هاڻي فڪر نه ڪر جتي مان چوان اتي رکج. پوءِ ڏس
رنگ.

چنيسر - ٻيلي، راضي شاهه پلو ڪرڻي، چار رپيا واري ڏينم. نه ته
مري ويندس.

دودو - هائو سنگتي، هي مڙس گريب اٿئي.

همراه - (پتياز کي) اڙي، هلاءِ پتا گهڻن سان چرچا ڪيا اٿئي.

پتياز - (پتا هلائي ٿو) نصيب وارو ڪاٺي! قسمت وارو ڪاٺي!

همراه - چنيسر، رک هي ٻه رپيا.

(چنيسر ٻه رپيا رکي ٿو، پتياز پتو اٿلائي ٿو ته چنيسر هارائي ٿو.)

چنيسر - دودا، هاڻي مورڳو ڦرجي رهياسين. چيوسين ته سائينءَ جي

سنت جا ڪي پئسا ملي پون ته مورڳو پنهنجي هڙ به ڇٽ!

دودو - هئو، چوندا آهن ته آئي سڱن کي، وٺي ڪن به ڪپائي.

چنيسر - ڀلا هاڻي؟

(اتي جواڙي ڪسڪي وڃن ٿا)

دودو - (جواڙين ڏي ٺهاري) چنيسر، هي ته ڀڄي ويا. مار! هي ته ڪي

ڀاڻ ۾ صلاحِي هئا.

چنيسر - بس. (نصيب تي هٿ هڻي) مون ته مهند ئي چو ٿي ته پنڌ

ٿورو اجورو گهڻو، ان ۾ ڪو خَلل آهي. پر بس، هاڻي ته الاجي

ڪير هئا، ڪيڏانهن ويا؟

دودو - چنيسر، هاڻ اهي سور پوءِ رونداسون. هن ٿاڻي هل ته سائينءَ
وٽان ٿي اچون سائين دعا ڪندو ته رزق ۾ برڪت پوندي.

چنيسر - ادا، سائين ڏي هلندي ئي وات تي هي چڱو سوڻ ٿيو آهي!
هاڻي اتي پهچون ته الاجي ڪهڙو حال ٿيندو؟

دودو - مڙئي الله چڱي ڪندو. (وڃن ٿا)

(پردو چڙهي ٿو)

اٽڪت ٽيون

پردو ٽيون

(پير جو مڪان پير صاحب اندر پرو مراقبو ڪڍيو . چادر
اوڍيو ويٺو آهي، انهيءَ هنڌ کي مٿان سنهي ملعل جو پردو ڏنل آهي.
ٻاهر تي ٻه خليفاءَ هڪ صالڻ فقير ۽ ٻيون منٺار فقير، منجن تي ويٺل
پاڻ ۾ ڳالهيون ٿيا ڪن.)

منٺار فقير - صالڻ فقير، هاڻي زمانو ئي ٻيو اچي ويو آهي. داتا ۾
ويسه ڪندين ته اڳي سائين جن سان گڏ مسافرين ۾
نڪرندا هئاسين ته برن ۾ بازيون لڳي وينديون هيون! گهوڙن
جا گاهه داڻا، رسايو رڙيون، منزلن جا بندوبست، مريد قلمبان
پيا ٿيندا هئا.

صالڻ فقير - منٺار فقير، اهي مزيداريون ئي مون کان پڇ. اهي زمانا
توڪان وڌيڪ مون ڏٺا تن ڏينهن هيءَ نار جو پت سڄو هن
گاديءَ جو مريد هوندو هو. زميندار، زميندار جي ذات سجدا
پيا ڪندا هئا. پر ٻيلي، اڳين ماڻهن جا عقيدا زور هئا.

منٺار فقير - عقيدا هينئر به ساڳيا آهن. پر هيءَ جا پڙه پڙهان لڳي
پيئي آهي. ڪم خراب انهيءَ ڪيو آهي نه! جيڪو ٿو چار اکر
پڙهي، تنهن جو قلب ئي ڦريو وڃي. پير فقير کان منهن موڙيو
وتي.

صالڻ فقير - مطلب ڳالهه جو ته سڄي حڪومت کي گهمرو اچي ويو آهي. هاڻ جيڪو اسڪولن جو وزير، جيڪو اڳي هتي ميرپور ۾ اچي، سو آهي ته پاڻ به پير، پر تڏهن به چئن پاڙهن تي آئي زور رکيو اٿس. پنهنجي پيريءَ تان ته پڪ هٿ ڪنائين پر هاڻ اچي پيو آهي ٻين جي پٺيان.

منار فقير - هاڻو، سڀني جا مريد ڪاري ڇڏيندو، ڇو ته جيڪو ويندو پڙهندو، سو ويندو ڪرندو.

صالڻ فقير - بس، پاڻيهي ٿا پاڻ سان ڪن!

منار فقير - ٻيلي صالڻ فقير، ڏکي ڳالهه لڳندي باقي سچ ته ائين آهي، جو هنن پيرن ڪئي پاڻ سان پاڻيهي آهي. ڀلا، نسوري ٺڳي به ڪيتو وقت هلندو؟ اڄوڃهن جا ته جهڳائي جهڻ ٿي ويا آهن. خدا ڏاڍو آهي!

صالڻ فقير - پيرن جو ڪهڙو ڏوهه؟ پاڻ کي ڏوهه نٿو ڏين؟ پير پاڻيهي ته ڪين ٿا اڏامن؟ انهن کي به اسين ٿا اڏايون. ٻڌايو ماڻهن کي ڪوڙيون ڪرامتون، ڏيو ڏٺا، وتون غريبن کي ڦريندا. اسانجا سائين نماز کي ويجهو نه ڪونه وڃن، ته ائين چئون ته مڪه مديني ۾ روز ٿا نماز پڙهن! هو پيئن پنگ ته اسين چئون ته کير ٿا پيئن. اهائي ڌوڙ اسان کي پئي آهي نه؟

منار فقير - پر فقير وڏا، ڪيئن ڪجي؟ ورهيه انهيءَ در تي پٽڪندي ٿيا آهن. حرام جي هڏي پيٽ ۾ پئجي ويئي آهي. هاڻ ته پاڻ کان ڪوڏر ڪٺي ڪانه ٿيندي؟

صالڻ فقير - ادا، ڪوڏر نه ڪٺي ٿيندي ته هينئر آهن به بک جا چڪ! ڪالهه هڪڙو ٿريو گڏجي ويو تنهن کي ربيبي ربيبي آدم درگاهه تي، چيئن جي پري به ڇڏائي مانس، ۽ ڏٺا ڏيئي ڪريانس ٿو مريد. انجام اچڻ جو اٿس، جي آيو ته هن گهڙيءَ ٿو اچي. (ٿورو رکي) مولا ٿو ڄاڻي ته نامي جي پائي به

ڪانهيسون. الله آڻيس ته ڪريون ڪا هڙ ڪوسي! ٻيو هينئر
ته جهنن مريد ڏي ٿا وڃون ته موچڙي جيڏو سونڊ چڙهيو پيو
اٿس. اڳي اسين آڪرا هوندا هئاسين، هاڻي ويچارا ٿيو وڃيون
بيهون ته ڪو پڇي به ڪونه ٿو.

منار فقير - فقير وڏا، سچ ٿو چوين. هيءُ ته وقت ڏاڍو نازڪ آهي.
ٿري پئسي تي ته ساهه ڏيندا آهن. گهڻي اميد رکڻ اجائي آهي.
صالئ فقير - زور آور، جي مولا ٿو سڻي، ۽ اچي ٿو ٺڪري ته پوءِ ڏسج
منهنجا ڪم، تڏهن ايڪيه ورهي خلافت ئي ڪانه هلائي اٿم،
اهڙيون رٿون رٿي ڇڏيون اٿم، جو هڙ ۾ جيڪي هونديس، سو
اتي نه رکيائين ته منهنجو نالو صالئ لاهي ڪنهن ڪتي تي
رڪجان.

منار فقير - (کلي) مون کي آهي ته خاطري. اسين سڀ تنهنجا ٻالڪا
آهيون. تون ڏاند ڏهڻ وارو آهين. پر خدا ڪري هجي ڪو مت
جو موڙهو، ڳنڍ جو ڳوڙهو!

صالئ فقير - ها، تنهنجا پٽ بچن! رڳو هڙ ڪوسي هجيس، پوءِ ڏاڙهي
مٿو پئي چٽ ڏسنديس. هوءَ مائي ڏني اٿئي، جا ٻار کڻيو،
درگاهه جي پڙ ۾ ويئي آهي؟
منار فقير - هائو.

صالئ فقير - ته بس، رک رب تي. سائين بادشاهه کي اڳيئي سر ڏيئي
ڇڏيو اٿم. سڙيا ويٺا آهيون. هينئر اڪيون الله ۾، انهيءَ ٿريءَ
۾ آهن. (چنيسر ۽ دودو اچن ٿا)
دودو - سلاماليڪم.

صالئ - ماليڪم سلام. ابا، پلي آيا. (دودو هٿ وٺي چميس ٿو ۽
چنيسر به ائين ڪري ٿو) ابا اوهاڻ جو ڀاڳ سياڳ ته ڪو
سڻائو آهي. سائين مريدن ڪرڻ کان هاڻ بنهه وٺون ٿو وڃي.
ڏوھ لک مريدن جا اڳئي اٿس ۽ هاڻي فرمائن ٿا ته ڪيترن کي

اسين بهشت ۾ وٺي وينداسين؟ تنهنجي پاران حيلًا حوالا مٽئون
معذرتون ڪيون اٿم، تڏهين مسين مسين قبول ڪيو اٿن. سو
به فرمايائون ته تون وڏو خليفو آهين متان دل ۾ ٿيئئي. تڏهن
ٿا مڃون.

چنيسر - هئو گاڙي! ڏه لک وو!

صالح فقير - تڏهن ابا، ٻيو ڇا؟ فيض جا دريا جاري آهن. لکين لعل ٿيو
ويجن. جنهن ڏي ٿا پاڻ اک کڻن، سو مالا مال ٿيو وڃي.
دودو - چنيسر، سٺ.

صالح فقير - (دودي کي) ابا، هيءُ درويش ڪير آهي؟
دودو - سائين مانجو مٽ ٿئي ويچاري کي ٽنگ مٽي ڦٽ ٿي پيو آهي.
سور ڪنان بنهه مري ٿو وو!

صالح فقير - (چنيسر جي ٽنگ ڏسي) مار! ابا چڱو جو اچي وئين. بس
هاڻ هر مشڪل آسان. علي نگهبان!

چنيسر - کليقا، سوال ٻه - ٽي دل ۾ سانڍي آيو اهيان.
صالح فقير - دل ۾ نه رک. چئي ڏي. هي جاءِ اميد جي آهي. ڊپ نه
ڪر.

چنيسر - هڪڙو ته درد ڪنان ڇٽان. ٻيو ته واٽ مٽي ايندڙي پتائين
ڦريو آه. پڪت بنهه ڦٽل آه او به پلو ٿئي. ٽيون وري ڏوڪري
به سنيها پئي موڪلي ته هڪڙو ترين ڏڪار ٻيو مال ۾ موڙو،
مڪڻ به جڙئي ڪونه. ڏه پندرهن جيڪي ڳويون آهن، ان ۾
به برڪت آهي ججهي! مڪڻ جام ٿئي، جنهن منجهان ڪو
اپراسو ٿئي.

صالح فقير - (کلي) ابا، مون پانڊو ته ڪو وڏو سوال ڪندين. اهي ڪم
ته سمجهه سڀ ٿي ويا. هاڻ توکي سائينءَ سان ملاقات
ڪرايون ٿا. ادب سان پيرين پئي پري ٿي ويهڃ. توکي دعا
دفا، ڦيٽو چنڊو به ٿا ڪرايون. تعويذ به لکائي ٿا ڏيون. پوءِ

سڀ سهنج. اسان جو قدر پوءِ پاڻهي ڪج. سائينءَ مهندان جيڪي نذرانو رکندين. سو ڪٽندين، جيترو گهڻو رکندين، اوتري گهڻي برڪت پوندي، (منار فقير کي) منار فقير، سائين کي اطلاع ڪر ته قبل! ٻه سائيل آيا آهن. (منار سنهي چاردر جي وچ مان اندر وڃي ٿو، تيترو صالڻ فقير، جوئون پڇي هٿ کولي، الله هو! الله هو! الله هو! پيو ڪري، ڪن پلڪ پڄاڻان منار فقير ٻاهر تي پڌرو ٿئي ٿو.)

منار فقير - (ٻاهر اچي) پاڻ مالڪن گهرايو آهي ته سائين کي وٺي اچو. صالڻ فقير - (سائين سان گڏ اندر ڀرو ٿي) بابا، قبله عالم کي پيرين پئو.

(پير مراقبو ڪڍيو ويٺو آهي، دودو ۽ چنيسر پيرين پون ٿا، هٿ چمن ٿا ۽ پري ٿي گوڏا پڇي ويهن ٿا. پير صاحب اوچتو رڙ ڪري ٿو)

پير صاحب - ابا خليفو، جهٽ ڪريو مٽيءَ مان پاڻيءَ جي چل ته پري ڏيو. جلدي ڪريو، جلدي ڪريو.

خليفو صالڻ - حاضر قبل! (جهٽ ۾ چل پري ڏئي ٿو.)

پير صاحب - (پاڻيءَ جون ٻه تريون پري اتر طرف اچلي ٿو ۽ چوي ٿو) سبحان الله وبحمده، سبحان الله وبحمده.

(ويٺل حيرائين ٿا. خاص ڪري خليفو صالڻ.)

خليفو صالڻ - جيئنڊا قبل! هيءُ ڪهڙو اسرار هو؟

پير صاحب - ابا، پنهنجي شهر جي بازار کي اتر طرف کان اچي باهه لڳي، ۽ وڪوڙي ويئي. پنهنجي مريد حاجي خالقدني ميمڻ اسان کي سڏ ڪيو. مالڪ مريد سان اوکيءَ ويل وڃي حامي ٿياسين. پاڻيءَ جون ٻه لڳون اچليون سين ته الله پاڪ جي فضل سان باهه وسامي ويئي! شهر ۾ هراس گهٽ آهي، نه ته سڄي بازار خاڪ ٿي وڃي ها.

صالئ فقير - قلبان وچان سائين جي نانوَ تان! صدق صدق منهنجا سهڻا پير! اهي تنهنجون مريدن سان ڀلايون نه هجن ته هوند ڪهڙو حال ٿئي؟

چنيسر - (دودي کي) سچو هئين دودا! ٿرين به پير مريد ڪتن کان ئي گهڻا. پر واه ڙي سائين تو جي ڪرامت!.

پير صاحب - بابا، ادب، اسان کي ظاهر نه ڪريو، اسين گنهگار آهيون، اسان ۾ ڇا آهي.

دودو - چنيسر سئين ٿو؟ وري ايءُ نهٺائي! (اوچتو هڪ مائي اندر دانهون ڪندي اچي ٿي. ٻار، جو ڪڇ ۾ اٿس، سو لاهي پير جي پيرن وٽ رکي ٿي، ۽ روئي ٿي، اوچنگارون ڏئي ٿي).
پير صاحب - صبر! صبر! صبر جو ڦل ڀلو آهي ڳالهه ته ڪر توسان ڪهڙي ويدن آهي؟ اميد ته مشڪل آسان ٿي پوندو.

مائي - (روئڻ بند ڪري) سچا مرشد! تو هن ٻانهيءَ کي ستن ڏيئرن مٿان دعا ڪئي هئي ته هاڻ پٽ ڄمندو. هن بنديءَ کي هڪڙو ڦوٽو به ڏنو هو، ته کائي ڇڏ، ۽ پٽ ڄمئي ته نالو ڦوٽو رکجائس. پر آءُ مئي آهيان، وري به مون کي ائين نياڻي ڄائي آهي. مون وٽ الله جو ڏنو مال رزق گهڻو آهي پر پٽ ڪونه اٿم. سڀ ملڪيت تو سهڻي جي نالي تان قلبان آهي، لکي ٿي ڏيان، پر منهنجي هيءُ نياڻي ڦري پٽ ٿئي.

پير صاحب - بابا مائي! اها ته قدرت الاهي آهي. اسان جي وس ۾ ڇا آهي؟ جو ڌيءَ مان پٽ ڪري سگهون!.

مائي - (اوچنگارون ڏئي روئي ٿي) بس، نه ته آءُ تنهنجو در ڪونه ڇڏيندس. (وري روئي ٿي).

صالئ فقير - قبلا! ويچاري مسڪين تي رحم ڪريو. ڏهن هزارن جي ملڪيت اٿس. ڪير سنڀالڻ وارو ڪونهيس. ڌين جو ڌڻ اٿس. تنهنجو در ڇڏي ڪيڏانهن وڃي؟ ڪٿي نياڻيءَ تي رحم

جو هٿڙو گهمايو. ۽ دعا ڪريو ته مطلب پورا ٿي ويندس.
 پير صاحب - چڱو، مائي بابا، روءِ نه. (ٻار مٿان هٿ ڦيرائي) هيءُ ته
 چوڪر آهي. نياڻي ڪٿي آهي؟ تون پلي آهين.
 مائي - (ٻار ڏي نهارڻ ڌاران) جيئن بچين، آءُ انڌي ڪانه ٿي آهيان.
 صالڻ فقير - هون هون، اڪيون پٽي ڏس. پاڻ رحم جو هٿ ڪين
 ڦيرايائون؟.

(مائي اڳ جي سيڪاريل، ڪوڙ ڪوڙ، ٻار کي ڇاڇي ڏسي ٿي ۽
 خوش ٿي کلي ٿي).

مائي - صدقي وڃان منهنجا سڄا مرشد! مون سڀ پنهنجي ملڪيت
 توتان قلبان ڪئي. آءُ در جي پانهي ٿي گذارينديس. مون کي
 الله سائينءَ پٽ ڪري ڏنو! مرشد سائين پٽ ڪري ڏنو! (ٻار
 کي ڪوڏائيندي وڃي ٿي) (دودو ۽ چنيسر حيران ٿي وڃن
 ٿا).

چنيسر - دودا، ڪي ڏٺ؟

دودو - چنيسر، تون ڏس پڙهيو آهين، ڪين ٿي مڃيئي نه!
 چنيسر - مانجو پيءُ به مڃيندو. اکين ڏٺي ڪير نه مڃي؟ هائو پيلي،
 ڪرامتون ايهڙيون، واه واه! قبل، هاڻ ڪا مون مشڪين کي
 به دعا ڪر.

پير صاحب - (جهنڊ مان اندران ڳالهائي ٿو) ابا، تنهنجو نالو چنيسر
 آهي. ۽ ٻئي جو دودو. ٻئي ٿر جا آهيو. تنهنجا سوال ٿي آهن؛
 هڪ ته ڦٽ چٽي. ٻيو بخت کلي. ٽيون مڪڻ ٿئي. چڱو
 هاڻي.....

چنيسر - (ڏاڍو خوش ٿي) دودا، ڪيئن ٿو پڇانين؟ سائينءَ کي ڪيئن
 ڪل پيئي ته مانجي دل ۾ ڪڇاڙو آهي؟
 دودو - اڙي چريا، سائين ته دلين جو مالڪ آهي نه!
 چنيسر - هئو، هئو!

پير صاحب صالح فقير! درگاه جي مڇ جي خاڪ ڪٿي هن جي ڦٽ تي رک. مٽيءَ جو پاڻي پيارينس. ٻه تعويذ لکي ڏينداسونس. هڪڙو ساڄي ٻانهن جي ڏوري ۾ ٻڌي ته بخت ٿئيس، ٻيو ٻلي ڳوٺ موڪلي ته منڌي جي ڳن ۾ ٻڌن ته مڪڻ جا دڙا لڳي ويندا، وڏن جي دعا سان.

صالح فقير - حاضر قبالا، پر ڪا دل سان دعا ڪجوس. پير صاحب - بابا، پير پلو. ڪين ويساهم پلو؟ جهڙي هوندي نيت، تهڙي مراد ملندي. جيڪو ماڻهو جيترو يقين ڌاريندو، اوترو کٽندو. (منار اندر اچي ٿو.)

منار فقير - قبالا، حاجي خالقدنو ميمڻ بيٺو آهي. حضور ۾ اچڻ جو طالب آهي؟

پير صاحب ابا، پلي اچي. (منار وڃي خالقدني کي پاڻ سان وٺي اچي ٿو.)

خالقدنو - (پير کي پيرن ٻڌي) قبالا، نالي تان قربان وڃان! اڄ باهه اهڙي لڳي هئي، جو سڄو شهر ناس ٿي وڃي ها. تو سهڻي کي نالو وٺي هڪل ڪيم. اوچتو نڪو ڪڪر، نه ڪا وڇ نه ڪا، ڪنوڻ، نه ڪا گوڙ، اچي جا برسات وسي ته ڪاڏي وئي ڇر! بچاءُ ٿي ويو. منهنجا مرشد، هي سڀ تنهنجون پلايون آهن. (ڳوٺري ڪڍي) هيءُ نذرانو سوا سؤ ٿي ويو. منهنجا مرشد، هي سڀ تنهنجون پلايون آهن. (ڳوٺري ڪڍي) هيءُ نذرانو سوا سؤ رپيا قبول پون. پير صاحب- بابا، اسين ته هن دنيا کان لاطمع ماڻهو، پئسن کي ڏوڙ وجهون. موتائي ڪٿي وڃ. اسان جي پٺيان ڌن ته اجهو هيئن پيو ڌڪا کائي! (صالح فقير کي) صالح فقير، اهو گلم جو پلو ته مٽي ڪٺ ته حاجي خالقدنو لقاء ته ڏسي!

(صالح فقير پلو مٽي ٿو کڻي ته خالقدنو ميمڻ، اڳ ۾ ئي سيڪاريل،

عجيب ڏيکاري چوي ٿو: هيترا ريبا! صالڻ فقير وري گلر جو
پلڻ هيٺ ٿو ڪري.

پير صاحب - ابا، حاجي خالقڏنا! ڏٺ؟ اسان وٽ ته دولت ڌڪا پئي
ڪاڻي. پر اسان ڪنهي آهي فقيري.

خالقڏنو - قبل، هي چار ڪوڏيون فقط سائين جن جي بنيءَ لاءِ نذرانو
ٿو ڏيان، جتي غريب غربو پيو ڪاڻي. ٻيو سائينجن کي خداوند
ڪريم محتاج ڪونه ڪيو آهي.

پير صاحب - چڱو، ابا، صالڻ فقير، حاجي خالقڏني کانوٺو. متان دل ۾
ڪري. (صالڻ فقير ڳوٺري وٺي ٿو)

صالڻ فقير - (دودي) ابا، هيءُ فقير جو ننگر آهي تنهن ۾ جيڪو نذر
نياز رکڻو هجي، اهو رکڻو ته آئون. هاڻي قبلي جن وري ويندا
مڪي مديني نماز ادا ڪرڻ، سڳها ٿيو.

خالقڏنو - ٿريا فقير، هت کي ڪشادو ڪريو، هتي ڏنو آڻو ٻنو.

چنيسر - (دودي ڏي نهاري ٿو) دودا، هان؟ دودو ادا، سائينءَ کي
توڃي ٻن-ٽن ڏوڪرين جي پرواهه ڪانهي، توڃي مرضي.

چنيسر - مرضي وري ڪهڙي! پنڊ وٽ ريبا مورهن آهن ڏوه.

صالڻ فقير - فڪر نه ڪر، جيڪي آهي سو کڻي رک، دل نه هڻ، يقين
سان رک ته کڻين. (چنيسر ويچارو ڏهه رپيا رکي پيرين پئي
موڪلائڻو).

دودو چنيسر - هاڻي ڏئي لڳ ڪا دعا ڪج. (پير صاحب پئي ٺپرين
ٿو).

صالڻ فقير - ابا، هاڻ آڻو ته درگاهه تي هلي اوهان کي خاڪ شفاءِ آب
حيات ڏيون، ۽ تعويذ به لکائي ڏيون. (سڀ نڪرڻ ٿا، باقي
خالقڏنو ۽ پير سائين رهن ٿا).

پير صاحب - (مراقبو لاهي) حاجي خالقڏنا، ڏاڍو مهل ۾ آئين، ٿرينجا
طاق لڳي ويا ڳوٺريءَ ۾ ڇا وجهي آيو هئين؟

خالقڏنو - سائين، وجهي آيو هوس چيني جا ٽڪر. ٻيو مون وٽ الله جو نالو، تنهنجو نالو آهي. ٻيو ڇا آهي. (کلن ٿا)

پير صاحب - مائيءَ واري ڪرامت به عقل چرخ ڪري ڇڏين. اها کيڏ خليفي صالڻ فقير جي هئي، ۽ هي گلر هيئون رپيا. تنهن ۾ به وري توئي سر وٺايو! في الحال موج لڳي ويئي، حال ته ڪريونس ٿا پنگون ٿاڏلون، پوءِ وري به ڏيندو مولا.

خالقڏنو - هائو قبل، مولا ڪو ڇڏيندو ڪيئن؟ وهابن جو ٿيو منهن ڪارو، پيا پونڪن، جيسين ماڻهو جاهل آهن، تيسين پنهنجي ماني ڪتا به ڪونه کائيندا. (کلن ٿا ۽ تازيون ملائين ٿا)

(پردو ڪري ٿو)

اٽڪ ٽيون

پردو چوٿون

(کوھ جي اڳيان، ميدان تي پنجابي دوافروش تقرير ڪري رهيو آهي، ڪيترا ماڻهو اردو گرد ٻيٽا آهن، دوافروش جو سنڌي پائيوار، چنيسر سان گڏ بيٺل نظر اچي ٿو، ساڻس ڳالهائي پوي.)

پنجابي ڪهتا هي:

سڄائي چهپ نهين سڪتي
بناوت ڪے اصولون سسے،
ڪم خوشبو آ نهين سڪتي
ڪبهي ڪاغذ ڪے پهولون سسے.

مهربان دوستو، ميرپور خاص جي باشندن کي اڪثر بد هاضمي جي شڪايت آهي، پاڻي خراب آهي، بد هضم آهي، کوهن ۾ ڪي اهڙيون معدنيات آهن، جنهنڪري کاڌو هضم نٿو ٿئي، بيڙڪ هڪڙي شيشي، جنهن ۾ پنجاهه ماڻهن جي خوراڪ موجود آهي. آزمايو، اسان جي ڪمپنيءَ فقط عام خلق جي فائدي لاءِ لکها رپيا خرچ ڪري هيءَ دوا تيار ڪئي آهي، کاڌي جي مٿان

هڪ چمچو دوا جو ۽ ڏهه چمچا پانيءَ جا ملائي، ٻي ڇڏڻ گهرجي. اميد ته بد هضمي جي شڪايت باقي نه رهندي. قيمت دوا جي؟ دوا بلڪل بي بها آهي، هزارين رپيا قربان آهن. (ڇپيل اشتهار ڪڍي ڏيکاري ٿو) ولايت جي مشهور ڊاڪٽرن جا سرٽيفڪيٽ هن دوا جي باري ۾ موجود آهن. لکين شيون جرمني، فرانس ۽ انگلنڊ ۾ فروخت ٿي چڪيون آهن. افسوس اسان جي هندستان ۾ جهالت سببان، ماڻهن هن دوا جو پورو فائدو نه ورتو آهي، صرف ٻه ڏنن شيشون باقي رهيون آهن. ڪهڙو خوش نصيب دوست آهي، جو هن آب حيات کي هٿ ڪري خضري عمر حاصل ڪندو؟ قيمت کي هٿ ڪري خضري عمر حاصل ڪندو؟ قيمت سرف آڻ آنا، آهي ڪنهن صاحب کي ضرورت؟

سنڌي - (چنيسر کي) دوا جي ڳالهه ڪهڙي ٿو پڇين؟ (شيشي ڏيکاري) ههڙيون مون پاڻ چار شيشيون ورتيون آهن. هڪڙي سدائين منهنجي کيسي ۾ پيئي آهي. پڇار ڇڏي ڏي، منڊيءَ تي ٽڪ هن مان مون سؤ رپيا ڪمايا آهن. جنهن کي آڻيو دوا ڏيان، تنهن جن ڪوڙ ٿي ڪيو، چاليهن بيمارين تي دوا پوي ٿي!

چنيسر - ٻيلي، اسان ماڙهو ٿر جا، ميرپور ته اسان جو پيٽ ٿي بندي ڦٽو ڪيو آهي، سنڌ جي پيٽ ۾ ٿر رڳو انهيءَ ڳالهين ملوڪ. پاڻي سو ڪارو آهيس، باقي جهنگل ايترو سوکو اچي، جو ڪر مڪڻ مان وار نڪري ويو و!

سنڌي - (دوا فروش کي) حڪيم صاحب، هڪ ڏنن شيشن جو ڏجو، هن جوان کي ڪين. (ٻيا بيٺل ٿورو عجب کائين ٿا.)

هڪ ماڻهو - هڪ ڏنن شيشيون! (دوا فروش ڏنن شيشيون کڻي ڏئي ٿو.)

چنيسر - ايترن کي پنڊ ڪيڏانهن ڪندو؟

سنڌي - زور آور، هي اٽلپ شيون وري يا نصيب ! وٺي ڇڏ، ڪي وڃائينديون ڇا؟

چنيسر ٻيلي، مون ڪن ڪو دڪان ته ڪونه اڀڻون آهي؟
سنڌي - افسوس، هي ڪيميا هٿان ٿو وڃائين! (دوا فروش کي) حڪيم صاحب، ڏيوس. (چنيسر کي ڪلهي تي هٿ هڻي) زور آور، تون وٺ ته سهي، جڏهن هنن دوائن جو نفعو ڪاٺي ڏٺ تڏهن پاڻي ڀرڻ به وسري ويندءَ.

چنيسر - پر ٻيلي، ڏوڪڙ به ته هوئي نه؟
سنڌي - (دوا فروش کي) حڪيم صاحب، ڊزن جي حساب تي ڪجهه گهٽ وٺو، ڊزن جا پنج رپيا ڏينداسون.
پنجابي - مال ڪمپني جو آهي ڀلي ته ڪو غريب فائدو وٺي، فڪر نه آهي، هيءُ جوان غريب ٿو ڏسجي رعايت ڪرڻ اسان جو فرض آهي.

چنيسر - پوءِ پنج رپيا ڳنهن ٿو ڪم؟ (پئسا ڇوڙي ٿو)
سنڌي - مون کي ڏي. (رپيا وٺيس ٿو) حڪيم صاحب وٺو هي پئسا.
جيڪڏهن ڪا ٻي عمدي دوا هجي ته ان جو پڻ بيان ڪريو.
هيءُ دوست تر جو ماڻهو آهي، جتي ڊاڪٽر طبيب بلڪل ٿورا آهن، ههڙين ناياب دوائن جي سخت ضرورت آهي.

چنيسر - اڙي، نهڙي نه. ٿر ۾ وري دوائن جو ڪپ ڪٿان آيو؟ ٿر جا ماڻهو دوا تي ڏوڪڙ خرچڻ سوران موت مٿو ڪن. داخترين طبيبن کي بڪ ڪونه مرڻو آهي، جو ٿر ۾ اچي ويهندا، اتي ته سڀني بيمارين جي ٻڪي آهي جهڻ. (سنڌيءَ کي) ڪو ٿو مون کي ڏتا ڏيو ڏوڪڙ خرچائين؟ مورگو ڇڏ ته وڃان. هڪڙو قريو آم جوارڻن ٻو ڏوهه رپيا لڳي ويم ڪليڪا. باقي هڙئي ٿو ڪرينم تون خالي ته ٿئي آکاڙو ئي آجو؟ ڪي ايترو ته ڇڏيو جو ڏوڪريءَ کي به ته منجان. پير جي ڪاڪ ته مورهن ڦٽ

ٺي مڃائي رکيو آهي. ڇٽڻ ته ڇٽڻ جي ماڳ، موتي ٿي تڱ
 ڪڙهي! اڃا ڪو ملهه هوندي ته ڏئين ته جڪم ته ڇٽيم.
 پنجابي - (شيشي ڏيکاري) مرهم اڪسیرالشفاء. مهربان دوستو، هي
 ملام زخم جي لاءِ بجليءَ جو اثر رکي ٿي. ڪهڙو به ڦٽ هجي،
 وڍ هجي، ڏي هجي، يڪدم زخم کي گرم پاڻي سان صاف
 ڪري، هن ملام اڪسیرالشفاء مان هڪڙو پهو ٺاهي زخم تي
 رکي، پتي ٻڌي ڇڏجي. صبح جو پتي ٻڌو، شام جو زخم
 ميٽجي ويندو، سور هٽي ويندو. خارش گرم ٿي ويندي، گوشت
 پرڃي ايندو. چمڙي نرم ٿي ويندي. هن ملام کي ڊاڪٽرن
 يوناني حڪيمن ۽ ويدن سڀني گڏجي، سٺ ورهين جي دماغ
 سوزي کان پوءِ، استاد جالانوس، راسطو ۽ لقمان حڪيم جي
 قديم نسخن تان تيار ڪيو آهي! هر قسم جي ڦٽ لاءِ جادو
 جو اثر رکي ٿو. ورهين جا ناسور هڪ دم ۾ دور قيمت صرف
 هڪ شيشيءَ لاءِ چار آنا. اسانجي ڪمپني فقط دوا جي
 مشهوري لاءِ هي دوا سستي اگهه تي ڏيڻ منظور ڪئي آهي.
 آئيڊي مهيني کان هيءَ شيشي ڏهين رپين کان گهٽ وڪرو
 ڪرڻ ۾ نه ايندي. آهي ڪنهن مهربان کي هن بي بها جوهر
 جي ضرورت؟

چنيسر - (حڪيم کي) الله جوسونه! هي ملام ايهڙو پلو آهي؟ هڪڙي
 شيشي ته مون ڪن به ڏيڃ.

سنڌي - ٿري، سوني ٿري. هڪڙي شيشي ٿو وٺين؟ (حڪيم ڏي
 اشارو ڪري) هي مسافر اڄ هتي سڀاڻي هتي تنهنجي ڀاڳين اچي
 نڪتو آهي. وٺ ته ڊڙن شيشيون ته وٺ. هن ملام جو بلا
 کاڌل ماڻهو تي هڪدم اثر ٿئي ٿو.

چنيسر - الله جوسونه! (دوا فروش کان) داختر! هاڻو؟
 پنجابي - هي ملن ناگ، بلا، ڪاريهر ڪپر، پيڻ، ڪنڀاري، ٻه - منهن،

گهوڙيل، هن کڻ سڀني جي کاڌل، موت جي بستري تي آخري دم کن رهيو هجي، هن ملڻ جي استعمال سان عزرائيل جي چنبن مان انهيءَ دم آزاد ٿي سگهي ٿو. هن ملڻ ۾ ٻن سون قسمن جا جواهرات ۽ چار سو جبلن جون ناياب پوڻيون ڪم آندل آهن.

سنڌي - ٻڌءِ، هان ڪيئن ٿو پيائين؟

چنيسر - ٻيلي، هن ملڻ جي ٿر ۾ گهڻي گهرج آهي. هي آر هڙ جا ڏينهن آيا نه؟ بس، بلائن جون ڦوڪون سڻدين وو! روز بلائن جا اتفاق سڻدين. پيئڻ جو ڏهڪاري هن ڏينهن ڪوڦ آهي. (دوا فروش کي) پڇڙيءَ کاڌل کي فائدو پوندو؟ پنجابي - پيئڻ جو زهر ته خاص هن ملڻ ۾ ملايل آهي!

چنيسر - ته ڀلا، ٻه شيشيون ڪري ڏينم.

سنڌي - (دوا فروش کي) حڪيم صاحب، ڏيو ڇهه ڏنن شيشيون. چريا ڪو پنهنجي وس ڇڏبا ڪيئن؟ (چنيسر کي) وٺ هي درجن شيشيون. پوءِ به توکي نه ڪٿيون، ته مون کي ڏيئي پئسا وڃي وڃج. چريا ههڙيون قيمتي شيون ڪير ڇڏي! (وٺي ڏيس ٿو ۽ چنيسر تي رپيا ڏئي ٿو) حڪيم صاحب، آهي ڪا هن کان به عمدي دوا يا بس؟

پنجابي - (ٻي هڪ شيشي ڪڍي) سرمو اڪسير البصر. مهربان دوستو، اکيون ته نور، نه ته سڀ آهي ڪوڙ. هي بي بها سرمو اڪسير البصر آهي. جنهن کي خاص هندستان جي راجائن لاءِ تيار ڪيو ويو آهي. هن جي اندر سڄي مومياڻي، برابر هڪ هزار ڀيرا عرق گلاب ۽ بيد مشڪ ۾ پيئل آهي. ڌنڌ هجي، خارش هجي، ڦڦو هجي، اڇا پردا هجن، موتيو پاڻي هجي، انسان بلڪل ندارد نابين هجي. هڪدم ميدان تي لهي اچي. آزمائي ته هي سرمو ڪيئن نه متن جي اندر هر هڪ امراض

چشم کي شفا بخشي ٿو. بلڪ دوستو، هڪ مادر زاد انڌي کي به ديد بخشي ٿو. آهي ڪنهن صاحب کي هن تحفي بي بها جي ضرورت؟

چنيسر- اي انڌا ماڙهو سنڌ ۾ ٿيندا آهن. جو ننڍي وڏي کي ڏس ته عينڪ اکين مٿان چڙهي پيئي آهي. اسان کي ته راضي شاه پناه ۾ رکندو. (سڀ کلن ٿا).

پنجابي- طاقت جون گوليون، قبض ڪشا ۽ حب، ٻيون هر قسم جون دوائون ۽ يا قوتون هر هڪ جي تعريف بيان کان ٻاهر آهي. جنهن صاحب کي ضرورت هجي، آواز ڪري گهري وٺي. ورنه بيان بند ڪجي ٿو.

چنيسر- اي ته الاجي ڪهڙا نالا ڳنهي ويو؟ ٻيلي، (سنڌيءَ کي) هاڻ ته هڙئي ڪيئي پوري. مون دل ۾ چو ته پير سان ڪوڙ ڳالهايان ته رڳو ڏوھ ڀريا آئم. ائين ڪري ڏوڪڙ بچائي ٿو وڃان. پر تو جي مانڪي هي شيشا ۽ شيشيون وٺي ڪٿي ڏنا، اي آءُ رکندس ڪٿي؟

سنڌي- ٿر مٽي اچي گهڻي ڪتب ايندء.

پنجابي- (سنڌيءَ کي) هاڻ ڀلا پاڻ به هلون؟ سنڌي- جيڪا صلاح.

پنجابي ۽ سنڌي- ميان چنيسر، هاڻ السلام عليڪم. چنيسر- ماليڪم سلام- ڪش هجو!

(پنجابي ۽ سنڌي وڃن ٿا ته چنيسر پاسيرو ويهي، شيشيون ٺاهي ٻڌي ٿو، ۽ چيلهم مان چوڙي سنڀالي ٿو. پينسل ڪڍي ڪاغذ تي حساب ڪري ٿو. پينسل هر هر وات مان آلي ڪري پوءِ لکي ٿو.)

چنيسر- ڇهه رپيا جواڙي ڦري ويم. ڏوھ رپيا ڪليقن رت ڪيا. پنج ۽ ٽي ٿيا اٺ، سورهن داختر جي بلي. ڪل چوويهه رپيا ته ٿيا

ناس. (باقي رپيا ڳڻي ٿو) باقي بچيا آهن ڇهه رپيا. (ٿڌو ساهه ڀري هوءَ ڙي سنڌ! هرڻ جتي کائي، اتي اوجھ ڏئي ڪمائين به تون ته وڃائين به تون، ٿر مٿي آي چوويهه رپيا ڪر سوڻڪو ڪري ڇڏين ها! ٻين ڏوڪڙين جو اهڙو سور ڪيم آءِ. باقي پير وارا ڏوھ رپيا ته ناحق ئي ناس ٿي ويا. ڪرامتون ڪيتريون ڏٺوسين! پر ڦٽ مٿي ڪرامت ڪو به اثر ڪو نه ڪيو. اها جڻ مان سان ني دودي ڪي! (ٿڌو ساهه ڀري) هاڻي ته ڪا الله سائين اهڙي واٽ ڪڍي ڏيئم، جو ري پورهئي رپين جا ڍير لڳي وڃن! واه مولا! مالڪ آهين.

(سلفي ڪڍي ٻه - چار سو ٽامس پري ٿو ته مٿان هڪ لائري فروش هو ڪو ڏيندو اچي. جنهن تي ماڻهو اچي ٿا مڙن.)

لائري فروش - لائري بخت سڪندر ٺاهي، لائري جارج ڇهون بنائي. خريد ڪري جيءُ جنهن جو چاهي. اچو، ٽڪيٽ پنجين رپين آهي. اچو، غريب مان شاهوڪار، فقير مان امير، گدا مان شاهه، هاريءَ مان زميندار، بيل گاڏي مان موٽر ڪار، لائري اوهان کي لاٽ بنائي، سون سڄو گهر گهاٽ بنائي. اچو اچو. پنجين رپين ٽڪيٽ. پهريون انعام هڪ ڪروڙ. ٻيو انعام پنجاهه لک. ٽيون انعام اڍائي لک. چوٿون انعام پنجاهه هزار. آهي ڪو بادشاهه بنجڻ جو خواهشمند؟ آهي ڪو امير بڻجڻ جو آرزومند؟ لائري اوهان کي قارون ڪري ڇڏيندي. امپيريل بئینڪ اوهان جي گهر ۾ رهندي. هٿلر اوهان کان قرض گهرندو. مسولين اودر گهرندو.

ٽين جي شاهه گدا مان چاهيو،
ٻارن ٻچن کي ٽڪيٽ وٺايو،
لاکون رپيا انعام آڻايو،
بنگلا، ماڙيون، محل بنايو،

منڊ ۾ وٺي موٽر ۾ گهڻايو.

آهي ڪو جو اچي؟ آهي ڪو جو وٺي؟ (ٽڪيٽ ڏيکاري) پنج رپيا، پنج رپيا، پنج رپيا.

چنيسر- اڙي همراه، نچين ٽين پيو آهي ڪها؟

لاٽري فروش- تو کي خبر نه آهي؟ (ٽهڪ ڏيئي ٿو.) اڙي چريا، هي لاٽري جون ٽڪيٽون آهن. پنج رپيا ٽڪيٽ جو ملهه آهي. هڪ مهيني کان پوءِ بخت کلندا، جنهن جو نمبر نڪرندو، ان کي ڪروڙين رپيا ملندا. بختن وارو کائي! پنجن رپين ۾ "مزا اڏائي!"

چنيسر- متان آهي اي به ڪا پتن واري ڪار ڪر؟

لاٽري فروش- نه نه، هرگز نه. هي هر شاهه شاهوڪار وٺي ٿو. هاويهن ڪروڙن جون ٽڪيٽون ڏهن ڏينهن اندر وڪامي چڪيون آهن. وٺي ٽڪيٽ سو، دل جنهن جي چاهي،

بخت نصيب پلي آزمائي!

چنيسر- ٻيلي، خدا کي بنهه هير سوال بي ڪيم ته ڪا اهڙي واٽ ڪڍي ڏينم جو ري پڪيءَ باجهه ٿئي. بنا مزوريءَ رپيا ملنم. سائين شمشير علي شاهه به بڪت جي دعا ڪئي آه. هاڻ جواڙي به ڦري ويم نه؟ هتي به ڪٿيو ٿو بڪت آزمايان! ڇهين رپين مان پنج خرچو ٿو ٽڪيٽ وٺان. باقي رپيو ڪنداسون خرچ پڪو. تيسين وري آٺاڙيون اميد ته ٿينديون پوريون. پاڻيءَ پرائيءَ جا ڏوڪڙ ملي ويندا. (ٽڪيٽ فروش کي) پلا، هڪڙو ٽڪس ته مونڪن به ڏي پر بسم الله ڪري ڪڍيج. لاٽري فروش - (ٽڪيٽ ڦاڙي ٿو) بسم الله! اچو، اچو. باقي ٿوروين ٽڪيٽون رهيون آهن.

لاٽري ڙي لاٽري! تنهنجو مت نه ڪو ٿاني،

انڌي جي تون لٽ آهين، بڪئي جي ماني.

(تڪيٽ ڏئيس ٿو ۽ ۽ پنج رپيا وٺي ٿو.)

چنيسر - ڀلا، هي نمبر ڪڏهن ڪلندا؟

لاٽري فروش - هڪ مهيني کان پوءِ او! هن سامهون پن واري جي دڪانن تي نمبرن جي لسٽ ايندي. اتي اچي ڏسجا. تڪيٽ قابو ڪجان. چنيسر - (تڪيٽ پٽڪي جي پلو ۾ ٻڌي) هاڻ ڇٽو آهين. پتڪو ڦاٽي وڃي ته پلين، باقي تڪس نه وڃي.

لاٽري فروش - اچو، اچو. جلدي جلدي بادشاهه بنجو! جلدي جلدي راجا بنجو! (ڊراپ سين)

اٽڪ ٿيون

پردو پنجنون

(ٿر ملڪ ۾ چنيسر جو ڪڪائون چؤنرو. چنيسر جي ڏوڪري، جائل، منڌيءَ کي تعويذ ٻڌيو، ڏڌ به وٺي ولوڙي ته ٿريڪو راڳ به پئي چوي. ٻار ننڊا پاڻ ۾ راند وٺنا ڪن. مٿان دودو اچي ٿو.)
دودو - مائي ڪيئن، وٺي آهين ڪش؟ ڪو تائيت ڪيو اثر ڪ

نه؟

ڏوڪري - دودا ادا پاڻهين ته اسان کي سؤر ڏئي ڇڏيا آهن. ڏوڪڙ ته ڪونه مڪين، پر چوسون ته تائيت ئي پلو! پر تون منهنجو پاءُ وٺو آهين ته جڏهانڪر تو تائيت آئي ڏنو آهي، او ڏينهن، هي ڏينهن، مڪڻ اڪيڻ ڪونه ٿا ڏسون. جيڪو ذرو ٿيندو هو، سو به صفا بس جهڳي جهڳي مانجون ٻانهون ٽڪجو پون.

دودو - مائي، تائيت ته ميرپور واري پير لکيو آهي، جنهن جون ڪرامتون ته اسين اڪيڻ ڏسي آيا آهيون. پوءِ ڏٺي ڄاڻ ڪو ٿي ويس!

ڏوڪري - صدقي وڃان، مرشد جي نالي تان! مٿان سنٽ ڪانه ملي هونئس؟

دودو - سنت جي ڪهڙي ڳالهه ٿي پيڇڻ؟ ڪليقن بنهه ويهون واهي
چڙيون. ڏوھ رپيا ڦريا اهنس وو!

ڏوڪري - الله جو؟

دودو - سونه!

ڏوڪري - مؤ پير ته ڪونه هو، ڪو ڌاڙيل هو! ڏيهن رين مان اسين
ٻي ڳئون ڳنھون ها ته اٺ سير کير ٻنهي مهلن تي ڏئي ها.
دودو - ڪرامت ته اڪيڻ ڏئي ٿو سڻايان. پير ته ڏوهين پيرين جي مت
هو. باقي تون جيئن ڪپي ٿيئن چو.

ڏوڪري - آ، ادا، پر ڏسين ٿو؟ رهيو ڪهيو مڪڻ به مورھين بس ٿي
ويو!

دودو - سائينءَ ڳالهه ڪا سمجھي نه هئي ته پلين، باقي ڪرامت وارو
بيشڪ هو. متان تائيت ابتو لکي ويٺو هئي ته شڪ!

ڏوڪري - ته اها ڳالهه ڪر. ٻيو اڳيون سوجهرو به ڇٽ ٿي ويو! ڀلا،
پوءِ آخر پاڻهين ايندو ڪم سنڌ کي ويٺو رهندو؟

دودو - سڻايو ڪين هومين هاڻ پوڙهين واري اشڪول ۾ پڙهي پڪتو ٿيو
آهي؟ واڻين کي به ڀلايو وڃي!

ڏوڪري - (کلي) الله جو؟

دودو - سونه!

ڏوڪري - اي ڪم ته ڀلو. پر هاڻ نوڪري انگريج وتان ڪڏهن
جڙندس؟

دودو - ڪالهه ويو هوس ڏيپلي. مصري بحير ڳالهه ٿي ڪي ته آءُ
ميريور چنيسر کي گڏيو هوس. ڳالهه ٿي ڪيئن ته اشڪولن
واري وجير آڏر ڪيو آهي ته پوڙهين جي اشڪولن ۾ جيڪي
پڙهن ٿا، انهن ڪڻ پٽيوائن جي نوڪري جڙندي.

ڏوڪري - آ، ادا، پوءِ سن! (کلي ٿي) پاڻهين کي پوءِ رتو پٽڪو به
سرڪار مان جڙندو؟

دودو - ٻيو نه ته! ڊيپتن سان پيڙو ٿرين به اچي گشت ڪندو.
 ڏوڪري - (کلي ٿي) آ، ادا، پو پنهنجن کي سڃاڻيندو ڪن؟
 دودو - چنيسر جون ٻيون پڃارو ڇڏي ڏي. ماڙهو آهي بنهه لائق.
 ميرپور ۾ جيڪو گوڏير ٿو مليس، ان کي ماني ٽڪيءَ جي
 صلاح به مڙسا مڙسيءَ ٿو ڪري.
 ڏوڪري - هان، ادا، پوءِ تپيدار ڪڏهن ٿيندو؟
 دودو - اِيءَ سڌ ڪانهيم. پر ٿيندو مڙئي سگهو.
 ٻار - امان! او امان! او امان! ماني ڏئي. (اچي چنبرڙنس ٿا.)
 ڏوڪري - صدقي ٻچن تان وڃان، ججهي ماني. رڳو جهڻ لڀ جهڳڻ
 ڏيو (جهڻ ولوڙي ٿي ۽ راڳ ڳائي ٿي).
 (پردو ڪري ٿو)

*

سنڌي سياجهڙا

فهرست

123	پہ لفظ
125	منڍ
125	ويس
128	کاڌو
131	پرڻو
134	مرڻو
136	کيکار
137	خبرون چارون
139	وندر يا رانديون
141	مهمان نوازي
146	سخن جي سچائي
148	راڄوڻي
151	بهادري
155	ڏيئي لڙي ۽ امانت
157	غيرت
163	دينداري
167	سرڪار سان وفاداري
169	پڻ
172	دوستي
174	پڇاڙي

بہ لفظ

مرحوم حضرت مولانا مولوي حاجي دين محمد صاحب وفائي عليه رحمت جي نام نامي اسم گراميءَ کان ڪهڙو سنڌي علم دوست آشنا نه هوندو! منهنجي سمجهه ۾ سنڌ ۽ سنڌين بابت جيتري معلومات هن مرحوم کي هئي، اوتري ناممڪن آهي جو ڪنهن ٻئي صاحب کي هجي. هونءَ ته ڪوبه اهڙو مسئلو، مذهبي، سياسي، تاريخي يا علمي وغيره ڪونه هوندو هو جنهنجو ذڪر مرحوم جي صحبتن ۾ نه ڇڙندو هجي، پر سال ۱۹۴۷ع جي هن عظيم اٽل پاٽل بعد سندس صحبتن ۾ سواءِ سنڌيت جي ٻي ڪابه ڳالهه نظر نه ٿي آئي. فقط اهوئي ذڪر هوندو هو ته سنڌيت، سنڌي زبان، سنڌي ادب ۽ بس.

سال ۱۹۴۹ع ۾ جڏهن پاڻ ميرپورخاص تشریف آور ٿيا هئا ۽ اُهي مڪرم مسٽر حافظ محمد صادق صاحب هيڊ ماستر مدرسه هاءِ اسڪول ميرپور خاص وٽ ترسيل هئا، تڏهن هيءُ سندن ادنيٰ عقيدتمند به سندن خدمت ۾ حاضر ٿيو هو. پاڻ فرمايائون ته ”اسماعيل“ تون ڇو خاموش آهين؟ توحيد لاءِ ڇو نه ٿو مضمون لکي ڏين؟ مون عرض ڪيو ته ”حاضر سائين، هاڻي لکي موڪليندس“. مگر پاڻ مون کي ڪچهريءَ ۾ ويهڻ نه ڏنائون ۽ فرمايائون ته ”اٽ هينئر وڃي لکي اچ“ مون چيو ته ”سائين هينئر ته منهنجي ذهن ۾ ڪابه ڳالهه ڪانهي ڇا وڃي لکان!“ ان تي فوراً چيائون ته ”هن وقت سنڌي ۽ سندس رهڻي ڪهڻي“ کان وڌيڪ ٻيو ڪهڙو عنوان موزون آهي؟ وڃ ۽

مونڪي هينئر لکي ڏي ته مان پاڻ سان کنيو وڃان. پر ڏسجانءِ زبان نج سنڌي هجي.”

خير مون تڙ تڪڙ ۾ مرحوم جي ارشاد جي پيروي ڪندي هن ڪتاب جا پهريان صفحا لکي پيش ڪيا. جي پاڻ هن قسطن ۾ توحيد منجهه منهنجي نوٽ سان شايع ڪيائون. جلد ئي پاڻ هن دارفانيءَ کي الوداع ڪيائون ۽ پنهنجي احبابن کان هميشه لاءِ جدا ٿي ويا. انالله و انا اليه راجعون. منهنجا اهي ناچيز مضامين ڪيترن علم دوستن کي نهايت پسند پيا جيڪي مونڪي هميشه چوندا رهيا ته هن سلسلي کي وڌائي ڪتابي صورت ڏيو. خصوصاً منهنجي عزيز دوست مولانا مولوي غلام محمد صاحب گرامي جو منهنجي سستيءَ جو واقف هو، سو بلڪل گهڻو تاڪيد ڪندو رهيو ۽ سچ پچ ته هن ننڍڙي ڪتاب جي تڪميل صرف مولانا موصوف جي وٽ پڪڙئي هئي، جنهن لاءِ مان سندس نهايت ممنون آهيان.

اسان جي سنڌي پائرن ۾ بدقسمتيءَ سان احساس ڪمٽري گهر ڪري ويو آهي. هندن جو رعب مٿن ايترو سوار هو جو پاڻ کي سچ پچ ”هت“ سمجهي ويا هئا. هينئر وري نوٽ واردين جي هيٺ مٿن رهندي ٿي وڃي، جي وري کين ”هندن جو غلام“ ۽ ”جهنگلي“ سڏي، اها ڳالهه مڃائڻ ٿا گهرن. ان ڪري مون مناسب ڄاتو ته پنهنجي سنڌي پائرن کي ڪي قدر بيدار ڪيان ته ”اوهين شينهن آهيو نه گدڙ، غيرتمند آهيو نه بي غيرت، اخلاق وارا آهيو نه بد اخلاق، سمجهو آهيو نه بي سمجهه، ديندار آهيو نه بي دين ۽ وفادار آهيو نه غدار، سچ پچ ته اوهين اوهين، آهيو ۽ پنهنجو مٿ پاڻ آهيو. فقط پاڻ سڃاڻو! والسلام.

بسم الله الرحمن الرحيم

هڪ اوگڻ ڳوليندڙ ماڻهو، ڪهڙي به چڱي ڪم مان ڪانه ڪا اونائي ڪڍي سگهي ٿو. ڪنهن وسوڙل کي اياڻو سڏڻ، سخا جي ڪڻ کي پورڙائي يا ڏيڪاءُ چوڻ، اجائي خرچ کان منهن موڙڻ کي ڪنجوسائي ڪوٺڻ، سخن جي سچار کي راڄڌانيءَ کان اڃاڻ آڪڻ، ساڪ جي سچائيءَ کي چريائپ چوڻ، ۽ اهڙيءَ پر هر هڪ چڱي ڳڻ کي ڪوبه ابتو رنگ ڏيڻ ڪا ڏکي ڳالهه ناهي. هن ڌرتيءَ تي جنهن ڳالهه کي هڪڙو چڱائي ٿو چوي، ان ساڳيءَ ڳالهه کي ٻيو وري مدائي ڪري ٿو مڃي. اهو ٺاه سڀ ڪنهن جي سڀاءُ تي ڇڏيل آهي. ٿيڙي کي سڄو سنسار ٿيڙوئي ڏسڻ ۾ ايندو، پر ان ۾ ٿيڙي جو ڏوهه آهي نه سنسار جو. هر هڪ وٽ کي ٻه پاسا آهن، اونهاو به آهي ته سهائو به آهي، مڏو به آهي ته تڪو به آهي. جيڪڏهن رڳو ڀڳو وڏون ڳولبيون ۽ مک وانگر نھاري گنديءَ جاءِ تي ويهيو، ته چڱائي مور ڏسڻ ۾ نه ايندي، پر جيڪڏهن نياءُ جي اک ڊوڙائي ته سنڌي ماڻهوءَ ۾ جي ماڻهپي جا ڳڻ ملي سگهندا سي ڀلي ته دنيا جي ٻين ملڪن ۾ ڪيتري به ڇنڊ ڇاڻ ڪئي وڃي پر ملڻ ڏکيا آهن.

وبس

هڪ نيٺ سنڌيءَ جو وڳو ڪنهنڪان ڳجهو آهي؟ هڪ وڏو اڌ ٿان جو اڇو پتڪو، هڪ اجرڪ يا لوڻگي ڪلهن ۾ ۽ هڪ سرازڪي سوگهي جتي، سنڌي مسلمان جو مرڪ آهي. گلاخور ڀلي ته انکي جٽپائي سڏي يا گهڻي ڪپڙي جو چيهو چوي پر ان لاءِ هن وٽ ڪابه حجت ڪانه آهي. رڳو هڪ ڀرم آهي جو انگريزن جي اچڻ کانپوءِ ۽

هندن جي ميل جول ڪري ڪن انگريزي پڙهيل ٿوريءَ ڄاڻ وارن تي سوار آهي. هندن جو ڌرتي ۽ پتلون، پنجابين جي گوڏ، هندستانين جو چست پاڄامون يا يوروپين جو سوٽ ۽ چڏي، دل ۾ نياءُ ڌاري پنهنجي ڌيان ۾ آڻيو! جنهن مراد سان ڪپڙو پهريو وڃي ٿو، اها مراد آهي اوگهڙ کي ڍڪڻ، هر هڪ پنهنجي ايمان سان چوي ته انهن ڪپڙن مان اها مراد سدائين ٿئي ٿي؟ ڌرتين ۽ پتلون وارن گوڏ وارن کي جاءِ ڏني، سوٽن ۽ چڏين وارا راهي ٿيا ۽ چست پاڄامن وارا پرگهٽ ٿيا ڇڻ ته هڪڙن اگهاڙن جي جڳهه ٻين ننگن پري. انهن جي لڳڻن ۾ جيڪا موحارائي آهي سا ڪنهن کان لڪل آهي؟ پهريندڙن جون ڳجهيون اندريون جيتوڻيڪ سندن ڌيان ۾ ڍڪيل آهن، ته به انهن کي ڍڪيل ڇڻي نٿو سگهجي. هلڻ گهمڻ ۾، ڪم ڪاج ۾، سمهڻ سهڙڻ ۾ اوگهڙ پڌري اٿن. انهن ٿوري ڪپڙي وارن وٽان ۾ ڪٿان ڪو ٽوپو اڏڙي پيو يا انگ اچي ويئي ته پوءِ ٿوري ڪپڙي پهريندڙ صاحب جڏهن سجدن ۾ وڃن ٿا، تڏهن جو نظارو نماز ئي پڇيو ڇڏي. لڄ جي ماريل ويڇاري سنڌيءَ کي وڏي سٺڻ انڪري ٿي وئي ته اوگهڙ ڏسڻ ۾ نه اچي. ڀاڳ جي برائيءَ سان جيڪڏهن ڪٿان ڪا سٺڻ ڦاٽي پوي ته به گهڻن سرن سبب اوگهڙ ته ڏسڻ ۾ نه اچي! تنهن کانسواءِ سولائيءَ سان سڀي به سگهجي ۽ نيٺ ڇٽيءَ جو اپاءُ به ٿي سگهي. گهڻي ڪپڙي سبب گهڻو وقت به جٽاءُ ڪري ۽ وهڪ جي جاءِ به اهڙي ميري نه ٿئي، جهڙي پاڄامن جي پويان هوندي آهي. بت ۾ جيڪڏهن ماڻهو ڪٿي نبل ۽ سنهو هجي ته به سلوار پائڻ ۽ پٽڪي جي پهرڻ ڪري جوڌو ۽ جهونجهار ڏسڻ ۾ اچي. تنهن کانسواءِ هن ويس ۾ چڱو مڙسيءَ جي سهڻي سڳند پڻ پائي سگهجي ٿي.

اجرڪ هڪ، سنڌي پرڻي مڙس لاءِ ڪنهن جي بچاءُ به آهي، ته ڪوٽ به آهي. مٿان اوڀر لاءِ ارجح به آهي ته ڪنهن ڏهن ڏينهن جو ڪم به ڏئي. ڪاٺ ڪڍڻ سان ڪرسيءَ جو ڪم به ڪري سگهجي ٿو.

اڳهڻ يا وهنجڻ لاءِ توال به آهي. ڌرتيءَ جي لاءِ وڃائو به آهي ته ڪڏهن ڪڏهن هڙ موڙي ٻڌڻ لاءِ بجڪو به آهي. نماز لاءِ مصلو به آهي ته ستن جي پليٽائي ٿاڻي گوڏ جو ڪم به ڏئي. مطلب ته ڌيان ڪرڻ وارن لاءِ جيڪي موچار يون اجرڪ ۾ آهن سي وستار وهيئون ڪين آهن. پتڪي ڊگهي هئڻ ۾ جا سياڻپ آهي، اها انگريزن جا پوڄاري مورهن ڪين مڃيندا. پلا ڦوڪ سان ڦرڙا ڪندڙ ٻين واريون سنهيون ٽوپيون يا ڪڪن جون چپرون مٿي تي رکي مرڪ ڪرڻ ڪٿان جي سياڻپ آهي. پاش جون يا ڪراڪلي ٽوپيون جي ستر اسي روپيه کائي وڃن تن جو پهرڻ پتڪي پائڻ کان ڪهڙيءَ ڳالهه ۾ ڪسر آهي. گرم ترڪي ٽوپيون انگريزي ٽوپلا يا مشهدي لونگيون ۽ زريءَ جا ڪلا ته فقط سڪين ستابن انگريزي پڙهيلن يا پٺاڻ شاهوڪارن جي هٿ ۽ وڏائيءَ جو سامان آهن. غريب سنڌي مسلمان لاءِ ته سفيد پتڪوئي بس آهي جو سندس مٿي لاءِ ٿڌيءَ ڪوسيءَ جو بچاءُ آهي. هڪ سنڌي ڳوٺاڻو مسلمان پنهنجي پتڪي کي ٻڌڻ مهل ان کي گولي چنڊي ڦوڪي وري نئين سر مٿي تي اهڙيءَ پليءَ پٽ ويڙهي ٻڌي ٿو جو ان ۾ جيڪڏهن ڪٿان ڪا ميراڻ آهي يا اهو ڪٿان ڦاٿل آهي ته اهي اوڻايون ڊگهي پتڪي هئڻ سبب سڀ لڪي وڃن ٿيون ۽ اهو هنڪي ڪيترا ورهيه ڪم ڏئي ٿو. جيڪڏهن انکي ڪڏهن ڌوئي کڻي سڪائجي ٿو ته اچو اچو ڪير ٿيو پوي. اچي ڪپڙي کي ڏسنديئي اڪيون ٺريو پون ڇو ته اچو رنگ نوراني رنگ چوندا آهن. پورهيتن کي ته پتڪو ڪيئن ڪم ڏئي ٿو جنهن جي اپٿار ڪرڻ لاءِ هتي جڳهه ڪانهي.

سنڌي جتيءَ جون سولايون به ٿوريون ڪين آهن. هڪ سئو سئو ڀيرو سنڌي ڀريو مڙس جڏهن پنهنجا پير ڌوئي سرازڪي جتي پائي ٿو تڏهن هنڪي نه ڪنهن شو يا لانگ بوٽ جي پرواهه آهي، نه ڪنهن ڪٽ سليپر، سئنبل يا سپاتي جي ڪاڻ آهي. نه وري بخمل يا بف جي زنانن چمپلن جي اون آهي. هنجا سڀ ڪارج هڪ ئي جتيءَ مان سري ٿا

اچن. جهلي ۾ وري سنڌي جتي پنهنجو مٽ پاڻ آهي. موٽر ۽ گاڏين جا سوار شهرن جي ڏامر وارن پڪن رستن تي هلڻ وارا شهري، پنهنجي سنهڙن بوتن ۽ سليپرن سان جيڪڏهن جهنگلن ۾ هلن، جتي سنڌي ڳوٺاڻو هلي ٿو ته هوند سنڌي جتيءَ جو پورو ملهه ڪٽي سگهن. سنڌي جتي نه رڳو پيرن جو بچاءُ آهي، پر هڪ املهه هٿيار پڻ آهي. بهراڙيءَ جو سنڌي ولهو توڙي ونهيون پنهنجي جتيءَ کي وڃون يا نانگ بلا جهڙي وڏي ويريءَ کي مارڻ لاءِ هٿيار وانگي پڻ سوپ سان ڪم آڻي ٿو.

ڏک رڳو انهن سدورن تي ٿئي ٿو جن جي اک ڊگهي نه آهي، پر رڳو زماني جي ابتي چال تي موهجي سواءِ سوچ وڃار جي مهڻا ڏيندا وتن ته سنڌي ته ڏسو ڪهڙا نه اڀوجھ ۽ اڀاڻا آهن. مرڳو ائين به آڪيندا آهن ته ڪهڙا نه پوک ۽ ڇت آهن جو وٺي ٿا اڌ تان جي سٿ يا پٽڪو پائين ۽ ڊگهو پهراڻ ڍڪين. اهڙن ماڻهن رڳو هڪ ٻين کان ٻڌي ڪري گهوڙا گهوڙا پئي مچائي آهي ۽ سنڌين کي برو ڀلو پئي چيو آهي. پرڻ وانگر ڏونگهي جا ٽي تنگ ڏسي ڌري وڃن ٿا پر پنهنجا هزارين تنگ ڏسن ٿي ٿا. ڪاڇ جي محلات ۾ ويهي ٻين ڏي پٿر اڇلائين ٿا. پنهنجي هانءَ تي هٿ لائين ته کين سڌ پوي ته پڳ چڱي يا توبيي سٿ سولي يا چست پاڇامون، ڊگهو پهراڻ ڀلو يا انگريزي قميص جا مس ابدائي تائين پهچي ۽ شرم جي جاءِ به نه ڏيکي سگهي.

ڪاڌو

هونءَ ته هر هڪ ڀونءَ جي ڪاڌي پيئي جو رنگ ڍنگ الڳ الڳ آهي. ڪڏي چئجي ته سنڌيءَ جي ڪاڌي کان هڪ انگريز، ترڪ، افغان يا ايرانيءَ جو ڪاڌو وڌيڪ رسيло ۽ ملهائتو آهي. پر ڪنهن به ڪاڌي جو مهانگو هجڻ هروڀرو ڪو انجي سنائيءَ جي ساک ڪانه ٿو ڀري. ڏسڻو آهي ته اهو قدرتي ڪاڌو جنهن مان ماڻهو ۽ جي چڱ پلائيءَ کي ٺوڏڙ

اچي اهو ڪهڙو آهي؟ مان ته پڪ سان چوندس ته سنڌي ماڻهوءَ جو کاڌو سو به گهڻو ڪري بهراڙيءَ واري جو، نهن کان چوڻيءَ تائين نج قدرتي آهي. ڏسڻ ۾ ايندو ته هڪڙي سنڌيءَ جو کاڌو رڳو کير، ڌڌ، مڪڻ، نج گيهه، ڌونرو ۽ آن آهي. ڪڏهن ڪڏهن ٻني ٻاري جي مند ۾ ڪا سادي سودي ياچي جهڙوڪ، گوار، ميهو، ڪڍو يا چيڙ ڏاڍي چاهه ۽ چس سان واپرائيندا آهن. مگر ان ۾ به سواءِ لوڻ ۽ بلڪل نالي ماتر مرچن جي ٻيو ڪوبه مصالح ڪونه هوندو آهي جو موريز مهل پنهنجا جوين ڏيکاري. اڄ ڪلهه جا هٿرادو کاڌا، سالنئون، بريانيون، شامي ڪباب، قيمه، ۽ روس آمليت ۽ چاپون، سرڪا ۽ ساسن، چٽيون ۽ ڪچونبر، مٿان برف جي بهاري آرينج ۽ ومٽو، راسبيري ۽ لائيم سوڍا، تن ته هتي معدي جي بخيائي اڏوڙي ڦٽا ڪيا آهن.

مٿيان مليدا ته ٿيا سڪين ماڻهن جو ڪاڇ پر وري جيڪو سڄو ٽولو اڄ ڪلهه سنڌ ۾ ٻاهران آيل آهي، انهن جو کاڌو ڏسي سنڌيءَ ماڻهو کي ته ڏندين آڱريون اچيو وڃن. نج گيهه ته سندن نڙيءَ کي ٿو وٺي تنهنڪري ترن جو تيل واپرين. ڳاڙهن مرچن کي گهي گهي روهيون ئي گسائي ڇڏيون اٿن. ندوري دال جو ته ملهه ئي مٿي ڪري ڇڏيو اٿن جنهنڪري سنڌي ويچارو خاص ڪري سنڌي بلوچ ته پنهنجي لاءِ ڄڻ گار ڪري سمجهندو آهي. اڄ انهن خانن جون کيرٿيون، سندن حلير، ربڙيون ۽ مٺايون، اهيئي کائين انهن کي ئي سڀائين. ويچارو سنڌي پنهنجي گهر جي ڪچي ڇاول کير واري لسي جا اڌو اڌ ته مڪڻ هوندي آهي، تنهن تي ئي گذر ڪري ٿو ۽ مٿين کاڌن کان التيون ڪري اڌ مٽو ٿيو وڃي. سنڌي ماڻهوءَ جي انڪري ڄمار به وڏي ٿئي ۽ ٻڍايڻ تائين بلوان به رهي ٿو. بڻ جهجهو ۽ جهونجهار منهن موچارو ۽ سرير سهڻو ٿئيس ٿو. گهڻو ڪري روڳي به نه ٿو رهي. پاڻ تماڪ جو نون آيلن جي کاڌي جو مکيه ڀاڱو آهي تنهنجو ته سنڌي ماڻهو هونءَ ئي هيراک ڪينهي. شراب جهڙي ڏاڻڻ جي ڌپ به ڪين وٺيس. انگريز يا افغان،

فرينچ يا فارسي ڀلي ته شرابن دوران پنهنجا ڳرا کاڌا هضم ڪري، پر ويڇاري سنڌيءَ کي هاضمي لاءِ ڏهاڙي جو پورهيو ۽ هر ڪوڏر ئي بس آهي. نه اٿس چانهه سان چس، نه شراب سان پيار ۽ نه پائن ۽ تماڪ سان تار لڳل، جنهنڪري سندس ڏند ئي ڏائڻ ٿي پون. هڪ سنڌيءَ جا ڏند پيريءَ تائين سلامت رهن ٿا جنهنڪري سندس ڄمار به ڊگهي ٿئي ٿي. ڏند ناس ڪندڙ وٿون پلاهو واپرائي ئي ڪونه جنهن کان پاڻ ڀاڙيا ٿيس ۽ ڏندن جي ويڇن وهيون ٿي ۽ ٻڍاڻن کان اڳيئي هٿرادو ڏند وجهائي.

گوشت جهڙو ڳرو کاڌو پلاءِ يا سيرو به ڪڏهن عيد براد ٿئي يا راج ڪاڇ يا مرڻو ڀرڻو ٿئي تڏهن رڌين. سا به ڪا پنهنجي ڦنڊر يا بڪري ٿلهي متاري چونڊي ڪهندا آهن. شهرن وانگر ڪاسائن جو گوشت ڪونه هوندو آهي، جنهن ۾ اگهل، مرڻينگ ۽ ڏبرا ڇيلا يا بڪريون ڪهي بيماري ڦهلائي ويندي آهي. نه وري ڪوڪي وارو گيهه يا ترن ۽ ڪڪڙن جو تيل ڪم آڻي مهمانن جو ٿيو اوندو ڪيو ويندو آهي. ويڇارو بهراڙيءَ جو سنڌي ڪنهن شهر ۾ يا ميلي تي جڏهن گهمڻ ايندو آهي ۽ پانت پانت جا ڪاڇ ۽ کاڌا مٺايون ۽ ميوا ڏسندو آهي، تڏهن هن جي دلڙي سرڪي ويندي آهي. پوءِ جيڪڏهن ڪنهن هوٽل تي چڙهي کڻي اهي سواڊي زهر واپرائيندو آهي ۽ ملليت پيئڻ وقت يا ٻوڙ کائڻ مهل جيڪڏهن ڪي هنڪان رسمي اوڻايون ٿينديون آهن ته شهري ماڻهو هن تان ڪل ٺٺولي ڪندا آهن. سج پچ ته اهائي هڪ ڳالهه آهي جا هڪ سنڌيءَ جي سادگيءَ جي ساک ڀري ٿي. پر اڄ ڪلهه هن ڌرتيءَ تي ماڻهن جي سمجهه اهڙي ته ابتي ٿي چڪي آهي جو اوڳڻ کي ڳڻ ۽ چڱائيءَ کي بيچڙائي سمجهيو پيو وڃي. اوگهڙ کي تهذيب بي دينيءَ کي مذهب ۽ ڪوڙ کي سچ، سچ کي ڪوڙ، ٺڳيءَ کي سياڻپ، زهر کي ترياق، ابتي کي سبت، ڪفر کي اسلام چيو پيو وڃي. ويڇارو سڌو سنئون ۽ سادو سڌو سنڌي جيڪڏهن سادا ڪپڙا پهري ۽ سٺو

سترو کاڌو کائي ته اهو ٿيو ڇت ۽ پوک پر جيڪڏهن اگهاڙو ويس ۽ گند ڪچري جهڙو کاڌو واپرائجي ته اها ئي تهذيب. اچرج جهڙي منورتي آهي.

پرڻو

انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته مرڻي ۽ پرڻي جي ريتن رسمن ۾ سنڌي ماڻهن وٽ به ڪي نه ڪي اوڻايون اوس هونديون. پر گهڻو ڪري ڏسبو ته جن چڱن ويچارن تي انهن جي پاڙ رکي ويئي آهي اهي سؤٽڪاسون آهن. هن سمي جي سڌريلن هرو ڀرو رءُ ڪڏائي ڪٿي انهن ريتن کي ڪنو ڪوٺيو آهي. مگر جيڪڏهن جانچ پڙتال ڪبي ته اهي نالي جا سڌريل ماڻهو رڳو پنهنجي دل خوش ڪري رهيا آهن. مثال لاءِ مون گهڻن يارن کان ٻڌو آهي جي چوندا آهن ته وهاءِ وقت گهور ۽ ٻوٽي جي ريت ڏاڍو ڪڌو ڪرتوت آهي. ڀت ڪارائي ملهه اڳاڙيو ٿو وڃي. سنئين سڌي گهور جي بندي رکي ٿي وڃي. پئسو هجي ته ڀت ڪجي، نه ته لاچار ڪهڙو پيو آهي. رڳو ڇٽائي ۽ پوکڻائي آهي. گهڻا ماڻهو ڪوئي هڏو ڀت ڪارائڻ کان موچارو ته ائين ٿو لڳي جو ٿورن کي ڪوٽ ڪجي پر ست رڇي رڌجي. ڇاجي ڪري هروڀرو خرچ به ڪجي ۽ گلا به پرائجي. ڪاڇ جي ٿاڻي وري جنهنجي به ڪا ابي ڏاڏي جي ڪاڻ رهيل هوندي ته رسبو ويهيو رهي. اهڙو ڪم ئي ڇو ڪجي جو ٿئي ٿاڻيءَ کي هٿ جوڙي پرچاڻو پوي. ڇا جو ڀت ڇا جون ديڳيون، ڇاڇا ڇنا ڇاڇا مارڪا، ڇاڇا لنگها ڇاڇا حجام؟ هروڀرو ڪنن ڪاسين جا انگل آرا ڪڻجن ۽ ڪت خلق جا سمها سهجن! تنهنڪن ماڻ ڪري ٺيڪو ڏجي، ڪنهن ڪيف واري کي. به ٽي رويو ڪن وٺندو پاڻهي پيستريون، ڪيڪ، آئس ڪريم، ايرٽيڊ واٽر پيڙا ڪندو. ٻچيون هنجون، پوش هنجاء، ڪرسيون هنجون، گلاس پليٽون سڀ سندس سر تي. نه ڪا گهڻي، نه ڪا ڪلڪل. بجلي جو آرڊر بجلي واري کي، سوئر پاڙي تي ۽ هار، پنڊ جا ڏوڪڙ خرچي ڳنڀا. لائوڊ اسپيڪر

گهراڻي کڻي ريڪارڊ وڄائبو. ڇاجا مڱڻهار ڇاجا شيدي جي ٺڄ وجهن. سيڪو آئيس ڪريم کائي ڇپ چٽي ٿيندو ڪڙو. باقي رهيو نڪاح سو لاچار ملين کي به اڍائي رپيا ڏيئي کڻي پڙهائبو. مطلب ته خرچ به ٿورو ۽ ڪم به سولائي. نالو به وڏو واه واه به گهڻي. بس چانهه پارٽي ڪرڻ ئي هلندڙ سمي جي شهرين جو شان آهي.

ٻئي پاسي تي ويچار ڪبو ته ڏسڻ ۾ ايندو ته اهي آهن پيت پري جون پستيون. ويچارو بهراڙيءَ جو سنڌي ولهو جو سدائين انگ اگهاڙو پيت بکيو هوندو آهي سو آخر ڪاڇ ڪيئن ڪري؟ ڇا جيڪڏهن هن وٽ پئسو نه آهي ته مرڳو وهانءُ ئي نه ڪري ۽ سڄي ڄمار چڙهو رهي؟ ڪيتري نه سياڻپ آهي هن رسم ۾!! چوندا آهن ته ”ضرورت ايجاد جي ماءُ آهي“. ويچارن غريبن اهڙي ته سولي راهه ڳولي ڪڍي آهي جنهنڪري سڄي کان سڄو به جيڪڏهن گهري ته هن رسم جي آڙ ۾ پنهنجو ڪاڇ ڪري سگهي ٿو. جيتري نيندي گهڻي ڏيندو اوتري گهور گهڻي ملندس. اها گهور هڪ ”قرض حسن“ آهي جو جنهن کي ملي ٿو سو واپس ڪرڻ پاڻ تي فرض ٿو ڄاڻي ۽ ڏيندڙ کي سندس ڪاڇ مهل پني به موٽائي ڏئي ٿو، نه ڏيڻ کي نڪ جي مر ٿو سمجهجي. اهڙيءَ ريت ڏيندو سيڪو چٽيءَ ڇڪيءَ، وٺندو سيڪو هڪ ئي ٻڪيءَ. جيڪڏهن لهي جو راج وڏو هوندو ته خرچ سو برابر وڏو ٿيندس مگر پوئي جي پيدا به چڱي ٿينديس. ويچاري جو خرچ سڄو نڪري ايندو جنهن ڪري مومل ماڻي جڏهن پنهنجي پڪين موٽندو تڏهن گهٽ ۾ گهٽ ڪنهن وياج خور جي لهڻي جي جهوري ته سندن خوشيءَ جو مزو ڪونه وڃائيندي؟ مون اڳيئي مٿي چيو آهي ته اهي سڪين واريون ست رڇيون يا ڪورس جن ۾ سنڀوسه، مغز، ۽ ڇاپن جا پڪوڙا، گلابي ڄمونءَ جا به چار ليڏوڻان، پٽائي يا قيمي جون تڪيون، سنڊوجز، ٽماٽي ساس يا ڪچونبر تنهنجا ته ويچارا سنڌي غريب هيراڪ ئي ڪونه آهن. هنجي لاءِ ڪڏهن ڪڏهن پاڳن سان گوشت پٽ اکين اڻ

ئي وڏي سڀاڳ جي نشاني آهي. هوڪور مان، هو چاشنيءَ جي هو ڪيرڻيءَ جي ڀلا هنن غريبن جي بک ڪيئن ٿي لاهي سگهي! هنن کي ته گهرجي ڍو تي ماني، جنهن مان هنن جو پيٽ پلجي. هنن وٽ نڪو آهي لکنوءَ وارن جو ”تڪلف“ نه ڪا آهي دهليءَ وارن جي ”نزاڪت“ جو ٿورو ڪاٺي پنهنجي ”نازڪ مزاجي“ ڏيکارين. هي ته ويچارا ڪڏهن ڪڏهن ٿا سڻيو ستابو ڪاٺين سي ڍو ڪري ڪاٺيندا! ڪارائڻ وارو غريب به هنن کي ڍو تي ڪارائيندو آهي گد گد پيو ٿيندو ۽ پيو چوندو ته پاڻرو لڄ نه ڪريو، ڪاٺو! ڪاٺو! اميرن جو ڪاڄ ڪونهي جو ٺيڪيدارن هڪ مز مان کي هٿ ۾ پليٽ آئيس ڪريم ۽ هڪ ڪيڪ ڏيندو. وڌيڪ گهرج ٿيس ته گهر وڃي ڪاٺي. هتي ته پٽ جي ڦليليءَ مٿان ڦليلي پئي ٿهڪو ڪندي ۽ پاڻوڙي مٿان پاڻوڙي جي آڻ آڻ هوندي گهورون گهاٻارون سڀ راج وارن تي. چار چار آنه ڏنائون ته به لنگهو ۽ حجام ڍاوا، گهوڻي ڪٿي مبارڪ جا پڇاڙيءَ ۾ ۵ - ۱۰ روپيه سامهون ڪندا ته ويچارا منگتا دعائون ڪندا هليا ويندا. نه بئنڊ جو خرچ، نه وري راڌائي کي روڪڙا پيسا ڏيڻا پون، چار ڪافير چار گويا چار شيدي آيا ته ڏاڍي چير ٻڌي، يڪتاري ۽ دلي تي راڳ ناچ ڪري آيلن جي دل خوش ڪري هليا ويندا.

جيڪڏهن ڪو سچ پچ غور ڪري ته ڏسڻ ۾ ايندو ته سچي خوشي انهن غريبن جي آهي. باقي رڪارڊ ۽ ريڊيا نڪو غريب سمجهن نڪو کين انهن مان ڪو رس ئي اچي. ائين برابر آهي ته شاهوڪار زميندار ٽولو وري ڪڏهن ڪڏهن ڇهه کان ئي ٻاهر نڪري ٿو وڃي. پر سچ پچ ته ائين آهي ته اويءَ سويءَ کي ڪارائڻ ۾ سندن دل ٺريو ٿي پوي جڏهن ڏسڻ ٿا ته يار توڻي ويري، فقير فقرو، غريب غريو، ننڍو توڻي وڏو ويهن ڪوهن تان ور ڪري اچي ٿو سندس تڏي تي ڪاٺي تڏهن هن کان وڌيڪ سندس لاءِ ٻي ڪابه خوشي ڪانهي. هو جيئن ٿو گهڻو پٽ رڌي تيئن ٿي هنجي دل وڌي، ايتري ڇيهه تائين جو پاڻي ته ماڻهو ته

نهيو پر ڪتا ٻلا، گڏه گهوڙا به هنجو پت ڪائين. اهو سچ آهي ته انڪي سر جو صدقو ۽ خيرات ٿو سمجھجي ۽ دل وڌي ڪري چوي ٿو ته خدا جي مخلوق ڪائي ۽ ڪائي. ڀلي ته هتي چار ڪوڏيون قرض به چڙهي وڃي ته به هو مولا جي نانءَ تي ڪارائڻ ۾ دريا جيڏي دل رکيو ويهي. جيتري آهي سنڌي امير جي وڏي دل تنهنڪان ٻيئي آهي سنڌي غريب جي دل درياءَ. اڳيئي سنڌيءَ جي مهمان نوازي ملڪان ملڪ ۽ ديسان ديسان ڳايل وڃايل آهي جنهنجي اپٽار اڳتي ايندي. اهيئي مهلون آهن جن تي رنل يار سرچن مٿ مائت پرچن، ڏک ڏوراپا لهن هڪڙا مڍا ٿين، وير وروڌ وڍجن، پياس ۽ پريم وڌي ۽ هڪ ٻي جا پراڻا وهنوار ڏجن وڻجن شاهوڪارن ۽ هٽيلن جا سر غريب پائرن اڳئون جهڪن. پر ارمان آهي جو اهي ڳالهيون ڪتي ٿيون شهرين کي آڙن! غير سنڌين جون ريتون رسمون نه اچرج جهڙيون آهن، پر ليک جي پٽهڙي ٿي پوڻ ڪري اتي ئي پورائو ٿو ڪجي.

مرڻو

مئي جي پوڻان هزارين رپيا خرچ ڪرڻ تي سندس پويان مرڪ ڪندا آهن. جيڪڏهن ڪنهن ختمون پري وڃائي ڪيو ته چوڻ ۾ ايندو ته بيشڪ مئي کي اجاريائين، نه ته چوندا ته مئي جي مٽي ئي رلائي ڇڏيائين منجهائس ڪي ڪين وريو. ان ۾ ڪوبه شڪ ڪونهي ته ڪنهن به ڪم ۾ ڇيهه ڪرڻ يا حد اورانگهڻ ٺيڪ نه آهي. اجميرين وانگر قوال وهارڻ ۽ ختمون اهڙو ٺاهي نوڪي ڪرڻ جو شاديءَ جون مجلسون به شرمائجي وڃن، اهڙين ڳالهن مان سنڌي ويچارو ڪين ڄاڻي. سنڌي جي نيت مرڻي توڻي پرڻي مان رڳو خدا جي نانءَ تي لت ڪرائڻ جي هوندي آهي جنهن مان هو پنهنجو ۽ مئي جو چوٽڪارو سمجهندو آهي. هو نه ڪي گهرائيندو آهي ڳولي ڳولي خوشامندي ملان موراڻان، نه ڪي ڪن درگاهن جا مجاور ۽ معلوم، نه ڪي وڏا پير فقير

۽ شاهوڪار، جي ختمي جي مانيءَ کي واکاڻين. سنڌي ويچارو وڌن ماڻهن لاءِ ست رچي ۽ غريبن لاءِ رکي سگهي ڪونه ڪري. هو ته ويچارو گوشت پٽ ڪري پنهنجي پرائي سڀ ڪنهن کي هٿ ڌاري ڪارائي ڇڏيندو ۽ الله پاڪ کي عرض ڪندو ته ”ڪج خير قبول محابي رسول“.

غريب جي لاءِ البت ڏکي ڳالهه آهي ته اڻ هوند تي خيرات ڪري سگهي پر ان لاءِ به سنڌي سياڻن رستا گهڙي ڇڏيا آهن. عذر خواهيءَ تي جيڪي ماڻهو ايندا آهن سي گهڻو ڪري فاتحا جا به يا تي روپيا ضرور مئي جي ماڻهن کي ڏيندا آهن. اهي پئسا هو پنهنجي لاءِ رکڻ حرام سمجهندا آهن ۽ خدا ڪارڻ فوتيءَ جي ختمي تي لائي بکيا ڪارائي ڇڏيندا آهن. هن ريت دل وٺڻ جون ريتيون سنڌين ۾ آل جال آهن جي ڊيگهه سبب هت هڪ هڪ ڪري لکڻ ڏکي ڳالهه آهي. رڳو هڪڙو مثال ”يڪ مشت نمونہ خروار“ ڏجي ٿو.

ڳوٺ دولت لغاري تعلقہ ميرپور خاص جي دوست مونسان ڳالهه ڪئي ته اسان ٻروچن ۾ رواج آهي ته جڏهن ڪنهن به مائيءَ جو مڙس گذاري ويندو آهي ته هر هڪ گهر هنڪي هڪ وڏو تس اٿي جو، ڪجهه ڪنڊ ۽ ٻه رپيا روڪ فاتحا جا ڏيندو آهي. ائين ڪرڻ سان مائيءَ وٽ ايترو ته سيڌو ۽ روڪڙ اچي گڏ ٿيندي آهي جو حالي ته سندس ڏک ۾ ئي ڪتر پئجي ويندي آهي، مڙس مرڻ سبب هنجي لاءِ جا سڄي دنيا اونڌاهي ٿي ويندي آهي، تنهن ۾ هنڪي ڪو آس جو ڪرڻو ڏسڻ ۾ ايندو آهي. هيتري همدردي ڏسي مائي ويچاري ”انا الله و انا اليه راجعون“ چئي مالڪ جي منشا تي راضي رهندي آهي ۽ روز پنهنجي رزاق کان پائيندي آهي. سندس درد ۽ ڏک ئي هلڪا ٿي ويندا آهن. ڪير ٿو چوي ته پوئي جي ريت يا فاتحا جي رسم خراب آهي؟ البت ڪنهن به ڳالهه ۾ چيهه کان نڪري وڃڻ چڱو ڪم ڪينهي.

ساڳيءَ طرح ٻيا خير خيرات، عرس ۽ يارهيون، اصل ۾ سکيا ماڻهو پنهنجي سال جو صدقو سمجهي ڪندا آهن. غريب ويچارا به ٿوري مان ٿورو جيڪڏهن شاهوڪارن وانگر ديڳيون نه ڇاڙهندا آهن ته ننڍڙو ديڳڙوئي لاهي وجهندا آهن ۽ پاڙي پٽيءَ ۾ چونگي چونگي وراهي دل خوش ڪندا آهن ۽ وڏيءَ دل سان سوالي مواليءَ کي گرم ڪارائيندا آهن. جنڪان خدا جي نالي تي ڏيڻ نه پڄندو آهي سي لڄ کي پرڄاڻڻ لاءِ ويهي هنن سهڻن رسمن جن جي ڪري ماڻهو جو هٿ سڌائين خيرات ۽ صدقي تي هريو پيو هجي تن کي پرو ڀلو چوندا آهن ۽ انهن کي اجايون ريتيون سڏي پاڻ کي سياڻو ۽ اهڙين رسمن کان پڇندڙ سڏائيندا آهن.

ڪيڪار

ڪيڪار جون ريتيون به سڀ هنڌ نراليون نرالون ۽ الڳ الڳ آهن. سڀڪنهن ڏيهه جا ماڻهو پنهنجي پنهنجي پرکي ٻين کان مڙوئي سرس سڻو پري سمجهندا آهن. هڪ انگريز رڳو ”هاڻو ڊو يو ڊو“ کي ئي سڻي ۾ سڻي ڪيڪار ٿو ڀانئين. هندستاني مسلمان ”خيريت، مزاج شريف يا مزاج اقدس“ چوڻ سان پورا ٿو ڪري. هندو ماڻهو وري ”راجي پرسن ٿنڊ“ چئي ڪم ٿيڻي ٿو. پر هتي به ويچارو سنڌي ڪيڪاريندي ڪيڪاريندي ڊانڊو ئي ڪينهي. ڊگهي ڪيڪار تان گهڻو ڪري غير سنڌي ڪندا آهن ۽ ٽوڪ ڪري ”خوش چڱا ڀلا، خوش چڱا ڀلا، ڪيرپت، اهي اکر ورجائي ٿول ڪندا آهن. پڻ ڪيترا پڙهيل ۽ شهري به ٻهراڙيءَ جي مسلمانن تان گهڻو ڪري انهيءَ ۾ به پروچن تان چرچا ڪندا آهن. ته پروچن جي ڪيڪار اهڙي ڊگهي آهي جيڏو شيطان جو آندو. ڀلا ”خوش چڱا ڀلا، جوڙ متارا، ڪيرپت، مال وٽان، ٻني ٻارو، دين ايمان، ان رزق، جوڙا ٻيڙا“ ۽ اهڙا ٻيا ڪيڪار جا نمونا اهڙن سڌرين کي ڪيئن سلوڻا لڳندا؟ هو صاحب ته اردوءَ وارن جي اهل

ڪري پاڻ کي ”مختصر پسند ۽ تهذيب يافتہ“ چو نہ چوائين! لائين
تشریف مزاج عالي“ کي سنڌي زبان ۾ ترجمون ڪرڻ سان پاڻ کي چو
نہ ڪلڻ ھاب ڪن! مون تہ گھڻن ئي کي چونڊو ٻڌو آھي تہ ”اچو سائين
تشریف آئيو، مزاج شريف، تشریف رکو وغيرہ“ ھاڻي ڏسو آھي تہ اھا
سڌريلن واري ڪيڪار ٻھراڙيءَ وارن جي ڪيڪار کان نيٺ ڇا ۾ وڌيڪ
موچاري آھي ۽ اڻ پڙھيلن جي ڀلي ڪار ۾ نيٺ ڪھڙي وڌ آھي جنھن
تان ھنن سڌريل جوانن کي ڪل ٿي اچي ڪڏھن ان ڏس ۾ ويچار بہ
ڪيو ويو آھي تہ نيٺ مٿي جي ڦيري سڌريلن کي آھي ڪين اڻ سڌريلن
کي! جيڪڏھن ڪو ھندستاني، پنجابي، لکنوي، دھلوي، بريلوي،
سنڌيءَ جي ڪيڪار تان ڪل ڀوڳ ڪري تہ ڏوھ ڪنھنجو؟ ٺھو ڪو
ھٿ ھٿ ۾ ملائي »آئيے« چوي تہ ٺيڪ، پر جيڪڏھن ڪو وڏي سڪ
مان ڀاڪر پائي ڳري لڳي، حب مان ڀڄي تہ ”ادا تون، تنھنجو اولاد،
اوڙو پاڙو، ڍڳا دور، سڀ سکيا آسودا ۽ ڇاڪ چڱا ڀلا آھيو ۽ تون
پنھنجي دين ايمان ۽ نماز روزي سان لڳل آھين ۽ پنھنجي پالڻھار کان تہ
ٻئرو ڪونہ ٿيو آھين، تہ ڳالھ ڪل جھڙي ٿيو پوي! بس رڳو سمجھ
جي مار آھي. نہ تہ نياءُ ڪري ڏسو تہ ”اٿا چور ڪو ٺال ڪو ڏانئس“
سنڌيءَ جي ڪيڪار ۾ ڪيترا نہ سڪ ۽ پيار جا اکر آيل آھن ۽ ھڪ ٻئي
ڏانھن نيڪي ۽ دعا جا جملا ڪم آندل آھن! سائين شال ڪا سڌريلن
کي سمت ڏئي آھين.

خبرون چارون

خبرون چارون تہ ھيڪاري وڌيڪ چتر جي موڙي آھن. سڌريل
آکيندا آھن تہ، اھي ڄڻڪيون خبرون چارون تہ جنسي ويل آھن. ڀلا
خبرن ڏيڻ ۾ ڏاڏي آدم کان وٺي ٿا بيھن ڪرت ڪرڻ ۽ ورھن جون
وارداتون ويھو وستار ڪن اھا ڪليل ڀوڪڀائي نہ آھي تہ ٻيو ڇا آھي؟
ارمان آھي تہ انھن ھٿرادو ٺھيل ڏانھن جي ڪوپرين جا الائجي ڪھڙا خانا

خالي آهن، جو چڱائي ۽ مٺائي سمجهڻ کان پڙ ڪڍي بيٺا آهن. اڳئين سمي ۽ هن سمي ۾ آپ ۽ ڌرتيءَ جو ويڃو آهي. شهرن ۾ اهو حال آهي جو پاڙيسرين کي پاڙيسريءَ جي پوري ڪر ڪانه هوندي ته ڪير آهي ۽ ڪٿي جي بلا آهي. ڪنهن اوطاق ۾ لنگهي ڪنهنجو ڏس اچي پڇيو ته ايتي سبتي ورندي ڏيئي ڇڏيندا. وات هلندي ڪنهن سلام ورايو ته منهن ڦيري هليا ويندا. ريل گاڏيءَ ۾ گڏ سفر ڪندڙ سان پنج چار ڪلاڪ لاڳيتو هڪ ٻئي جي ڀر ۾ ويٺو رهيو، ڪو ڪٿي لهي ويندو ڪو ڪٿي، پر هڪ ٻئي جي خبر نه رکي ته ڪير هو ڪٿان آيو، ۽ ڪيڏانهن ويو، نه وري انجو مهاندو ئي ياد بيهندو. مسجد ۾ نماز تي چار مومن پائر گڏ ٿيا ته ٻڌئي ٻوٽ چار ٽڪر هڻي هليا ويندا. هڪ ٻئي جو سڌ ٻڌ نه رهندي، مطلب ته نه ڪير ڪنهنجو مٿ نه ڪير ڪنهنجو ساٿي ۽ ساٿي، نه ڄاڻ سڃاڻ وڌي، نه هڪ ٻي جي ڌڪ سڪ جي سار لڏي سڀڪو پنهنجي پيٽ جي پوڄا ۾ لڳل ۽ تانءَ ۾ تمار تيو ڦوڪيو وتندو ڦيريون کائيندو. واه تهذيب!!

ٻئي پاسي تي ويچار ڪريو، وات ويندو نه ڄاڻ نه سڃاڻ، پهراڙي مان لنگهندا ته هر هڪ منهن ۾ ملندڙ کانئس اوس خبرون چارون وٺندو جي هونءَ نه، ته به سلام ورائين ته خبرون چارون مٿس لڳي چڪيون، خبرن مان پتو پوندو ته واٽهڙو ڪير آهي، ڪاڏي ٿو وڃي ڪهڙو ڪم اٿس ۽ ڪنهنجو ڏس ٿو پڇي. ماڻهو چڱو آهي يا مٺو آهي، چور آهي يا ساڌ آهي، خبرون چارون وٺندي سندس منهن مهاندو ۽ پار پتا ته اهڙيءَ ريت جانچي وٺندا جو ساري ڄمار ياد رهن مسافر پليل هجي يا پڳل هجي، پر جيڪڏهن ڪو سندس پيڇو ڪري آيو ته مهينن کان پوءِ به خبرون چارون ڏيندڙ وٺندڙ ٻڌائي سگهندو ته هاڻو بيلي فلاڻا پار، فلاڻا مهاندا، فلاڻا ڪپڙا، فلاڻي مهل، فلاڻو نالو ٿي ٻڌايائين، هتان ٿي آيو، هيڏانهن ٿي ويو، جيڪڏهن ڪو ڄاڻ سڃاڻ هوندو ته پوءِ ته ٻنهي پاسن جون خبرون چارون اڳئينءَ گڏجائيءَ کان

وئي ان ٿاڻي تائين هڪ ٻئي کي اهڙي ريت ڏيندا وٺندا جو ساري وقت جي ڪار گذاري اچي ويندي. اها سموري خبرن جي ڏي وٺ وڌ ۾ وڌ ۱۰ منٽ سوڪائيندي مگر ڇڻ ته وڇڙيل وري پاڻ ۾ نوان پراڻا ٿي ويندا. گهٽ ۾ گهٽ مونکي ته هن ساري قصي ۾ ڪابه وڌ ڏسڻ ۾ ڪانه ٿي اچي. الاجي ڪهڙي ڪل مسخريءَ جي ڳالهه آهي جنهن تي سڌريل صاحب ٿهه ٿهه لائي ٿا ڏين، هي رواج ته پاڻ دانائيءَ تي ٻڌل آهي. ڪنهن سڄڻ جي ڪهاڻي ٻئي جي زباني ٻڌڻ کان سندس زباني ٻڌڻ ڪهڙي نه وڻندڙ ڳالهه آهي. خبرون چارون ڪيئن ڏيندا وٺندا آهن، تن جو وستار ڪرڻ منهنجي ڌيان ۾ هتي هڏ ضروري ڪونه آهي. هر ڪو سنڌي شهري توڻي ٻهراڙيءَ وارو چڱيءَ پرڄاڻي ٿو ته خبرون ڇا ڪي ٿو چئجي ۽ ڪيئن ڏيبيون ۽ وٺيون آهن.

وندر يا رانديون

سچ آهي ته هڪ غريب سڄو جيڪڏهن گندي شيءِ کائيندو ته چوڻ ۾ ايندو ته ڀڄڻ ويا اٿس، ولهو پينگو ۽ سڄو کتل آهي. پر جيڪڏهن ڪو ڏنونت ڪرڻي به واپرائيندو ته اکڻ ۾ ايندو ته وڏو ماڻهو آهي، وات چتو ٿيو هوندس تنهنڪري ڇهر ڪاڻ کائيندو هوندو. ائين به سچ آهي ته ڪنهن غريب جيڪڏهن ڪٿي ڪچهريءَ ۾ کڻي واءِ ڏنو ته چوڻ ۾ ايندو ته ڪنو ڪلچڻو آهي. ڪچهريءَ جي وهڻ جو ڀڄڻ ڪونه اٿس ۽ ڌڪي ٻاهر ڪيندس ته اٺ ڌپ ڪئي اٿئي. پر وري جيڪڏهن ڪنهن وڏي ماڻهوءَ، حاڪم، پير يا مير هڻي هرڪ ڦاڙي وڌو جنهن جي ڌڪاءَ جي ڌورم کان ڌرتي به ڌٻي وڃي، ته ڪچهريءَ ۾ ويٺل هڙئي هل هلاچو ڪندا ته ”صحت جان صحت جان!“ لک شڪرانا رب جا جو گئس نڪتي ۽ پيٽ هلڪو ٿيو. انهيءَ گئس جي گوڙ کان جا هوا ۾ سڳند پکڙي سا کين سرهي پيئي لڳندي. مطلب ته سڄو سٽابو ماڻهو، پتل پائيندو ته به سون ليکبو ۽ جي غريب کڻي سون پهريندو ته

به پتل ٿي پٽيو. ساڳيو حال آهي هن سڌريل سمي جو. جيڪڏهن ڪي رياستن جا نواب ڪجهه ڪشتي باز پالين ۽ دنگل لڳائين ته اها هننجي ”تفريح طبع“ آهي. جيڪڏهن ڪي وڏا اٺ جيڏا امير ۽ انگريز ڪرڪيٽ مئچون ڪرائين ۽ ان لاءِ سندن ٽيمون اسپيشل ٽرينن ۾ سفر ڪن، ولائٽ کان نڪري هتي پهچڻ واسطي لک رپيا ناس ٿين، ته هر ڪو سڌريل انگريزidan سيزن ٽڪيٽ وٺي سڀ ڪم ڪار کي ٻڙي ڏيئي مئچ ڏسڻ پنهنجو فرض سمجهي اتي وڃيو تازيون وڄائي ۽ ”هيئر هيئر“ ڪري. باقي ويچارا غريب جيڪي ڪن سو عيب ۽ سندن عيب جو هنر! ويچارو سنڌي ملاخڙو لڳائي، چار ماڻهو ڪٺا ڪري، وندر ڪري ته ٿيو ڇٽ ۽ پوک، باقي ڪا ”باڪسنگ“ ٿئي ته اها ئي ڏاڍ مڙسي. سچ پچ ته مله ۾ جيڪا سورهياڻي آهي ۽ ان سان گڏ جيڪو هنر ۽ ڪيڏ ٿي ڪپي تنهنجو هنن شهري پاڳلن کي ڪهڙو پتو! جڏهن مالي مڙس پنهنجو پيلٽن پڌرو ڪري ملاخڙي جي مٿان تي ٺهندا ڪڏندا ڪاهي پون ٿا ۽ سندرا ساڄي ڄاڻا، وارا، اندريان، ڍاڪون، وچيون ۽ ٻيا انگ لڙن ٿا تڏهن سندن هنر تان هڪ به يا چار ڪلدار انعام ٽچ برابر آهن. ڇا سيزن ٽڪيٽ جا پنجويهه رپيا ڏيئي ٻاراڻي بيت بال راند ڏسڻ، هننجي بهادريءَ برابر ٿي سگهندي؟ هر گز نه. پر ويچارو سادو سنڌي سڀني پارين کانپوارو آهي. ڏڙهي راند ڪيڏي، ڪوڏي ڪوڏي رهي، ونجهوئي ڪري يا ملاخڙو وڙهي پر ڇٽ جو ڇٽ سڏجي. سنڌين جون رانديون ڪهڙيون نه سدا ملوڪ آهن، جن ۾ نه خرچ نه خرچ ۽ ”بدني ورزش“ به گهڻي. تنهن هوندي به ويچارو سڀهن جو ماريو سنڌي اجايو پيو گهلجي ۽ گينداڙجي. هيءَ سڌريل سمون گهري ٿو ته ڪوئين هجي ته به ڪنڊ لڳل (شگر ڪوٽيد). قلب ڪافر هجي ته به لباس مومن وارو هجي. سڀ ڳالهه ۾ رڃ وارو ڪوڙو ڏيک هجي. پوءِ ڀلي ته انجي پويان ڊوڙي ڊوڙي برباد ٿجي. ميلي تي نالو بدلائي نمائش رکجي يا انگريزيءَ ايگزيبيشن چئجي. جوا هجي پر انکي گولو

سڏجي. ناناوين جا هٿ هجن پر انهن کي ڪيف يا ريسٽورنٽ چئجي. مداري ساڳيا هجن پر انهن کي مڃيشن ڪونجي ٺڳ اهيئي پر انهن کي اسٽرالاچر جو نالو ڏجي. ڪچرين جا مانڊوا ساڳيا هجن پر انهن کي ميوزڪ گهر ڪونجي. مطلب ته گڏهه ساڳيو اثر پيا وجهجن. اهڙيءَ طرح وڏا ماڻهو ڪجهه ڪن ته اهو اکين تي، پر جي غريب ميلو لڳائين، جتي اٺن گهوڙن ۽ ڍڳن جو واپار هلي، ۽ هئا، پاڪڙا، تڙا، تل، سروان، الياڻ لغام، جهلون، نتون، چڙا، چڙيون ۽ ٻيا بهراڙيءَ جي گهرجن پٽاند سامان سڙا وڪجن ۽ واويلا مڇيو وڃي ته ڇٽ ميڙن ۾ ٻانهون ٺوڪيو ٿا هلن ۽ پئسو ٿا زيان ڪن. ميڙن ملاحڙن ته هڻي ڇٽن جو گهر ئي مسيت ڪري ڇڏيو آهي. اهي سڌريل نه ٿا سوچين ته پاڻ ته شهرن ۾ روز رات جو سٺيمائون ڏسن، نمائش جو درشن ڪن ۽ ٻيا عيش اڏائين، پر هي ويچارا جهنگن جا جهانگي، جنڪي هڏي جي پورهئي کان پاڻ به وسريو پيو آهي، انهن جيڪڏهن کڻي ڪو ٻارهين مهيني ميلو لڳايو يا ملاڪڙو ملهائيو ته بس ڏوهي ٿي پيا! منهنجو هروڀرو چوڻ ڪونهي ته ڪو سندرا ٻڌيو وتن ميڙا پيڻيندا يا چڪلا گهمندا پر هنن کي به آخر سخت پورهئي کانپوءِ ڪنهن نه ڪنهن وندر جي ضرورت ته آهئي آهي، جنهن لاءِ حڪومت جو ڪم آهي ته ملڪ جي ميڙن ۽ مناسب سڌارو آڻي ۽ ملاڪڙن کي ترتيب ڏياري. باقي رڳو وڏون ۽ ويڪون ڪيڏن تنهن مان نه ڪي وري نه ڪري سري.

مهمان نوازي

مزمان ڪارائڻ ته هر هڪ سنڌيءَ شهريءَ خواه بهراڙيءَ واري جو مرڪز آهي. مزمان در لنگهي آيو ته سنڌي ويچارو پاڻ کي سڃاڻو سمجهندو ۽ ڳلي لڳي ائين چوندو ته شڪر الحمد لله! ادا ڀلي آيا نچ آيا، هنجو ان ڳالهه ۾ پورو پورو ويساهه آهي ته مزمان پنهنجو روز پاڻ سان کڻي ٿو اچي. هنجو ڀاڱو الله تعاليٰ پهريائين ٿو موڪلي ۽ مزمان پوءِ نه

مردن کي ڇڏي جيڪڏهن سنڌي زالن کي ڏٺو ويندو ته اهي وري مزمانن ڪارائت ۾ مڙس کان به گوءَ کڻي وينديون ڪا به نياڻي سڀاڻي در لنگهي آئي ته اکيون کٽ ۽ ڇاڻينديون ۽ اها جاءِ نه لهنديون جتي کڻي وهارينس اهو ته سلوڪ ٿيو ڄاڻ سڃاڻ وارن سان، پر اڻٿو ماڻهوءَ جو ته انکان به وڌ خيال ڪيو ويندو آهي. پنهنجي جي چاڪري ۾ ڪا چڪ ٿي به وڃي پر ڌارين جو ته پاڻ وڌيڪ ڌيان رکيو ويندو آهي متان ڪا ڳالهه ڪسي ٿي پوي يا لائين رهجي وڃي. وڏن شهرن ۾ البت ماڻهن جا گهر اهڙا نه آهن جن سان اوطاق جو ٽڪر لاڳو هجي، انڪري مزمان ٽڪائڻ ڪجهه ڏکيو آهي. پر تنهن هوندي به ڪن ٿورن ايمان جي وڏن ڪانسواءِ باقي سڀئي خوشيءَ سان مزمان کي منهن ڏيندا آهن. پراڻي يا پنهنجي اوطاق ۾ سوال تي به مزمان ٽڪا ئي ڪهر ڪڻان پنهنجي دران حال سارو آڻي حاضر ڪندا آهن، بهراڙيءَ جي سنڌيءَ جي دل ته خداوند ڪريم ڪا خاص نموني جي جوڙي آهي. مڙس گهر ۾ نه هوندو ته زال به مزمان کي رليون کٽولو پاڻي دلو ۽ ماني موڪلڻ ۾ دم دير ڪانه وجهندي. ڀلي ته مهمان هڪ ڏينهن رهي، رات ٽڪي يا مانجهاندو ڪري. مزمان کڻي مهلو يا ڪمهلو اچي ته منهن ۾ سر ڪونه وجهندي. آڏيءَ رات به جنڊ پيهي لوڻو پڇائي حاضر ڪندي. کير ۽ مکڻ جي ٽڪرين ۽ ٻين ڳالهين جي ڀلي يا گهڻ ڪوبه مطلب نه جيڪي به

ميسر هوندو اهو آئي حاضر ڪندي سنڌين جي مهمان نوازيءَ جو مثال سڄي دنيا جي مٿاڇري تي ڪونه ملندو هڪڙا ته اهڙا به سخي مرد آهن جنجا اوتارا سدائين پيا ٿا وسن اوي سوي، ذات پات جي پيد پايو کان سواءِ بي ڌڙڪ هليو اچي دانگي سارو ڏهاڙو چڙهي پيئي هوندي آهي ۽ انهيءَ ڪم لاءِ نجيون مايون رکيل هونديون آهن ته مهمانن جي ٺهل ۾ رڌل رهن. ڪيترا اوتارن وارا پيڙهين کان اهو رواج هلائيندا ٿا اچن جيتوڻيڪ ڪيترن جي حالت اهڙي سٺي به ڪين آهي، مگر هو ڪڏهن به پنهنجي ڪل کي ٽڪو لائڻ نه ٿا گهرن ۽ مهمانن کان منهن موڙڻ کي نڪ جي مرثا ڄاڻن. تنهنڪري اڀرو سپرو ٿڌو دائر ڪيو اچن، توڪل جا پيڙائي پار آهن. انهيءَ رسم هنن ۾ اهڙي ته هير وجهي ڇڏي آهي جو جيڪڏهن ڪنهن ڏينهن ”قضا بهاني ڪو مزمان لڙي نه آيو ته زالون اڀاڻڪيون ٿيو پون جو دانگي خالي پيئي سڙندي ۽ مرد پڻ مايوس رهيو وڃن ته الاجي ڪهڙي ڪمهي ٿي آهي جو مزمان ئي ڪونه ٿو اچي، سڄو گهر ترسي ترسي وائون پنڌ نهاري، پوءِ پنهنجي ماني کائيندا. سو به مزمانن ري ڪين ماني مور مزو ڪونه ڏيندي آهي. پاڻ ويچارا گهڻو ڪري گذارو ڏڌ مانيءَ تي ڪن. پر جي گهر ۾ ڪو بيضو ڪڪڙ يا چيلو پيدا ٿيو ته پيا سانديندا ته ڪڏهن نه ڪڏهن ڪنهن سکر مهمان کي خدا آندو ته انجي ڪم ايندو.

ٻيو ته ڇڏيو پر ٿر ۾ جتي پاڻيءَ جو مسئلو سڀ کان ڏکيو آهي، اتي به ٿري ماڻهو پاڻ ويچارا ڪارو ۽ پاڙو پاڻي پيا پيئندا، پر جيڪڏهن ڪو مٺي پاڻيءَ جو دلو هٿ آين ته اهو ڍڪي ٺاهي رکي ڇڏيندا ته ڪنهن وائڙو يا مهمان کي پياريو. سنڌ جي هن بي مثال مهمان نوازيءَ ڪري اهڙا لکين ڌاريان ماڻهو سنڌ ۾ اچي پورهيو ڪن، هڙيون وڍين، ڪاٺيون ڪن، ڪوئلا ٺاهين، ڪاٺيون ڪڍن ۽ بنا ٻارين يا ٻيو ڪم ڪري پئسا جيڪي ڪمائين سي ڳنڍ ۾ ٻڌن، مگر ماني ٻارهوئي سنڌين جي ٿڌي تي مفت کائين. ڪيترا غير سنڌي اهڙا به

آهن جي بهراڙين ۾ مهينن جا مهينا ڪپڙو کڻي وڃي ٻيڻي ٿيڻي نفعي سان وڪڻڻ ۽ ٻيو واپار ڪن، مگر رات ڏينهن ٺهي جڙي ماني سنڌين جي اوتارن تي مفت جي کائين. ڪنهن ڳوٺ ۾ جيڪڏهن ڪو اوتارو نه هوندو ته ڳوٺ جي مسجد ۾ ئي اچي مسافر ترسندا. ڪوبه اجنبِي ماڻهو مسجد ۾ لڙي آيو ته ماني ٺهي ٺڪي ٿاڻي کان اڳ ئي اچي ملندس. ڳوٺ وارا پاڻ پوءِ کائيندا پر پهريائين مسافر جي مهماني ضرور ڪندا. ڪيترا ماڻهو، ڳائڻي کان ٻاهر آهن، جن جي گذر جو ڪوبه اپاءُ ڪونهي. فقط هلندا وتن به ڏهاڙا ڪٿي ۽ چار ڏهاڙا ڪٿي. سخين جي اوتارن ۾ ٽڪندا ٽڪر کائيندا وتن. اوتارن وارن کي به خبر آهي ته اهي ماڻهو رول آهن. اهي اتفاقي مهمان ڪونه آهن پر عادتِي مفت خور آهن، پر تڏهن به تڏي تي لنگهي آيا ته منهن مور ڪين گهنجائيندا، پر دل وڏي ڪري لسي ۽ لولو حال حبيبِان پيش پريان ڪندا آهن.

ٿر جي ڀٽ ۾ ته اهڙا به وقت آيا هوندا، جڏهن سخت ڏڪار پيو هوندو، ته پاڻ چوويهن ڪلاڪن ۾ هڪڙو ويلو باجهريءَ جي پٿري ڇڏي رهڻ لاءِ لاجار هوندا، پر اهڙي انجني ٿاڻي به ڪو مهمان در لنگهي آيو هوندو ته هڪڙو ڳيو پنهنجي ٻچن جي پيٽ مان به ڪوئي سوئي انجي اچي ڪئي هوندائون. اهڙين مهلن تي جڏهن مينهن نه پوڻ ڪري وايون ۽ باز سڪي ويا هوندا ۽ منجهن پاڻيءَ جي ستي به ڪانه هوندي آهي، تڏهن پاڻي ڪوهن تان آڻيو پوندو آهي. اهڙي ٿاڻي به ڪو واٽهڙو ڍري آيو هوندو ته ٺڪي پاڻي پيارڻ ۾ ڪيپايو هوندائون ۽ نه ڪي واٽ جي سمر لاءِ سانداري پري ڏيڻ ۾ اڙها ٿيا هوندا. سڪار جي سمي ته پنهنجي مال جو کير به پاڻيءَ کان سستو ڪري قتل ڪندا آهن. کير وڪڻڻ کي نياڳ ڄاڻندا آهن ۽ کير جو پئسو حرام سمجهندا آهن. سڏي سڏ ڏيڻ، پنهنجو ڪم سڙائي واٽهڙو ڪي دڳ لائڻ، گهڙي پهر پگهر سڪائڻ لاءِ ميل اڌ تان ڪٽ کٽولو، وٽو ۽ گهڙو آڻي حاضر

ڪرڻ. ڪنهن اڙيات جي لاءِ ونگار يا چيڙ پيڙي ڪري اهڃ ڏور ڪرڻ. ويچاري ساديءَ دل واري سنڌي سڳوري جو مرڪ آهي. شل نه ڪنهنجي موٽر، بيل گاڏي يا ٻي سواري وات ويندي ڪٿي ڦاسي پوي، ته اهيئي ويچارا سباجهڙا سنڌي ري سنڌ يا ري اجوري ڊوڙي اچي همراھ ٿيندا. ڪلها ڏيئي ٻيڙائي پار ڪري ايندا.

منهنجي هڪ نئين سنڌيءَ يعني مهاجر دوست مون سان هڪ ڏينهن ڏاڍي عجب مان ڳالهه ٿي ڪئي ته هڪ ڏينهن منهنجو سنڌ جي هڪڙي ننڍڙي ڳوٺ کان گذر ٿيو هو. مونکي اڃ ڏاڍو ماندو ڪيو هو تنهنڪري هڪ ڳوٺاڻي سنڌيءَ کي سڏ ڪري پاڻيءَ سرڪ لاءِ چيم. ويچارو ڊوڙندو يڪي ساهيءَ پنهنجي جهڳيءَ ڏانهن ويو ۽ ويرم ۾ مڪڻ ماني ۽ لسيءَ لپ ڪئي آيو ۽ مونکي منت ڪرڻ لڳو ته ٻه پور مانيءَ جا واپريو. مون چيو مانس ته ابا تون پاڻ غريب آهين تو ههڙي تڪليف ڇو ڪئي؟ جنهن تي ورائيائين ته سائين، تون مڙس سکر ٿو ڏسجين، توکي چڙهو پاڻي پياريان ۽ ٽڪر ٽانپ جي صلاح نه هٿان، ته پوءِ حيف منهنجي جيئڻ کي آهي. پر اهي جملا هن جنهن جذبي ۽ پيار مان چيا انهن جي اکر اکر ۾ سچائي ڀريل هئي. هنجي اهڙي ايماني همت ڏسي مونکي ڏندين آڱريون اچي ويون ۽ سنڌين جي مهمان نوازيءَ جي ڇيهه جو پتو پئجي ويو آهي. بيشڪ سنڌي پنهنجو مٿ پاڻ آهن. جهڙي کليل ۽ سخي دل هڪ سنڌيءَ کي خداوند ڪريم بخشي آهي، اهڙي دل مون ڪنهن به ملڪ يا قوم جي ماڻهن ۾ اڃا تائين نه ڏٺي آهي.

سنڌ ۽ ٿر جي مهمان نوازيءَ جو مٿاڇرو حال اوريوسين. پر اڃا ڪوهستان وارن جي ڪرڻي ڪانه لڌيسين. سنڌ جو ڪوهستان، جتي الله ئي الله لڳو پيو آهي ۽ ڪوهستاني ويچارا رڳو رب تعاليٰ جي توه پيا تڳن، اتي سندن گذران جي وسيلن تي ويچار ٿو ڪجي ته بت کي ئي سيءُ وٺيو وڃي. اهڙن برن ۾ به جيڪڏهن ڪو شڪار جي سانگي

يا ٻئي ڪم جي ڪري اوچتو وڃي نڪتو ته هي جابلو ٻڪرار جوان، جيڪڏهن ٻيو ڪي به هٿ نه آين ته نرو ٻڪري يا چيلوئي لپٽائي رکندا ۽ ٻلهار ٻلهار پيا ٿيندا. جيڪا رڀ ڀڄ ميسر هوندي اها هيڄئون آئي حاضر ڪندا. هنن جون خدمتون چاڪريون ۽ رس رهاڻيون ئي لک ٿيون لهن. رنج جي رڀي کان قرب جو ڪسيرو ئي ڀلو. پرين سنڌي پار جو دڪوئي دولت. مطلب ته سنڌين جي مهمان نوازيءَ جو مثال ڪو عرب ۾ ملي ته مڃبو، نه ته دنيا جي ڪنڊ ڪنڊ ڪري ڳوليو، پر سنڌي ويچارو پنهنجو مت پاڻ آهي.

سخن جي سڃاڻي

اهڙو ته ڪوبه ڏيهه ڪونهي جتي جا رهاڪو سڀ چڱا هجن. ڪي چڱا ته ڪي مٺا هر هنڌ ملندا. پر سنڌ ملڪ ۾ گهڻو ڪري ڏسڻ ۾ ايندو ته عام ماڻهن جي زبان سدائين سڄي هوندي آهي. ڪوڙ ۽ ڪپت کان غريب توڻي شاهوڪار ڪي دليئون بيان ايندي آهي ۽ قول جي ڪچي ڪي ڪٽي به مان ڪونه ملي. هڪ گهمري ڪنهن ڪارپٽ ويڄائي ته پوءِ تر جي گتي سو چوٿون کائي واري ڳالهه اچي بيهندي. سنڌيءَ ۾ عام چوڻي آهي ته ”مڙس جي آهي زبان“ انجام جو ڪوڙو، انسان ناهي، پر ڪتي جي سمان آهي. سنڌيءَ ماڻهوءَ کان ڪنهن به ڳالهه ۾ سنهن يا ساک وٺڻ جي گهرج ئي ڪانهي. هن جيڪڏهن پنهنجي خوشيءَ رڳو ”مڙساڻو قول يا ڏاڙهيءَ قرار“ چيو ته لوھ تي ليڪو پيو. پوءِ هزارين ڪٽي مٿس بار بوجا پون يا ٻيون هلائون ٿين، پر پنهنجي انجام کان انچ به نه هٽندو. پاڻ ماري به وڃن پورو ڪندو. اڃا ڪن سياسي ماڻهن کي انجام کان ڦرڻ ۾ لڄ ڪين اچي، باقي عام سنڌي قول جي ڪچائيءَ کان موت مٿي ڄاڻي ٿو. اڄ به بهراڙيءَ جا ماڻهو وڻن ٿاڻي هڪواريءَ ڪنهن سان هاڻو ڪري ويٺا ته پٿر تي چٽ نڪتو وري ٻي ٻولي نه ڪندا. ڪي سياسي چڱا مڙس هنن کي

سيڪاريندا آهن ته سڀني کي هائو ڪندا اچو، مگر هو چوندا آهن ته مڙس جي زبان هڪڙي آهي. انهي مان ڪڏهن ڪڏهن ويچارن غريبن کي دڪ به پوڳڻو پوندو آهي، پر ڪوڙ جي منهن ۾ ڌوڙ سمجهي، ڪوڙ ڪرڻ کان نابري واري وهندا آهن.

راڄوڻي ڪمن ۾ به پنهنجي زبان جي پوري عزت رکڻ. اهڙا هزارين مثال ملندا جو سنگن بدن ۾ به جيڪڏهن کڻي ٻارائي وهيءَ ۾ ئي ڪو وعدو ڪري ويٺا هوندا يا سٿا سٿي چڪا هوندا ته ضرور زبان کي پاڻي ڏيندا. حالتون ڪيترو به ڦيرو کائڻ يا اٿيل مٽيءَ مائٽيءَ ۾ وڏي چيهي هيٺ اچڻون پوندو هجي، ڳڻتڻ جا ڪوٽ ۽ ڏڪن جا ٻهاڙ سندن در تي اچي ڪڙڪندا هجن، پر زبان جو خيال رکي ڪو به ڪڍي ٿو ڏيندا ۽ سڪيءَ ۾ کڻي ٽپي هڻندا. ماڻهو کين بيوقوف سڏين يا چريو پر لوڪ ملامت به سر تي سهي زبان کي سچو ڪندا.

سودي سڙي ۾ به ڪنهن سان زبان ڪيائون ته بس. ٻين ملڪن ۾ ٿوري ئي نفعي لاءِ لکيل دستاويز به ڦيرائي ڪوڙا ڪيو ڇڏين ۽ ڪورٽن جا منهن وڃيو ڏسن، پر سنڌي ويچارا، سخن جا سڃارا، چوندا ته سو وڃي پر ساءِ نه وڃي. زبان ڏني سا ڏني. اهاڻي زبان اس ۾ وهاري اهاڻي زبان ڇانو ۾ وهاري. ٿوري چيهي لاءِ زبان ڪوڙي ڪري ساڳ پت وڃايون ان کان اهو چيهو سو دفعا سون آهي. ڪنهن به جنس جي ڪهڙي به اگهي تي ٻولي ڪري ويٺا ته پوءِ کڻي هڙئي هلاڪ ٿي وڃين، ته به ٻولي پوري ڪري ڏيندا. ڪورٽن ۾ ڏسو ته جن جون ڪوڙيون شاهديون ڏيڻ ڏندو ٿي چڪو آهي، تن کان سواءِ عام سنڌي ويچارن کي وڪيل کڻي ڪيترو به ڪوڙ سيڪاري پڙهي پڪو ڪن، ته به ڪورٽ جو در لنگهڻ سان ڳالهه اها ڪندا جا نج سچي ۽ ندي. ڪوڙ ڳالهائڻ جي ننڍي لاکر ستي پيل ڪانه اٿن، تنهنڪري هنن کي ڪوڙ ته ڳالهائڻ ئي ڪونه اچي. جيڪڏهن ڪنهن ويچاري کي وڪيلن کڻي ڪوڙ تي بنائي بيهاريو ته به هو لکائي وجهندو ڪيترا لڳا ائين ڏنو

ويو آهي ته ٻروچ قومن جي ماڻهن کي قسم بدران ڪورتن ۾ رڳو ڏاڙهيءَ تي هٿ رکائيندا آهن، جنهنجو مطلب اهو هوندو آهي ته منهنجي ڏاڙهي جا منهنجي مرد هئڻ جي ثابتي آهي، ان جو شان ڄاڻي سچ چوان ٿو، جيڪڏهن ڪو اهڙو به ڪڍو ماڻهو نڪري پوي جو اڪيلائيءَ ۾ ڪوڙ ڳالهائي وينو هجي ته به جڏهن کيس چئڻ چڱن جي اڳيان ڪچهريءَ ۾ گهلي آڻبو ته ڪوڙ ڳالهائڻ جي مورهن همت ڪين ٿينديس سنڌ جو ماڻهو پريءَ ڪچهري ۾ ڪوڙ ڳالهائڻ کي پنهنجي پوين جي تباهي ڄاڻندو آهي.

هونءَ ته سڀ هنڌ پلا ماڻهو به پيا آهن، مان هروڀرو ڪنهن به ملڪ جي ماڻهن جي گلا ڪانه ٿو ڪرڻ چاهيان. پر مون پيٽ ڪري ڏئي آهي ته سنڌ ۾ جيڪي به ڌارين ڏينهن جا ماڻهو اچي رهيا آهن، انهن جي گهڻائي ته اهڙي آهي، جو پنهنجي ٿوري نفعي لاءِ ڪيتري به چيهه تائين، دغا، دولا، ڪپٽ ۽ ڪوڙ ڪندي هٽڪندائي ڪين آهن. سنڌين ويچارن جي سڃاڻيءَ جو فائدو وٺي سندن ڌن ۽ مال ٺڳين ٺڳين سان گهي وڌا وڌا چوڌري ۽ سيٺ بنجي پيا آهن. جيتوڻيڪ هو پنهنجي انهن ڪڏن ڪرتوتن کي پنهنجي ڪيڏ ۽ هنر، عقل ۽ دانائيءَ تان سمجهن پر سچ پچ ته ڪوڙ جو مسئلو ڪوڙ آهي. جا دولت ٺڳيءَ سان گڏ ٿئي ٿي اها ويندي به ٺڳيءَ سان آهي. دولت ڪنهن سان به ناهه ڪونه ڪري. سياڻن چيو آهي ”دولت“ معنيٰ ”ٻه لتون“ جا دولت سڳوري وڃڻ تائي هڪ لت چيلهه واري ۽ ٻي لت ڪنڌ ڌاري هڻي هلي ويندي آهي.

راجوڻي

سنڌ ۾ جيتري راجوڻي هلي ٿي، اوتري منهنجي ڌيان ۾ دنيا جي ڪنهن به ڀاڱي ۾ ڪانه هوندي، ڏوڪڙ پئسي جي ڌيتي لپتي، واپار جي ڌي وٺ، خانگي ڪم ڪار، سڀ گهڻو ڪري راجوڻيءَ رستي نبيريا ويندا آهن سڀني راجن جو ڪونه ڪو ڀريو مڙس، رئيس، وڏيرو،

سردار يا راجيو ضرور هوندو آهي، جنهن کي نيات جي رسم و رواج موجب پڳ ٻڌايل هوندي آهي. اهو راجيو پڳ ٻڌڻ کان اڳ ۾ کڻي البت اهڙو هجي پر جڏهن چڱو مڙسيءَ جا ڏاڳا مٿس آيا، تڏهن هو ”امانت ۾ خيانت“ اصل نه ڪندو. ڇو نه پنهنجو سڳو ڀاءُ يا پٽ کڻي هجيس، پر جنهن مهل نبيري تي ويٺو، ان ٿاڻي وڏو ماڻهو يا ننڍو ماڻهو، پنهنجو يا پراڻو سڀ هڪ سمان سمجهي پوءِ ڇيڙو ڇڏائيندو. راڄ وارن جو سندس نبيري ۾ پورو ويساهه هوندو آهي ۽ چوندا آهن ته ”پرئي مڙس جي ڪڻي حلال آهي“ هنجي ڪاٽي اسانجو ماس پلي پيو ڪپي ۽ ڪوري، اسانکي سندس فيصلو اکين تي آهي. راڄ جي ايتري ويساهه سبب پريو مڙس به ساڻن ويساهه گهاتي اصل نه ڪندو. ٻنهي پاسن جون ڳالهيون ٻڌي، هنن کي پنهنجو پنهنجو پاسو چڱيءَ طرح ٻڌائڻ جو وجهه ڏئي، پوءِ جيڪو به نبيرو ڪندو، ان کي مڃڻ ٻئي ڌريون مراد سمجهنديون. سنڌي ويچارا چوندا آهن ته ادا ”جماعت ۾ ڪرامت“ آهي. جيڪو راجوڻي نبيرو نه مڃيندو اهو پرائيندو ئي ڪين. سنڌ جو مسلمان ته ڇڏيو پر هندن جو به پنڇاتن وارو دستور اهڙو ته هوندو آهي جو چار پئنج ۽ مڪي گڏ ٿي جيڪو به نياڻ ڪندا آهن، ان کان ڪوبه ڪنڌ ڪڍائي ڪين سگهندو. ڳوٺاڻن جا پريا مڙس ۽ شهرين جون پنڇاتون هڪڙو ٿرم يا قاسي سو ڪونه ڏئي سگهنديون آهن، باقي ڏنڊ يا ٻيون جنيون ا عقوبتون جيڪي به نبيرينديون آهن، انهن سان هر ڪو ٻڌل رهندو آهي. هندو به چوندا آهن ته ”ڀائي پئنجن ۾ پرميشور آهي“.

سڱن پندن جي وٺ، قرضين جا قرض، جائدادن جا نبيرا مطلب ته ڪنهن جو ذرو به پلءُ ڪنهن وٽ رهيو ۽ هن ڏيڻ ۾ ڏاڏ ڏنگائي ڪئي ته دانهن راڄ يا پنڇات وٽ ويندي جا ڌريون گهرائي نبيرو ڪري ڇڏيندي. چوندا آهن ته ”جهڙي نيت تهڙي مراد“. نيت هوندي اٿن سڄي تنهنڪري نياڻ به ٿيندو آهي ٺيڪ. سرڪاري ڪورٽ ڪانه

آهي جتي حج ويچارا پنهنجي بنگلن ۾ ويٺا هوندا آهن ۽ وڪيل پنهنجي گهر ويٺا رهندا آهن. شاهد چار سڃا ۽ چار ڪوڙا اچي ڪورٽ ۾ پيڙا ٿيندا آهن. پوءِ هلندا آهن قاعدا قانون جن کي رٻڙ وانگر ڇڪي، هڪ جا ٻيا فيصلا ڪري اٿندا آهن. هتي ته سڀ راج جا ماڻهو هوندا آهن جن کان ڪابه ڳالهه لکي ڪانه رهندي آهي. اتفاق سان جيڪڏهن نبيرو کڻي ڪجهه گهٽ وڌ به ٿيندو آهي ته ٻئي ڌريون بنان چپ چورڻ جي مڃي اينديون آهن، ۽ هڪ ٻئي کي ڪڍي حق حساب ڏيئي، اڳتي جي لاءِ پاڻ ۾ وري به کير ڪند ٿي رهنديون آهن. ڪورٽن جي نبيرون ڪري سرڪار حساب سو زوريءَ وٺي ڏيندي آهي پر هنن جون دليون ڳندي سگهندي آهي.

سنڌي مسلمانن ۾ پنهنجي چڱي مڙس جي مڃتا اهڙي آهي جهڙي سڄي پڇي ”اطاعت امير“ جنهنجو سبق اسلام اسان کي تيرهن سؤ ورهيه اڳي سيکاريو آهي. سنڌي ويچارو وڪيلن جو ماريو، ڪورٽ ۾ ڪوڙ ڳالهائي ايندو پر پرڻي مڙس جي اڳيان ڪوڙ ڪرڻ ۾ لڄ ايندس. جيتوڻيڪ ماڻهوءَ جو شيطان کيس پهرئين شرط ڪورٽ ۾ ڇڪي ويندو آهي، پر اتي وڃڻ کان پوءِ ڪيترين ڪيسن ۾ ڌريون وري به امين ڪنديون آهن. جي ٻئي ڌريون جدا جدا ذاتين جون هونديون آهن ته ٻنهي جا چڱا مڙس امين ٿيندا آهن، جي گڏ ويهي، ڳالهيون ٻڌي سٺي منڊيءَ تي ٽڪ نبيرو ڪري ڇڏيندا آهن. پر جيڪڏهن ٻئي ڌريون هڪ ئي ڪٽر مان هونديون آهن ته پوءِ رڳو هڪ سندن وڏيرو ئي امانت ڪندو آهي.

سنگن پنڌن ۾ به جڏهن به چار چڱا وچ ۾ پئي امين ڪندا آهن ۽ ٻئي ڌريون چڱي مڙس کي چونديون آهن ته اسان پنهنجو نيباڻيون توکي ڏنيون. هاڻي اها تنهنجي شيءِ آهي، جنهنڪي وٺي تنهنڪي ڏي تنهن جي ڪٺي حلال آهي. اهڙن ڌڪين ۽ منجهيل ڪمن ۾ به چڱا مڙس جيئن عدل سمجهندا آهن ائين ڪري گذرندا آهن ۽ سندن

نبيرو اکين تي رکيو ويندو آهي ويڃاري سنڌيءَ ۾ جيڪا چڱن جي مڃتا آهي، انجو مثال دنيا ۾ ڪٿي به ڪونه ملندو، سنڌي ويڃارو چونڊو آهي، ته ”ادا جيڪي مڙيا سي جڙيا“ جيڪا چڱا چون سامڃي پنهنجي هنڌ نه هلجي! ان ڪري سنڌين جو گهڻي خرچ ۽ خوريءَ کان به بچاءُ ٿئي ٿو ۽ پاڻ ۾ ميٺ ميلاپ به رهي ٿو. اهڙا هزارين بلڪ لکين اتفاق ٿيا هوندا، جڏهن سنڌي ماڻهن راڄوڻي نيرن موجب پنهنجن جا خون به بخشي ڇڏيا هوندا. ٻڌائيندو ڪو اهڙو مثال ته سنڌ کان سواءِ ٻئي هنڌ جا ماڻهو به راڄوڻيءَ جا اهڙا ڪوڏيا آهن جهڙا سنڌي؟ بلوچ قوم جا سنڌ ۾ رهي ٿي تن جا نبيرا ڪرڻ ته سرڪار جي طاقت کان ئي ٻاهر هئا. تنهنڪري جرڳن جو رواج وڌو ويو جتي جدا جدا قومن جا سردار گڏ ٿي فيصلو ڪندا آهن. ان کان سواءِ هوند سرڪاري مڃسٽريٽن کي نيا ڪرڻ ۾ گهڻي ڏکيائي ڏسڻي پوي.

ٻيا هنڌ به اسان گهمي ڏٺا آهن، پر ارمان آهي جو سڀڪو پنهنجي گهر جو چوڌري پاڻ آهي. ڪير ٿو ڪنهن جي مڃي؟ سڀڪو چوي ٿو ته آءٌ سير آهيان. پاءُ ڪوبه ڪونه ٿو سڏائي، چونڊائي ائين آهي ته ٻيو وري ماءُ جو پٽ ڪهڙو آهي جو اسان کان مٿي آهي جو اسان جو نيا ڪندو؟ ٻيا جن ماڻهن جي اها منورتي هوندي ته انهن کي ڪيئن ٿي من جي سانت نصيب ٿئي! پڙهندڙ صاحب ڀلي هن منهنجيءَ نمائندگيءَ وينيءَ کي هيٺئين سان هنڊائي ڏسن ته جيڪي لکيو اٿم اهو سچ آهي يا سنڌي ٿي ڪري رڳو ڀڳو ويهي سنڌين کي واکاڻيو اٿم؟

بهادري

پهلوانيءَ جي ته سنڌيءَ کي ذات ملي آهي هو ڇاپنديئي ڄام آهي. پاڻ کان هيٺي تي ته هٿ ئي ڪين سڃي، جيتوڻيڪ هيٺو مٿس اڳرائي ڪري ڌڪ جو وار به ڪري، تڏهن به هو اهو ڌڪ گسائي ويندو. مگر هيٺي کي بنهه ڪين ماري ڏنو. ساڳيءَ طرح زال ذات سان به

سينو کين ساهيندو. ڪڏهن ڪڏهن شهرن جي بازارين ۾، يا ريل گاڏين ۾ يا سٺن گهرن ۾ شهرن جا اڍنگا واڻيا ڳيرو ٻهراڙيءَ جي جوڌن جوانن سان سامهون ٿي پوندا آهن ۽ بنهه ڪي زبان ڪم آڻيندا آهن، تڏهن به هو ويچارا سندن وت ست ڏسي ڪنڌ ورائي هليا ويندا آهن. سڄ پڇ ته اهو پهلوانيءَ جو پهريون گڻ آهي. اهي هلڪڙا شهري چوڪر سنگت ساٿ کي وڃي چوندا آهن ته ٻهراڙيءَ جي ڇٽ کي جو بازار ۾ دڙڪو ڏنم ته دهلجي ويو، يا ريل گاڏيءَ ۾ ويٺو هوس ته هڪڙو ڇٽ آيو، درئي ڪونه ڪوليو مانس ۽ ڇڙب ڏني مانس ته چرڪ کائي هليو ويو. يا ڪيل ۾ جاءِ ڪانه ٿي ملي، تنهن ڪري ڳولي هڪ ٻهراڙيءَ واري کي هاها ڪيم ته اتي جاءِ ڏنائين، نه فقط شهري چوڪر، پر ٻين ملڪن جا ماڻهو جي پڻ سنڌ جي شهرن ۾ اچي رهاڪو ٿيندا آهن، اهي به ٻهراڙيءَ وارن تي پنهنجي ڄمڻ ڏيکاريندا آهن ۽ چوندا آهن ته سنڌي مسلمان موچڙي سان سڌو آهي. اسين پنجابي، پٺاڻ يا بنگالي سنڌيءَ کي دهمان ٻڌون ته ساه ٿي سڪيو وييس. اهي سڀ ڳالهون ڪئي وسهجن پر ان جو مطلب اهو ٿيو ڇا ته سنڌي ڪانئر يا گيدي آهي؟ ۽ هن ۾ منهن ڏيڻ جو رت، ست اصل آهيئي ڪونه!

سنڌيءَ ويچارڻ جي انهيءَ ڊپ جو مثال اهڙيءَ طرح آهي، جهڙي نموني ۾ هڪ جهنگ را ٻلو ۽ هڪ شهري ٻلو. اهو ته سڀڪو مڃيندو ته جهنگرار ٻلو شهري ٻلي کان سؤ گهمرا وڌيڪ سورهيه آهي. جهنگلي ٻلو ڄڻ ته شينهن جو ٻچو آهي. هن جي اڳڻئون شهري ٻلا ته ڇا پر خود ماڻهوءَ يا ٻين جانورن سان به لڙائي کائيندو آهي. پر ان هوندي به ڏسڻ ۾ ايندو ته هر شهر جي اندر ڪڏهن به پير کين پائيندو آهي جڏهن هو ڏسندو آهي ته شهر مان ماڻهن جو هل پيو اچي، دهل دما پيا ڪڻجن ۽ موٽرن گاڏين جا توتار پيا وڃن ۽ انجڻين ۽ ريلن جا دونهان پيا نڪرن، تڏهن هن جي آزاد ۽ اڪيلي جهنگ ۾ ڦرڻ واري عادت کيس اهڙي گوڙ ڳوڙ ۾ وڃڻ جي موڪل ٿي ڪين ڏيندي.

هو شهر جي ڪڪ پن کان پيو ڪڍ ڪندو. ٻي پاسي ڏسبو ته شهري ٻلو جو رڳو هس هس تي ئي مياڻو مياڻو ڪري وٺي پڇي سو ماڻهن جي انبوهه وڃان سندن هٿن مان شيون کيسي پڇي ويندو آهي. پر ان جو مطلب اهو مور ناهي ته ڪو شهري ٻلو وڌيڪ بهادر ٿي پيو. اهو ته آهي ڪنهن به ماڻهوءَ يا ساه واري تي آسپاس جو اثر. اها ته آهي هرفت ۽ هنر جو هميشه زور تي غالب پئجي ويندو آهي باقي بهادري ته بنهه ٻي شيءِ آهي.

سنڌي ويچارو سپاويڪ سکر ماڻهو آهي. ڌڻي مان ته ڄاڻي ڪين، سو چاهيندو آهي ته ڪنهن ڪمپني سان ته شل پاسو ئي نه لڳي. هنجو سدائين اهو متو هوندو آهي ته گند گند سان ڪونه ڌوپندو. جيڪڏهن ڪتو تنگ ۾ چڪ پائيندو ته انجي بدلي وٺڻ لاءِ ڪتي کي تنگ ۾ چڪ ڪونه پائبو. ڪنهن ويڻ يا گار وات مان ڪڍي ته اها گار، گار سان ڪونه پاڙبي. ڪمپن جو ڪم آهي گاريون بڪڻ، پر جي ورنديءَ ۾ پاڻ به گار ڏني ته ڪمپني ۽ اشراف جو سنڌو سيڙوئي ڪونه رهيو. سنڌي ويچاري ۾ سهڻ جي شڪتي گهڻي آهي. ڪنهن ڳالهه کي درگذر ڪرڻ سدائين سندس سياڻپ ۾ سمائيل آهي. هو چوندو آهي ته ڪير جهيڙا ڪري، پوليس ۽ ڪورٽن ۾ گهلجي پنهنجا ڪم ڪار سيڙائي، خراب خوار ٿئي، چار چڱا چار مٺا بدن ته فلاڻي کي مار ملي يا گاريون مليون. ان کان ته هن کي اهو چڱو لڳندو آهي ته اشراف جي پڳ لٽي ته هيڏانهن هوڏانهن نهاري ڪٿي مٽي ۾ وجهي هليو وڃبو. پوليس ۽ ڪورٽن ۾ وري جيڪو نياڻ پيو ٿئي سو به ڪنهن کان ڳجهو ڪونهي. سنڌي ويچاري ۾ نه آهي اهڙي ڳالهائ جي چالاڪي، نه اچيس ڪوڙو بدوڙ يا ور وڪڙ سان ڳالهه ڪرڻ جي اٽڪل. مرڳو چور چتو وڃي يا ڳيو قابو وارو ڪم ٿيڻ جي ڊپ کان ماڻڙي ڪري پٺ ورائي هليو ويندو آهي. شهري ماڻهو کي پٺاڻ هجي يا پنجابي يا بنگالي يا ڪٿي هندستاني هجي، آزمائش ڪري ڪڏهن سنڌيءَ سان هٿ اٽڪائي ميدان

ته هوڪاري ته سنڌيءَ جي پهلوانيءَ جو پتو پئجي ويندس. هڪ سنڌي جيڪڏهن ڪهاڙي ڪٿي پڙ ڪڍي بيٺو ته سامهون ٿيندڙ جون گوڏيون يا ڪانچون، ڪٿي به ڪونه ڏٺندا.

پري ڳالهه ڪانهي، حرن جي هل چل ۾ بروهين پٺاڻن جون پلٽيون، جي سرڪاري سڻيا راشن کائي مڱ ٿيون هيون، تن کي جڏهن رڳو افواهي ڪڙڪ پوندي هئي ته ”حر آيا“ ته رائيفلن سوڌا زمين تي اونڌا ٿي ڪرندا هئا جو ساهه ڪڍڻ جو آواز به ڪونه سڻبو هو ۽ تيستائين زمين ۾ چڪ پيو هوندو هون، جيستائين ڪا پڪ ٿئي ته آفت ٿري ويئي. ان کان پوءِ مسي مسي ڪندڙ مٿي ڪري ڪلمون پريندا هئا ته نئين حياتي ملي. بلوچ قومن جي بهادري ڪنهن کان ڳجهي آهي؟ مهياپاري لڙائيءَ ۾ بلوچن جي رجمينٽ سڀني کان اول نمبر بهادر هئي. سنڌ جا رڳو معمولي ڌاڙيل به سرڪار بهادر سان جنگ جوڻيو بيهو رهندا آهن. منهنجي لکڻ جو اهو مطلب ڪونهي ته ڌاڙا، ڦريون ۽ لت مار ڪرڻ ئي بهادريءَ جو نالو آهي، پر ان ۾ ته شڪ ڪونهي ته اهي ڪم سواءِ سورهياڻيءَ جي ٿي ڪين سگهندا. سنڌي ماڻهو فوج ۾ نه گهڙندو آهي يا گهر ڇڏي سفر تي نه ويندو آهي. سو نه انهي ڪري ته گيدي يا ڊڄڻون آهي پر سبب رڳو اهو آهي ته هن کي پنهنجي ملڪ ۾ روزگار جامر آهي ۽ رزق جي ڪابه تنگي ڪانه آهي. سنڌ جا ماڻهو اڪثر ڪري سکيا ستابا ۽ آسودا آهن جنهن ڪري ۴۰ - ۴۰ رپين جي نوڪريءَ جي کين گهرج ڪانه آهي. ٻيون قومون جهڙوڪ پنجابي يا پٺاڻ، هر هڪ ڄاڻي ٿو ته ڪو ملڪي يا فوجي جذبي کان ڪونه ٿا فوج ۾ گهڙن، پر رڳو گذران جي خيال کان اهو ڪم ڏنڌي طور اختيار ڪيو اٿن. انهن جي بهادري يا سچائي به اهڙيائي هوندي.

ائين برابر آهي ته هن وقت پنهنجي حڪومت آهي. جيڪڏهن سنڌي پهلوانن کي ”جهاد جي تبليغ“ ڪري، انهيءَ جذبي سان فوج ۾ ڀرتي ڪيو وڃي ته مون کي انهيءَ ڳالهه ۾ ايمان آهي ته هڪ هڪ

سنڌي پهلوان جيڪر ٻين ملڪن جي گهٽ ۾ گهٽ ڏهن سپاهين جو ڪم ڏئي. ارمان آهي ته نه سنڌ جا ابا ٿا هن پاسي ڌيان ڏين ۽ نه حڪومت ٿي ڊگهيءَ نظر کان ڪم وڌي سنڌين کي همٿائي.

ڏيتي ليتي ۽ امانت

وري سنڌيءَ سٻاجهڙي، جيڪڏهن ڪنهن کان ڪا اوڌر ڪئي يا ڪنهن کي اوڌر ڏني ته اها اون کان رهنديس ته منهنجي ڪٿت ڪا ٻڏي ويندي. اوڀر کي سوير، پر پئسا ڪوڏي ڪوڏيءَ تي حساب ڪري ڏنا ورتا ويندا. سنڌين ۾ ساڪ پت ايتري قدر ته آهي، جو ڪٿت مهل لکڙهه ئي ڪانه ڪن. جيتوڻيڪ شرعي حڪمن موجب ائين جهڳائي ڪين ٿو، پر ايمانداريءَ جي هير منجهن ايتري ته پئجي ويئي آهي جو ڪوبه ڪنهن ۾ پڇڙو گمان ڪونه نيندو آهي. جيڪڏهن ڪو کڻي رسيد رڙيءَ جي ڳالهه ڪندو ته پهريائين ته خود اوڌر ڏيندڙ کي ئي رسيد وٺڻ ۾ لڄ پئي ٿيندي آهي ۽ اوڌر وٺندڙ کي چوندو آهي ته ”ادا رسيد جي ڳالهه ڪري مونکي ٿڪو نه ڪر“، رسيد آءُ ڏوئي ڪونه پيئندس، مرڳو مونکي سانڍڻ تانت پوندي. مون ته توسان وڙ ڪيو آهي. منهنجي ڪا تو ۾ لالچ ڪانه آهي، نه ڪو توکان وياج ٿو وٺان جو رسيد لکان، ”جهڳائيءَ جو بدلو ٻرائي ڪونه ٿيندو آهي. منهنجي امانت اميد ته مونکي اوڀر سوير اچي موٽي ملندي. پر جي تون ڪائي وٺين ته نيت تنهنجي. منهنجي نيت چڱي آهي تنهن ڪري منهنجا ڏوڪڙ ڏينهن قيامت جي به ڪونه ويندا“ اوڌر وٺندڙ به وري چوندو ته ”ادا بي وڙو آءُ به ڪين آهيان. تو جو مونسان ننگ ڪيو آهي ۽ ڏکيءَ مهل ڪم آيو آهين، سو خدا ڪندو ته تنهنجي پائي به ميري ڪانه ٿيندي. اڪيون خدا مونکي به ڏنيون آهن. جن ٻن هٿن سان اڌ ڳالهائي توکان اوڌر وٺي ٿو وڃان، انهن ئي هٿن سان جيءُ جيءُ ڪري تنهنجي امانت با سلامت پهچائي ويندس. بس اها آهي هنن جي لکڙهه ۽ اهي

آهن هنن جون رسيڊون. سواءِ ڪن ٿورن مثالن جي، انهيءَ زبانيءَ ڌيتيءَ لپيءَ ۾ ڪڏهن به ٻيائي ڪانه ٿيندي. ڏيندڙ کان وڌيڪ وٺندڙ اودر موتائڻ لاءِ ماندو هوندو آهي ۽ ائين پيو چوندو آهي ته اڄ ئي سگهي ته سپان وڃ نه وجهان. بهراڙيءَ جا ماڻهو ڇا ڄاڻن بندين مان، ڇا دستوايزن مان! سنڌين جا ننڍا معاملا ته سڀ ساڪ پت تي نبرندا آهن.

سنڌ جا هندو وڃائت ۽ ڪراڙ به ماروئڙن وانگر ئي وياڄ وٺن ۾ برڪ آهن ۽ پئسي تي سامه ڇڏيندا آهن. پر ڌيتيءَ لپيءَ ۾ اهي به سڌا سچار آهن. حساب ڪتاب ۾ نه ڪنهن کي پائي ڇڏيندا ۽ نه ڪنهن جي ڪوڏي کائي ويندا. ڪنهن وٽن ڪا ڌراوت رکي ته ڪڏهن به کائي نه ويندا. ڌراوت رکندڙ مري ويو ته ان جو اولاد به پري ڏيندو. مسلمانن جي ويساهه جي ته اها حد آهي جو هزارن جا هزار روپيا ۽ زر زيور کڻي اچي وڏن شهرن ۾ هندو يا مسلمان سڀڻ وٽ بنا لکپڙهه جي رهڻو ساڪ پت تي امانت ڇڏي ويندا آهن ڇو ته ڳوٺن ۾ روڪڙ يا زوير رکڻ البت جو کائڻو ڪم آهي. سنڌي مسلمان ويچارا ته وياڄ وٺي مان اصل ڪين ڄاڻن ۽ نه ڪي جهالت سببا، بئڪن سان ڏي وٺ ڪري ڄاڻن. تنهن ڪري هندو يا مسلمان شاهوڪارن وٽ پنهنجي سڃي موڙي امانت رکيو هليا وڃن. پر انهن جي دل کي لوڏوئي ڪونه اچي ته ڪو اسان جي پائي به ميري ٿيندي. سڄ پڇ ته جيڪڏهن بهراڙيءَ وارن جو اهو ويساهه آهي ته وري شهر وارا به اهڙائي ڪارپٽ وارا امين مڙس آهن.

هيٺيون مثال جيتوڻيڪ البت ڪل جهڙو آهي، پر آهي هڪ حقيقت، جيڪب آباد جي طرف بلوچ قوم تي به وائين جو اهڙو ويساهه هوندو هو جو اودر ڪشت مهل، انهن کان زر زيور به گرويءَ ۾ ڪين وٺندا هئا انهن کي چوندا هئا ته اسان کان هزار کڻي وڃيو يا پنج هزار اودر کڻو، زيور اوهان جا اسان کي گرويءَ ۾ نه ڪين. اسان کي رهڻو پنهنجي ڏاڙهيءَ جو هڪ وار گرويءَ ۾ ڏئي وڃو. بس ڏاڙهيءَ کان

وڌيڪ مڙس وٽ ٻي قيمتي شيءِ ڪانهي. پڙهندڙن کي پت ئي ڪانه ايندي ته ٻروچ پاڻ گذاري ويو ته سندس پٽ پوٽا ۽ پڙپوٽا به پنهنجي وڏي جي ڏاڙهي جيستائين گرويءَ مان نه ڇڏائيندا، تيستائين هن کي پنهنجو جيئڻ ئي وه پيو لڳندو آهي. هرڪو دوست دشمن پيو منجهائن لاهيندو آهي ۽ چوندو اٿن ته پهريائين پيءُ يا ڏاڏي جو قرض ڏيئي ته کيس آجو ڪريو!

سنڌيءَ وٽ ڪنهن امانت رکي ته ڀلي سو سال به گذري وڃن، امانت کي هٿ به ڪين لائيندو ۽ موتائڻ ۾ دم دير نه ڪندو. سنڌي ويچارو چوند آهي ته ”ادا امانت جو بار آسمان به کڻي ڪين سگهندو. ۽ امانت کي زمين به ڪين گهندي آهي.“ خدا ڏاڍو آهي، امانت ۾ جيڪو خيانت ڪندو ان جا ٻئي - بهان ڪارا آهن. اهو ماڻهو ماني مانيءَ تي رکي ڪين کائيندو جو ٻئي جي امانت هڙپ ڪندو. سنڌ جي پيٽ ۾ ٻين ملڪن جا ماڻهو به اسان کي سجهن پيا جتي رک تپڙ ته ٺهي ئي ڪونه. شل نه ڪو ڀلجي به ڪنهن وٽ سو پنجاه روپيه يا ڪو ٿورو گهڻو سامان سڙو امانت طور ڇڏي وڃي. اميد اها آهي ته موٽي گهرڻ تي کيس سڃاڻندا به ڪونه، ته ڪهڙي ڪنڊ جو آهي. البت پنج ئي آڱريون برابر ڪين آهن. سڀئي ماڻهو هڪ جهڙا ڪونه آهن. ٻين ملڪن به گهڻائي شريف انسان پيا آهن ۽ ڪڪ هيٺان لک لکو پيو آهي. پر آزمودي مان ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته عام طرح ماڻهو اهڙائي خيالي ڏسبا. ان جي مقابلي ۾ سنڌ ملڪ جا ماڻهو وري ٿورا ڪي ٺڳ هوندا باقي سڀ سڄار ۽ امين مڙس نظر ايندا.

غيرت

سنڌ جي وڏن شهرن کي ته ٺهيو، پر ننڍن ننڍن شهرن کي به گهڻن غير سنڌين اچي وسايو آهي ۽ اهڙا هزارين ڪٽنب آهن جن جو گذران رهڻو (ڪسب) يعني ڪنڀي تي آهي. هندستاني جاگري جي

پاڻ کي ماڙيڇا سڏائيندا آهن، مڇليون، ڪبوترين، ڪولهڻيون، پيليئون، مينگهواڙيون، لوڏيون، گوئل ۽ ٻيون گهٽ ذات قومن بدڪاريءَ کي پنهنجو ڌنڌو ڪري چڪيون آهن. مسلمانن ۾ وري گهڻو ڪري پنجاب ۽ ٻين علائقن جون ڪي گهٽ ذات قومن سڄي سنڌ جي چڪلن ۾ پکڙيون پيون آهن. انهن جا مرد خانصاحب چوائين ۽ مائرون، بيگمون بنيون ويئون آهن ۽ (زنا) جا اڏا وسايو قوم جي نوجوانن کي ڦاسايو انهن جا لڄ بگڙيون ويئون آهن. هندستان جي ورهاڱي کان پوءِ ڪيترائي نوان نوان ماڻهو هندستان جي جدا جدا هنڌن تان سنڌ ۾ آيا آهن، جن اشرافن جي پاڙن ۾ رهي ڏاڍي خرابي پيدا ڪئي آهي. ٻڌائيندو ڪو انسان ته ڪا نج سنڌي عورت به ڪنهن چڪلي ۾ ويٺل ڏسڻ ۾ اچي ٿي، ڪجهه ورهيه اڳي ڪي ڪمالديري جون مهاڻيون يا قنبر جون شڪارڻيون بد پيشي ٻڌيون هيون. مگر اهي به مري ناس ٿي چڪيون آهن. هينئر ته غير سنڌين ئي اچي زناڪاريءَ کي زور وٺايو آهي.

ڪراچيءَ جي شهر ۾ ڪيترا اهڙا بي غيرت آهن، جي وڏا طرا ڪريو ۽ مڇون وٺيو پاڻ کي خانصاحب سڏائيندا وتن ۽ ڪوڙ ڪري ڪيترن شريف خاندانن جا نالا بدنام ڪندا ٿا وتن بي غيرتيءَ جا اها حد آهي جو سندن زالون گهر مان ڇاڊريون پائي شام جو نڪرن ۽ صبح جو اچي ڏهه يا پنڌرهن روپي روڪڙا پنهنجي بي غيرت مرد کي به هٿ جي تريءَ تي رکن ۽ چونس ته ”وٽ ميان تون به وڃي مڇ ڪر“. اهي حقيقتون پيش ڪندي منهنجي دل جلي ٿي ۽ اکين مان رت جا ڳوڙها ٿا ٻڙن، پر لاچار مان انهن ڳالهين کي لڪائي نه ٿو سگهان جن کي انهن بي غيرتن محفل بنائي ڇڏيو آهي.

هن ڳالهه ۾ به سنڌي ويچارو ڪهڙو نه غيرتمند آهي. بک پيو مرنڊو، رات ڏينهن پورهئي ۾ پيو ڳرندو ۽ جهرنڊو مگر چونڊو ائين ته ”بک بک ٻر ٻر جي شال ۾ وڃي شان“. انگ اگهاڙو پيٽ بکيو، ڇير جي

ڇانو ڪريو ويٺو هوندو. مگر ٻين جون ست رڇيون ڏسي، ريشم ۽ محلون پسي، ماڙيون ۽ محل نھاري، هن جي دل هرگز ڪين هرڪندي. هن جي دل اهڙين سڌن کان بلڪل بي نياز هوندي آهي. هن لاءِ پنهنجي سادي سودي پر سيل واري زال ۽ اڌ اگهاڙا ٻچڙائي سڄي ڪائنات هوندا آهن. مجال آهي ڪنهن کي جو هنجي ٻچن ڏي ڪو ٻچڙي اک کڻي نھاري يا بري نيت سان هنجو لوڙهو لتاڙي! ته هڪ ئي ڪهاڙيءَ سان آندا ڪڍي ڪٽن کي ڪارائندس. سنڌين جون زالون وري ويچارين ڪهڙيون نه سهڻن ڇڻن واريون آهن!

رات ڏينهن رونبا ڪنڊيون، لابارا وجهنديون، گڏون ڪڍنديون، ڪاٺيون ڦوڙينديون، پنهنجي ور سان ڪلهو ڪلهي ۾ ڏيئي ڏکڻ جو پورهيو ڪنديون پر ڪڏهن به پرايون ماڙيون ڏسي پنهنجو پنگو ڪين ڏاهينديون. ٻين جون ست رڇيون ڏسي، پنهنجي لسي ماني ڪين ڄاڻينديون. ٻين جا اطلس ۽ ريشم ڏسي پنهنجون چنيون ۽ گج ڪونه ڪوارينديون. بادشاهن جون بادشاهيون به سندن نگاهن ۾ ٿڃ سمان آهن. سهڻي شاه لطيف پٽائي گهوٽ نه رڳو هڪ سنڌي عورت مارئي جي ستر ۽ سيل ست کي ڳايو آهي، پر اهڙيون ماريون ته سنڌ جي گهر گهر ۾ هينئر به موجود آهن. خدا کي ڄاڻ آهي ته انهن ستين ساري عمر ڏک ڏوجهڙا ڪاٺي پنهنجي سونهن ۽ سوييائي ويڄائي ڇڏي آهي. ڪيترن ئي اميرن ۽ حاڪمن، حيل هلايا هوندا پر انهن ڏي اک کڻي به ڪين ڏٺو هوندائون ته ڪهڙيءَ لوءَ جا ڪتا آهن. جهنگ جون جهانگياڻيون ويچارين، لائين ۾ لاڏ ڪندڙ، ڇا ڄاڻن ماڙين ۽ محلن مان! اتي ته سندن سامه به سوڙم ٿيو پوي. اتفاقي ڪمن سان شهر ۾ اچن ته شهر جا هٿ بازارين، گليون ڪوچا ڪين کائڻ پيا ايندا آهن. الله تعاليٰ سنڌياڻين کي ڪهڙي نه ستر جي ذات ڏني آهي! سچ پچ ته دنيا جو ڪوبه ملڪ لڄ ۽ حيا ۾ هنن جو مت ٿي نه ٿو سگهي.

شهرن جون سنڌي زالون پڻ پري ته ٺهيو، رڳو هڪ گهر کان

ٻئي گهر تائين به بنا ڀردي ڪين وڃن. سنڌي ماڻهو پنهنجي معصوم نياڻيءَ کي به ٻاهر گهٽيءَ ۾ ضروري حاجت لاءِ وڃڻ نه ڏيندا آهن. پر غير سنڌي جيڪي ڪجهه پڌري پٽ ڪري رهيا آهن انجي اپتار ڪرڻ کان حيا منع ٿو ڪري. وڏيون وڏيون جويون به گهٽيءَ جي ڪنهن ڪنڊ پاسي ۾ ويهي ڪم لاهيو وڃن. بازارين ۾ گهمڻ جون ته بنهه شوقين آهن. هٿ جو ڪم ته سندن ڪٽيئي ڪونه جيڏيءَ مهل ڏسو اوڏيءَ مهل وتن گهٽيون مائينديون. گهڻيون ته پيرا اگهاڙا ڪري هلڻ ۾ به عار ڪونه رکن. پنهنجي ورن جي لڄ جيڪا سنڌي زالون رکن ٿيون يا سندن مڃتا ۾ رهن ٿيون، تنهن جو مثال دنيا اندر ملڻ ئي ناممڪن ناهي ته محال ضرور آهي. پنهنجي مردن جون ته سدائين پانهيون ۽ گوليون چوائيندي فخر ڪنديون آهن. پنهنجي سڄي عمر پنهنجي خاوند لاءِ وقف سمجهنديون آهن ۽ خدا کان دعا گهرنديون آهن ته شال ورن جي هٿن ۾ سرهيون ٿيون جي ڪلهي ڪانڌي ٿي لتون ڏيئي پوري اچنئون. مڙس جي حياتيءَ ۾ مرڻ کي سهاڳ سمجهنديون آهن. مڙس خوش هوندن ته پاڻ به خوش، جي مڙس اگهو ته پاڻ به اگهيون ۽ ڏکويل، مرد جي ٻائي ٻائيءَ تي پهرو ڏين ۽ سندس ننهن کان وٺي چوٽيءَ تائين خير خواهي ڪن ٿيون. پاڻ ساديون سوديون رهن پر پنهنجن مردن کي سينگارينديون رهنديون آهن. سندن خوشي رڳو ور جي راضي ۾ هوندي آهي. مرد ويچاري کي ته سڌ به ڪانه هوندي آهي ته زال گهر ڪيئن پيئي هلائي. سنڌين جون سگهڙا زالون به گهر جو سمورو ڪم هاڃ پورو رکيو اچن ور پورهئي تان موٽيو ته هنجي ماني ٽڪي ناهي جوڙي تيار رکيو وينيون اون ۽ اوسڙو ڪينديون جيستائين مڙس نه اچي کائيندو تيستائين ڪين گهره به ڪين اڪلندو، جي مڙس ٽڪل هوندو ته هنکي چار زور ڏينديون ۽ ننڊ ڪرائي پوءِ پاڻ سمهنديون مطلب ته سڄيون پڄيون گهر ڌيائون جن کي چئجي سي سنڌي عورتون ئي آهن. سنڌي ڇوڪرين جا مائٽ به پنهنجي نياڻين کي

ننڍي لاکر اهاڻي لولي ڏيندا ته بابا ڏيرون ڪا پيڙهي ڪونه آهن. اهي وسائينديون آهن پراوا گهر، پياري ڌيءَ جڏهن ساهري گهر وڃين ته بيڪا وساري ڦٽا ڪڇ. ائين سمجهجاءِ ته ڄڻ اسان وٽ ڄاڻي ڪانه هئين. سس ۽ سهري کي ابو امان سمجهجاءِ نٿانن سان نمي گذارج. مڙس تنهنجو ڇٽ آهي تنهنجي خدمت چاڪري ڪڇ ۽ ڇٽي وان ٿي رهج مڙس جو رنج کنيئي ته خدا رسول کي ناراض ڪيئي. ٻوڏ چوي ته جيءَ چئجائنس. پنهنجي لاءِ ساهراڻو گهر دوزخ بنائيندين ته به تون، جي بهشت بنائينديءَ ته به تون، ستي سلڇڻي ٿي رهج جيئن اوڙي پاڙي جون زالون توکي چٽيه لکڻي سڏين، ڏسج مٿان پاڙي جا ماڻهو تنهنجي ڳلا ڪن، پاڙو به ابو امان آهي. سڀ ڪنهن سان مٺي زبان سان ڳالهائج جيڪڏهن تو پنهنجا لڄ وڃايا ته اسان مان تنهنجو ڪوبه تلاهي ڪونه ٿيندو. ساهه الله سائينءَ جو اٿئي باقي هڏ ماس ۽ رت تنهنجي مرد جو آهي، وڻيس ته ڪهي ڇڏئي. ڏسج مٿان پنهنجي ڄڻين کي لڄائين ۽ ماءُ پيءُ جو ننگ ناموس وڃائين. سادي ٿي گذارج جو سادگيءَ کان مٿي زال جو ڪوبه زيور ڪونه آهي. اها آهي مختصر تعليم جا سنڌي ماءُ پيءُ پنهنجي نياڻيءَ کي شاديءَ کان اڳ ۾ ڏيندا رهندا آهن. شاديءَ کان پوءِ ته رڳو پنهنجي نياڻيءَ جي در تي وڃي مهمان ٿيڻ کي به مهڻو سمجهندا آهن. ڌيءَ کي سدائين پنهنجي حال سارو پيار ڏيندا آهن ۽ هنڪان ڪجهه به وٺڻ کي نڪ جي مر سمجهندا آهن. سنڌي ماڻهن جي غيرت ۽ حياءُ مان ئي چمڪندڙ چند رانگر سهاڻو آهي. اهڙا مثال ٻي هنڌ ملڻ محال آهي.

ٻئي پاسي وري پڇو انهن کان جنڪي ڀاڳ ڀلائي ڪنهن غير سنڌي عورت سان وڃي نڪاح ڪرايو هنجي نڪاح جي عين ٿاڻي تي اول سندس مائٽ روڪڙ ۽ ملڪيت جو دستاويز آڻي گهوٽ اڳيان رکندا ته صحيح ڪر! هو ويچارو لوڪ لڄا کان لاچار ڪڍي صحيح ڪندو مائي پٽاري کي مائٽن کان ئي سبق مليل نونڊو ته پهريائين ته موچڙو ڪڍ

سس ۽ سهري تي. پوءِ پادر الارچ مڙس کي. ڏسج مڙي آهين! پاڻ پلي
 ته پير اگهاڙا ڪري، ماءُ پيءُ پلي پيا عذاب سهنس پر ڏسج جيئن
 سموري ڪمائي تنهنجي اڳيان آئي رکي. چوڙ ماڻ ۾ پوئتي نه هٽجانءِ،
 مڙس قرضي ٿي وڃي ته سندس مرضي! ڏسج متان مائٽ وساري ڇڏين.
 اسان توکي تاتيو نپايو آهي ۽ ڏک سور پٽيا آهن. اسان جو به توتي حق
 آهي تنهن ڪري اسان جي به سار سنڀال لهندي رهج. جيڪڏهن ڏسين
 ته مڙس ان ڳالهه ۾ ارهو ٿو ٿئي ته گهر ئي دوزخ ڪري ڏجانس. پاڙي
 اوڙي جي ڪنهن ڏاڻن جي ڪاڻ نه ڪڍج. اها ڄاڻي ڪانهي جا اچي
 توکي واعظ ڪري. سڀ ڪنهن کي موچڙو سامهون ڪج. اهي ته
 ملندس شاديءَ کان اڳ جون هدايتون. شاديءَ کان پوءِ روز جو جهيڙو
 ۽ رسامون، مائٽن ۾ هليو وڃڻ ۽ گاريون گند ڪڍڻ، ڪڏهن ڪڏهن ته
 مڙس کي انهيءَ منزل تي پهچائيندا آهن جو کيس نيٺ سول ڪورٽ ۾
 جوابدار ٿي اچڻو پوندو آهي. جتي زال کليو ڪلايو هلي چوندي ته مڙس
 ماري ٿو تنهن ڪري وٽس ڪين وهنديس مونکي دستاويز موجب حق
 مهر جي هيتري ملڪيت ملڻ گهرجي.

سنڌ ۾ جيڪي به رهيا آهن، تن کي چڱيءَ طرح خبر آهي ۽
 ڪورٽن جا دفتر هن ڳالهه جا شاهد آهن ته سنڌي مسلمانن ۾ اڪثر
 خونريزي فقط غيرتمنديءَ جي ڪري ئي ٿيندي آهي. هڪڙو غيرتمند
 سنڌي پنهنجو سڄو ڪٽنب ختم ڪري ڇڏيندو ۽ پاڻ گهري وڃي قاسي
 وٺندو پر پنهنجي گهر ۾ غير جو پير سهي ڪين سگهندو. بلوچ قومن
 ۾ ته ان ڪري ڪارن ۽ ڪاريءَ جو مسئلو پيدا ٿيل آهي، جو دنيا جي
 ٻئي ڪنهن به ملڪ يا قوم ۾ نه هوندو. غيرت منديءَ جي ڪري
 جيڪڏهن هن پنهنجي زال، ڌيءَ يا نهن کي قتل ڪري ڇڏيو ۽ ان سان
 گڏ زانيءَ جو به بدڪاريءَ جي حالت ۾ سر قلم ڪري ڇڏيو ته هن کي
 قاسي معاف آهي. رڳو کيس هلڪي جيل جي سزا ايندي آهي. ان ڪري
 هو زاني ۽ زانيه جنهن کي ڪارو ۽ ڪاري چوندا آهن تن ٻنهي کي قتل

ڪري سڌو سنئون اچي پوليس ۾ رپورٽ ڪندو آهي ۽ پاڻ کي سرڪار جي حوالي ڪندو آهي. ڪارو ۽ ڪاري ثابت ڪرڻ تي کيس جيل جي سزا ڏيڻ ۾ ايندي آهي. خداوند ڪريم کي سوال آهي ته سندين کي هدايت به بخشي ۽ غيرتمنديءَ ۾ وڌيڪ محڪم به رکي.

دينداري

سنڌ جي شهرن خواه بهراڙين ۾ مونکي اهڙو گهر ڪونه ٿو سڃهي جو اٺن پهرن ۾ گهٽ ۾ گهٽ هڪ ويلو يا ٻه ويلا خدا ڪرڻ جو لولو ڪنهن نه ڪنهن مسڪين کي نه ڏيندو هجي! بهراڙيءَ ۾ ته ڪوبه سرندو ماڻهو زميندار يا رئيس جيڪڏهن ڪو ڪٿي نئون ڳوٺ ٻڌائيندو ته پنهنجي گهر جي بنهه وجهڻ کان اڳ ڳوٺ لاءِ مسجد جي بنيادي سر رکندو. اهڙيءَ طرح ڳوٺ ۾ ڪٿي فقط پنج يا اٺ گهر هوندا ته به ننڍي يا وڏي مسجد ضرور موجود هوندي. نماز جي پابندي جيڪا اڄ مسلمانن ۾ آهي، اها ڪنهن کان به گجهي ڪانه آهي، پر تڏهن به ڪي نه ڪي چار چڱا ماڻهو هوندا جي مسجد سڳوريءَ ۾ ڪو مٽ، ڪونرو ۽ تڏو وجهيو آباد ڪيو ويٺا هوندا ۽ پنج وقتي ٻانگ صلوات قائم ڪيو ويٺا هوندا. جيڪڏهن اتفاق سان ڪٿي ڪو منجهن پڙهيل نه هوندو ته پوءِ ڪونه ڪو ملو، ڪجهه روڪڙ، ڪجهه لولا ۽ ڪجهه پهت تي آڻي ڳوٺ ۾ وهاريندا، جتي هنڪي رهڻ لاءِ جاءِ به ڏيندا ۽ سندس ڪتنب جو به سڄو بار پاڻ تي رکندا. اهڙيءَ طرح چئن ٻارن جي قرآن شريف پڙهائڻ جو سڻو به ٿي پوندا.

خدا جي نانو جا ته سنڌي سڳورا ڪٺل آهن. گهر ۾ ڪابه بيماري سيماري ٿي ته دوا کان وڌيڪ دعا ۾ اعتقاد رکندا. تهر رڌي خيرات ڪندا، ڦنڊر يا پڪري ڪهي قربان ڪندا، شربت ٺاهي معصومن کي پياريندا ۽ انهن جا مٿا مڪيندا، لک صلواتن جو ڪڍائيندا ۽ صندوقون پڙهائيندا. اهو سڀ ڪندا، پر ان سان گڏ ويڄ به وٺي ايندا ۽

ڏکڻي ستي ۽ ڊب دارون به ڪندا، جيڪڏهن ڳوٺ ۾ ڪنهن وڃڻندڙ بيماريءَ منهن ڪڍيو ته مٿا اگهاڙا ڪري خير نمازون پڙهندا، روزا رکندا، ڳوٺ کي ڪڙو ڏياريندا، خير خيرات ڪندا ۽ پنهنجي پالڻهار رب ستار کي ستائيندا ته ستر ڪر ستار، شال نه عيب اگهاڙئين. رب تون، ستار تون، آئي بلا تار تون، ڏک جي ٿاڻي تي خدا سپڪنهن کي ياد پوندو آهي، پر سک ۾ ته هيڪاري سنڌي ويچارو پنهنجي مالڪ کي وڌيڪ ياد ڪندو آهي، عاقبت جو خير گهرندو آهي ۽ سقيمن جي سار لهندو آهي، ڪابه عيد برات ٿي ته پاڻ پوءِ کائيندو پر اول خدا جي نالي ڏيندو. ڪوبه مندائتو ميوو نڪتو ته پهريون دفعو گهر ۾ آندائين ته ان مان چڱو حصو اول نامر خدا ڏيندو ۽ پوءِ پاڻ کائيندو. عيد عيد تي جيئن پنهنجي ٻچن لاءِ نوان ڪپڙا سبائيندو تيئن هڪ وڳو وٽ سارو خيرات جو به سبائي ڪنهن اگهاڙي کي ڏيکائيندو. تيستائين پاڻ ڪپڙا ڪين پائيندا، جيستائين غريب کي نه پهرائيندا.

خوشيءَ جي وقت پنهنجي خدا کي ته ياد ڪندا آهن پر پنهنجي مري ويلن کي به ڪين وساريندا آهن. سندس مقام کڻي ٻه چار ميل پنڌ جا پري هجي، ته عيد نماز پڙهي، پهريائين پنهنجي مائٽن جي بليءَ تي وڃي چار قل پڙهي ختمون درود بخشيندا ۽ پنهنجي نفس کي نرم ڪندا آهن ۽ جيڪو غريب غربو وات تي گڏجين ان کي خير خيرات ڏيندا آهن. سال ۾ هڪ ڀيرو نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جي عرس، پيران پير رحمت الله عليه جي يارهين ۽ شهيد ڪربلا جي عاشوري تي پري پري خيراتون ڪندا آهن ۽ صدا ڪيندا آهن. اهڙا ڪي نامراد سنڌي ٿورا هوندا، جي وسيعتمند هجن ۽ زڪوات کان پئيرا هجن. سنڌي ويچارن جو ايمان آهي ته جيڪو مسلمان زڪوات جو پورو حساب ڪري خدا جو فرض ادا ڪندو، سو ٻئي سال ضرور پهرئين سال کان وڌيڪ زڪوات ڪيندو. جنهن جي مراد اها ٿي ته هنجي ملڪيت ٻئي سال ضرور وڌندي. سنڌي ويچارو زڪوات کي مال

جي مر سمجهندو آهي، ان ڪري ساري سنڀالي ڪيندو آهي. هنجو عقيدو آهي ته جيڪو خدا جو قرض نه ڏيندو انجي مال ۾ برڪت ڪانه پوندي ۽ زڪوات کان گهڻو گهڻو پوندس.

حج جا ته سنڌي ويچارا ڪوڏيا آهن، گهڻا ته شرعي حڪمن جي حد اورانگهي، قرض کڻي به وڃي حج ادا ڪري ايندا آهن. پر جيڪڏهن هنر وارا ٿيا ۽ مٿن حج فرض ٿي چڪو ته پوءِ سندن پير تپي ايندا ۽ دل ۾ آند مانت هوندي ته حج ادا ڪريون متان مري نه وڃون ۽ فرض رهجي وڃي. حج تي به وٽ آهر خير خيرات ضرور ڪندا آهن ۽ زيارتون ڪري پو ماڳ موٽندا آهن. ڪيترا سکيا سنڌي ته وري پنهنجي پئسي سان ڪن غريب نيڪ مسلمانن کي حج ڪرائيندا آهن. جي ويچارا غريبيءَ ڪري حج ادا ڪري نه سگهندا آهن ۽ سدائين سڪايل هوندا آهن. پنهنجي غريب نوڪر چاڪر مٿ مائٽ يا پاڙيسريءَ سان اهڙو وڙ ڪرڻ باقائيل حج جو طريقو ادا ڪرڻ جا سنڌي سباجهڙا ڏاڍا شائق آهن. اکين ڏٺو مشاهدو آهي ته حج جي موقعي تي ٻين ملڪن جا حاجي جڏهن ڪعبت الله ۾ پيل بيمار حاجين ڏي رڳو اک کڻي نهاريندا به نه آهن، تڏهن به ويچارا سنڌي حاجي هنن کي زور ڏيندا، پاڻي پياريندا ۽ خدمت ڪندا نظر ايندا آهن.

روزي ۾ به ٻين کان سنڌي ماڻهو پوئتي ڪين پوندا آهن. شهري ماڻهو ته زالن مڙسين، ٻارين ٻچن، تاڪيد سان روزو رکندا آهن. باقي بهراڙين ۾ ڪي هاري ماڻهو سخت پورهئي سبب نه به رکندا آهن. ان هوندي به مون ڪيترن ويچارن کي ڏٺو آهي ته هر ڪو ڏر ۽ ڏلهي جهڙو سخت پورهيو ۽ نتهاڻ اس ۾ به گهڻائي پورهيت آهن جي روزي کان ڪين نٿا ٿين. سنڌيءَ کي الله تعاليٰ چڱو ايمان ڏنو آهي. ويهين ويسوين روزي کان منهن ڪونه موڙيندا آهن. ٿوري گهڻي سڪالائيءَ ۾ به روزي کي رکيو ايندا آهن. رمضان شريف جو سڄو مهينو، روزي کولائڻ لاءِ چهارا، ميوو، ۽ ماني ٻوڙ، مسافرن ۽ روزائين لاءِ مسجدن ۾

موڪليندا آهن. پنهنجي پنهنجي پاڙن وارين مسجدن ۾ حافظ سڳورا بهاري تراويح نماز ۾ قرآن پاڪ جي قرأت ٻڌندا آهن ۽ ختمي جون مجلسون ڌام ڌوم سان ملهائيندا آهن. ٻين چڱن ڏينهن جهڙوڪ عيد ميلاد ۽ عيد معراج النبيءَ تي عالم سڳورا گهرائي وعظ ڪرائڻ جا ته سنڌي خاص طرح شوقين آهن. انهن وعظن جي مجلسن ۾ مولود خواني به ڪرائي ويندي آهي ۽ پري پري جا مولودي گهرائي سڄيون سڄيون راتيون رسول اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي صفت مبارڪ ۽ ثنا ٻڌي روح کي فيض رسائيندا آهن.

سڄي دنيا ڄاڻي ٿي ته سنڌ جو سونهارو ملڪ اصل کان دارالاسلام آهي. دين محمدي سنڌ جي دروازي کان ئي هندستان جي ڪفرستان ۾ داخل ٿيو. اهو فخر اسان جي سنڌ سونهاريءَ کي ئي حاصل آهي. هيءُ ملڪ ان ڪري وڏن وڏن بزرگن، عالمن، اوليائن ۽ صوفين سڳورن جو ملڪ سڏيو ويندو آهي. هتي علم ۽ عرفان جا دريا جاري هئا. عرب، عجم ۽ ٻين ملڪن جا ماڻهو ڪٿان ڪٿان ڪهي اچي هتي فيض وٺندا هئا. گهر گهر ۾ دينداريءَ جو دؤر دؤر هو. اسلام کان اڳي سنڌ تي برهمڻن جو راڄ هو ۽ سڄو ملڪ هندن جو مرڪز هو. مگر اسلام جي آئي ۽ سنڌ جي بزرگن جي اڏاوت برڪت سان پنجهڙي صدي سنڌ جا رهاڪو اسلام جي دائري ۾ داخل ٿي ويا. هتي جي صوفين بزرگن اهي اهي دين پاڪ جون خدمتون ڪيون جنهن جو مثال آسمان جي هيٺان ٻيو ڪٿي به ملي نه ٿو سگهي. سنڌي ويچارا سادا سودا پنهنجي دين پاڪ تي اهڙا ته پختا آهن جو ڪيترائي ڪرستانن، آرين ۽ قاديانين جا حملا مٿن وقت بوقت ٿيندا رهيا آهن، مگر اهڙو ڪوبه مثال ڪونه ملندو جو ڪنهن هڪڙي کي به مرتد ڪري سگهيا هجن! مذهب سان ڪنهن مذاق ڪئي ته هن جو سر سلامت نه رهيو هوندو.

اڄ به پاڪستان جي اسلامي سلطنت جو شرف سنڌ سونهاريءَ

کي ئي الله تعاليٰ بخشيو آهي ۽ اميد آهي ته جيڪڏهن نو وارد غير سنڌين پنهنجا اعمال درست رکيا ۽ سچا سنڌي ٿي رهيا ته سنڌ جهڙي دينداري ڪٿي به ڪانه ملندي.

سرڪار سان وفاداري

دينداري ته ٿي پنهنجي مالڪ سان وفاداري، پر پنهنجي دنياوي حاڪم سان سچائي رکڻ به ڪو سنڌين کان سڪي. جنگ توڻي صلح جي وقت ۾ جڏهن جڏهن به سرڪار کي چندن چيڙن جو ڪپ پيو هوندو ته سنڌي ويچارن وڏي دل ڪري، پنهنجي رت آهر حڪومت جي واهر ڪئي هوندي. وارفتند، وارلون، سيونگ سرٽيفڪيٽ، مطلب ته جيڪا به سرڪار يا ان جي ڪامورن وٽان گهر ٿيندي آهي انجي ترٽ پوئواري ڪرڻ کي سنڌي ويچارو سرڪار سان وفاداريءَ جو پهريون شرط سمجهندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن سرڪار بهادر جا فرمان کين ڏاڍو ڏکيا به لڳندا آهن، مگر ڪنهن به قيمت تي سول نافرمان ڪرڻ يا ملڪ ۾ ڌڻير ڦهلائي غداري ڪرڻ ۽ حڪومت جي راه ۾ روڙا اٽڪائڻ سنڌي ماڻهوءَ جو هرگز شان ڪين آهي. گهڻائي وقت آيا هوندا جڏهن ڌاڙيلن ملڪ ۾ باهه ٻاري ڏني هوندي ۽ عام رعيت جي ننڊ ڦٽائي هوندي. اهڙيون حالتون به ٿيون هونديون جڏهن سرڪار عملي لاءِ حالتن کي منهن ڏيڻ مشڪل بلڪ ناممڪن ٿي پيو هوندو. اهڙن وقتن تي به سنڌين سرڪار سان ساٿ ڏيئي پنهنجون جانيون ۽ پنهنجو مال جوکي ۾ وجهي وڃي ڌاڙيلن سان منهن ڏنو هوندو. ۽ سرڪار بهادر جي اڳيان اهڙن رهنزن جا مددگار پڪڙي اچي پيش ڪيا هوندائون.

سنڌو درياءَ جي ڪلورن جي ڪنهن کي خبر نه آهي. بند ڀڄي پون، ٻوڏون راڱا ڪن، غريب دربدر ٿي وڃن ته به سنڌي ويچارا سرڪاري سنڌ اوائلي رت ولوڙي ڀت ڪن ۽ ڏينهن رات هڪ ڪري پنهنجو ڪاٺي، چيڙون وٺي اچي سرڪار سان ٻانهن ٻيلي ٿين. جيسين

ملڪ تان ڌرت ۽ ڌولاڻو نه لهي تيسين زالن کي به منهن ڪين ڏيکاريندا آهن. ڏڪار جي ٿاڻي ٻين ملڪن جي ماڻهن وانگر پاڙيسرين کي بک ۾ پاه ٿيندو ڏسي پنهنجا پاندا بند ڪري ڪين ويهي رهن. پاڻ سنڌيءَ طرح به دل کولي ڌڙيلن جي مدد ڪن ۽ سرڪار کي به ان ڪڍي آڻي ڏين ته ملڪ جي ٻين ڏڪار وارين ايراضين ۾ موڪلي ڏئي. ان ڪري سنڌين کي گهڻو ڪجهه سهڻو پوندو آهي، پر پنهنجي مٿي تي وسائين پر ونڊي کائين. هينئر تازو پاڪستان جي ٻين پرڳڻن ۾ اناج جي کوٽ سبب سرڪار سنڌي زميندارن جي ان جو سڄو اسٽاڪ انهن کان ڪسي ورتو آهي ۽ ٻين پاسن ڏانهن موڪلي ڏنو آهي. ان جو نتيجو اهو ٿيو آهي، جو سنڌ ۾ ڏڪر ڏيکائي ڏني آهي ۽ سنڌي ويچارن کي ڏاڍا ڏکيا ڏينهن ڏسڻا پيا آهن. ان هوندي به هو ويچارا آف به ڪانه ٿا ڪن پر سرڪار سان هر حال ۾ حاضر بيٺا آهن.

غير سنڌي واپاري پنهنجا گدام اناج سان ڀريو ويٺا آهن ۽ هو بلٽڪ مارڪيٽ هڪ پاسي پيا ڪن ته ڀرمٽون وٺيو وڌن آگهن تي ان ٻاهر ٻئي پاسي پيا موڪلين. سرڪار بهادر به ان کي هٿ هٿ تي رکي ويٺي ڏسي. سچ آهي ته سنڌين جي ڪٽي جو به اهو وڙ ڪين آهي. سرڪار ۽ ملڪ سان وفاداري سندن اصل کان عادت آهي.

سرڪار ته پنهنجي جاءِ تي رهي، پر رڳو ملڪ جي ليڊرن جي مڃتا به جيڪا اسان جي سنڌ ۽ سنڌين ۾ آهي اها ڪٿي به ڪانه ٿيندي. ليڊرن تي پورو پورو ويساهه رکڻ، انهن جي فيصلن سان پاڻ کي ٻڌل رکڻ، هنن سان مرڻ، هنن سان جيئڻ هر هڪ سنڌيءَ جو مرڪ آهي. ان ۾ شڪ ڪونهي ته هر ڪنهن ملڪ جي ليڊرن ۾ وڏون برابر ٿين ٿيون ۽ ان ڪري ضرور مٿن نڪتہ چيني به ٿيندي رهندي آهي، مگر هنن جي فيصلن کان منهن موڙڻ ۽ ملڪ ۾ بکيڙو وجهڻ کي سنڌي سڳورا ڪفر سمجهندا آهن.

پن

يورپ ۽ ڪن ٻين شاهوڪار ملڪن کانسواءِ پن جتي ڪٿي زور آهي. اسلامي ملڪن جهڙوڪ مصر، افغانستان، ايران ۽ عربستان ۾ پن بلڪل گهڻي آهي. ساڳيءَ طرح پاڪستان جي پڻ هر هڪ پرڳڻي ۾ جيئن ته پنجاب، سرحدي علائقي ۽ بنگال ۾ پڻ ٻينو تمام گهڻا آهن. هڪڙا بک کان ۽ بيروزگاريءَ سبب پن ٿا ۽ ٻين ته پنن کي پنهنجو ڌنڌو ڪري ورتو آهي. مٿي اشارو ڪيل سڀني ملڪن جي پيٽ جيڪڏهن سنڌ کي جانچي ڏسبو ته اتي به پن الاهي آهي. مگر اتي به سنڌي ويچارا پنن کان بلڪل پري هوندا. هو چوندا آهن ته ”پلي بک ڀرم جي، شال م وڃي شان“. ڪنهن جي اڳيان هٿ تنگڻ ۽ ڪنهن کي سوال ڪرڻ کي هو اصل حرام سمجهندا آهن. ٻئي پيٽ ڀرڻ کان بک ۾ سامه ڏيڻ کي وڌيڪ سٺو سمجهندا آهن.

سنڌ جو ملڪ پنجن قدرتي ڀاڱن ۾ ورهايل آهي. الهندو پاسو سڄو جابلو ملڪ آهي، تنهنڪري ان کي ڪوهستان ڪوٺيو ويندو آهي. انهيءَ ڀاڱي ۾ اڪثر بلوچ قومون آباد آهن، جي ويچارا ٻڪرار ۽ ريڍار آهن. پوک باراني آهي، جنهنڪري جيڪي به چار ڪٽان قسمت ۾ هوندا، سي لٽي ٽاهي سال جو ثمر ڪري اچي گهر گندي ٺاهي ان ۾ رکندا آهن. جيڪڏهن ان ۾ کير پنهنجو ٿي ٻين ته بس، ڪنهنجي ڪاڻ ڪانه ڪيندا آهن. بهراڙين ۾ ٻينو مور ڏسڻ ۾ ڪونه اچي. ساڳيءَ طرح ٻيو قدرتي ڀاڱو لاڙ آهي، جو ڪلراڻو ۽ ساريال آهي. اتي جا ماڻهو اڪثر ويچارا اوڻي آهن. ملڪ ساريال آهي، تنهنڪري ٻاڙهن چانورن جون چار ڳوٺيون ۽ اوڻو کير مليو ته بس، ان کان وڌيڪ لاڙين لاءِ دنيا ۾ ٻي ڪهڙي نعمت آهي؟ ڪڏهن ڪڏهن ته جت ماڻهو ويچارا رات ڏينهن ساندھ مهينن تائين رڳو اوڻي کير تي گذران ڪندا آهن. پنن جو ته انهن ٻرن پٽن ۾ نالو نشان به ڪونه آهي.

سنڌ جو ٽيون قدرتي ڀاڱو آهي ٿر، جتي واريءَ جون ڀٽون ٿي پتون نظر اينديون. ان ڪري هن ڀاڱي کي ريگستان چوندا آهن. هتي جا ماڻهو سڀ مال وندو آهن ۽ فصل بارانيءَ تي ٿئي ٿو، سيڪو پنهنجيءَ ۾ پورو آهي. مانيءَ ٽڪر ته هر ڪنهن کي سولائيءَ سان ملي سگهي ٿو. ڪوبه ڪنهن جي در تي لنگهي ويو ته لولو ڪارائي ڇڏيندس، تنهنڪري پنڻ جي مورهن ضرورت ڪانه پوي. چوٿون ڀاڱو سرو يعني اتر سنڌ آهي، جنهن جا رهاڪو اڪثر ڪري بلوچ سردار آهن، اتي ته پنڻ جو بلڪل رواج ڪونه آهي. پنجين ڀاڱي يعني وچولي ۾ جيڪي بهراڙيون آهن، تن ۾ هن مرض جو نالوئي ڪونه ملندو، باقي وڏا شهر يا اهي ننڍا شهر جتي اوليائن جا مقبرا آهن ۽ جتي ٻارهن ماهو ميلو لڳندو آهي، اتي پڻ گهڻي آهي. مگر هتي به گهريءَ نظر سان ڏسو ته ڀينو سڀ ڌاريان هوندا. سنڌي ڀينو ڪو ڇڊو پاڊو هوندو سو به ڄڻ ڇٽن ۾ ڇپ پيو لڳندو. ڪراچي، حيدرآباد، نواب شاھ، سکر، جيڪب آباد، لاڙڪاڻو، دادو، ڪوٽڙي، ميرپورخاص، خيرپور، روهڙي ۽ ٻيا سنڌ جا وڏا شهر اڳتي ته هندن سان ڀريل هوندا هئا، پر هينئر پناهگيرن سان ڌڻيا ٻيا آهن ۽ ڀينو به سڀ اهيئي آهن. اوليائن جي درگاهن، جهڙوڪ قلندر شهباز سيوهڻ کي ۽ شاه عبداللطيف ڀٽ شاه کي ته پنجابي ۽ پٺاڻ منگ ٿي ويڙهيو ويٺا آهن. باقي اوليائن جهڙوڪ، مخدوم نوح هالا، شاه ڪريم بلڙي، بدين، لنواري، ٺٽو، روهڙي، راڻي پور، جهوڪ، وغيره جا متولي پنهنجن درگاهن تي ڀينو وهڻ ٿي ڪونه ڏين. مطلب ته سنڌ جي ٻاويهين لکن سنڌي ماڻهن مان ڪي آڱرين تي ڳڻن جيترا سنڌي ڀينو مس ملندا. اهي به اڪثر پاڻ کي ڪلهوڙا سڏائيندا آهن ۽ پيڙهي به پيڙهيءَ پنڻ کي پنهنجو پيش ڪري ڇڏيو اٿن. انهن جون زالون خاص طرح مردن کان به وڌيڪ پنڻ جون استاد آهن. باقي ٻيو سنڌي ڪو ايڪڙ ٻيڪڙ ڪريل هوندو ته مجبو، سو به اندو، مندو يا ڀنگلو هوندو نه ته سنڌ ۾ غير سنڌي ٿي پنڻ جو پورهيو

ڪندا آهن. انهن مان ڪيترا ته اهڙا به آهن جي بک کان ڪونه پئندا آهن، پر پورهيو ڪري پئسا ڪمائي ڳوٺ مٺي آرڊر ڪندا آهن ۽ پاڻ پني گذران ڪندا آهن.

سنڌ ويڇاريءَ کي اصل کان ”چورا نپاڇ“ ڪوٺيندا آهن. جنهن ۾ ڪٿي ڪٿي جون بلائون پيون پلجن. هميشه ٻاهرين ماڻهن سنڌ ۽ سنڌين جو چوڙن وانگر رت پئي چوسيو آهي. واپار ۾، نوڪرين ۾، ڌنڌن ڌاڙين ۾ ۽ پڇاڙيءَ جو پنڌ ۾، مطلب ته جيئن به کين پک لڳو آهي، تيئن وسئون ڪونه گهٽايو اٿن. پر بزرگن جي دعا سان سنڌ سڳوري ۽ سنڌي سونهارا، وڃن ٿا ويران ویر وڌ ٿيندا. هڪڙي منهنجي پنجابي دوست مونسان ڳالهه ڪئي ته سائين، اسانجي ملڪ ۾ ڏاڍي بي روزگاري آهي، اسان جي ملڪ جا لکين ڪٽنب ته ويچارا مڪائيءَ جي باراني پوک ڪري پيا بڪون ڪيندا آهن. سندن ڪي نه ڪي وارث سنڌ اندر، يا ته پوليس ۾ ڀرتي ٿيل هوندا آهن، يا ريل ۾ يا ٽپال کاتي ۾ ملازم هوندا آهن، يا سنڌ ۾ ڪا مزوري يا خانگي نوڪري پيا ڪندا آهن ۽ مهيني پوري ٿيڻ تي پگهار وٺي جڏهن ڳوٺ مٺي آرڊر ڪندا آهن تڏهن سندن ٻچڙا گذارو ڪري سگهندا آهن. هن پنجابي دوست مونکي ٻڌايو ته هر هڪ مهيني جي پهرين تاريخ تي پنجاب جي ڊاڪ خانن يعني ٽپال آفيسن وٽ هڪڙو عجيب نظارو نظر ايندو آهي. هر هڪ ڊاڪ خان تي روز سوين ماڻهو سنڌ کان ايندڙ مٺي آرڊرن جو انتظار پيا ڪيندا آهن. گویا ٽپال آفيس تي هڪ ميلو لڳو پيو هوندو آهي. ويچارا پنجابي غريب مٺي آرڊر وٺي پوءِ وڃي سک جو دم پٽيندا آهن. پر سنڌي ماڻهو جي جيڪڏهن قسمت کڻي سنڌ کان ٻاهر مثال: پنجاب يا سرحدي علائقي ۾ ٿئي ته پک آهي ته هنکي نه پورهيو ملندو ۽ نه پنيو ٽڪر ملندو.

سائينم سدائين ڪرين مٺي سنڌ سڪار،

دوست تون دلدار عالم سڀ آباد ڪرين.

دوستي

انسان اکر غالباً ”انس“ مان نڪتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي ”ورونه“. حضرت آدم عليه السلام ئي پهريون انسان هو، جنهن پنهنجي ماڻهن کي چيو ته اوهان پاڻ ۾ گڏجي ڳوٺ ٺاهي رهو، مٿيون ماڻهيون ڳنڍيو، هڪ ٻئي جي سھائتا ڪريو ۽ هڪ ٻئي سان ورونه ونديو ۽ جدا جدا ٿي نه رهو. قدرت جي پڻ اھائي منشا هئي ته هن ڌرتيءَ جي مٿاڇري تي انسان سڀ گڏجي معاشرتي زندگي گذارين. انهي ڪري جيئن هر هڪ انسان کي متن ماڻهن ۽ پوئين جي ضرورت هوندي آهي، ساڳيءَ ريت هنن کي دوستن جي به گهرج ٿيندي آهي. انسان ويچارو پنهنجي جيوٽ جو سڄو دارو مدار سڄن دوستن تي رکي ٿو. ڪيترائي اهڙا دلي گجهه آهن، جي پنهنجي ماءُ پيءُ، زال يا اولاد سان به اوري نه ٿا سگهجن. انهن جي اورڻ لاءِ ڪن سڄن رازدار دوستن جي ضرورت هوندي آهي ۽ انهن جي ئي مدد جو ڪپ ٿيندو آهي. جيتوڻيڪ اڄ ڪلھ جي دنيا ۾ سڄن سنگتين، جي سروچ هجن ۽ راز سانڍي سگهن، تن جو ڏاڍو ڌڪار آهي. پر تنهن هوندي به اها جنس اهڙي آهي جنهن کانسواءِ ماڻهوءَ جي بلڪل سري ڪين سگهندي. اڄ ڪلھ هڪ طرف سٺا سنگتي نه ٿا ملن ته ٻئي طرف ماڻهن ۾ سٺن دوستن جي صحيح چونڊ ڪرڻ جو حوصلو ڪونه رهيو آهي. جيڪو ماڻهو ٻاهريون ڏيک ویک رکي ڄاڻي، لٻاڙي ۽ لباسي هجي، اهوئي سڀني کي ڀيو سڀائي. اڄ ڪلھ منهن جو منو، زبان دراز ۽ پورو مطلبی ماڻهو ئي ٻئي تي پنهنجي سڄائيءَ جو اثر جلدي وهاري سگهي ٿو.

پڙهندڙن کي سڌ آهي ته سنڌي ويچارو زبان درازيءَ مان ته ڄاڻي ئي ڪونه، ٻٽاڪ هڻڻ ته کيس سڀاويڪ ڪانه اچي. پنهنجي مطلب تي ڪنهن سان ڪوڙ، ڪپت يا دغا ڪرڻ ته هن جو ڌرم ئي نه آهي. هو هڪ سڌو سنئون، سادو سودو، خدا جو نيڪ ٻانهون آهي.

جيڪڏهن ڪنهن سان دوستي رکيائين ته بنا ڪنهن لوپ لالچ ۽ شخصي مطلب جي سر جون ستون ڏيندو. پنهنجي دوست مان عيوضي جي اميد اصل ڪانه رکندو ۽ هميشه چوندو ته ”ادا اپني توڙ نباه اسڪي او جاني“ سنڌ ۾ اهڙا لکين مثال ملندا جو سنڌي ويچارا دوستيءَ ۾ پنهنجي يار لاءِ مال دولت ته ڇا پر سر ڏيڻ کان به ڪين گنا هوندا. ڪڏهن به سندن سنگتي ڪنهن مشڪل ۾ ڦاٿو هوندو ته پنهنجي ملڪيت هن جي پوئتان لتي ڇڏي هوندائون پر تيستائين دم نه پتيون هوندائون، جيستائين دوست جو ڏک ڏور نه ڪيو هوندائون. اوکيءَ سوکيءَ ۾ دوست جي مدد ڪرڻ ۽ هن سان وڃي پاڳي پائيوار ٿيڻ سندن عادت ۾ سمايل آهي. پنهنجا ڪم ڪاڇ ڦٽائي، دوست جي ڊنل ڊونڊي وڃي پار ڪئي هوندائون. سنڌين جي سنگت ٻين وانگر رڳو ايسٽائين ڪانه هوندي آهي، جيستائين هڪ ٻئي ۾ مطلب اٽڪيل هوندو آهي يا جيسين دوست سکيو هوندو آهي ۽ ڏک جي ٿاڻي ”نه تيرا ست نه ميري ڪپاه“ سنڌي ويچارو سک جي وقت اڃان به يار کان ڪجهه بي پرواه رهندو آهي پر ڏک ۾ ته هن جي پر يا پاسو اصل ڪين ڇڏي متان کيس دل ۾ رنج رتي رهجي وڃي ته سيڪو چڙهي جو آهي ۽ ڪرڻي جو آهي ئي ڪونه! سنڌي ويچارو اهو دوست آهي جو جيئري ته ٺهيو پر مٺي به پنهنجي يار سان نباهي. مرڻ کان پوءِ يار جي ٻارن جي ڏکيءَ سکيءَ سار سنڀال لهڻ کي پنهنجي ياريءَ جو فرض سمجهي ٿو.

سنڌين جون زالون وري ڪهڙيون آهن؟ ساهڙپ ۾ مڙسن کان به سرس سوايون آهن. ساهڙيءَ مٿان سر قربان ڪنديون آهن ۽ بهون ٻلهار وينديون آهن. شادي غمي يا عيد برات تي ڪڏهن به ڪو سٺو گهر رڌين ته تيسين ڪين کائين جيسين ساهڙيءَ کي نه موڪلين. ڪپڙو لتو، آن اتو، مرچ مصالح، تيل تماڪ مهل سارو هڪ ٻئي کي ائين ڏين وٺن جيئن سڳيون پينرون هجن. پاڻ ۾ مرڻي پرڻي، اچڻ وڃڻ، ڏيڻ وٺڻ ۽ ٽڪڻ ڪرڻ جو رستو اهڙو نباهين جو سڳا مت به

اهڙو ڪم ڪين اچن.

سڀ کان وڌيڪ جيڪا سنڌي ۾ نيڪ خصلت آهي، اها هيءَ آهي ته هڪ دفعو دوستي رکيائين ته مرڻ گهڙيءَ تائين نٻاهيندو رهندو. پر جيڪڏهن تقدير سان ڪڏهن دوستيءَ ۾ ڪن شريرن اچي فتنو وڌو ۽ ياريءَ جي اها نازڪ ڏوري ٽٽي پئي ته به هڪ ٻئي جي دشمني ڪين ڪندا ۽ نه وري هڪ ٻئي جا راز کوليندا. اهي هنن جون رازداريون ڄڻ ته تجوڙيءَ ۾ بند رهنديون آهن. ڪوبه ٻڃاڙو ماڻهو هنن کي هڪ ٻئي جي برخلاف ڪم آڻي ڪين سگهندو آهي. سنڌي ويچارا چوندا آهن ته ”ادا ٻئي ته ٻئي نه ته دال روئي گهڻي“ جيڪڏهن ڪن مڻيندن جي ڪري اسان جي ياري نه ٿي لڳي ته هڪ ٻئي جا ويري ڪين ٿينداسين. اها صفت ڪمڀڙن جي آهي هينئر به اسان ۾ ڪو ڪم پويس ته حاضر آهيون. باقي اها ورونهه ۽ رازداري هاڻي نه رهندي، ڇو ته دوستي ڪاڄ جي پيالي وانگر نازڪ آهي. جيڪڏهن هڪ دفعو اهو پيالو پٽي پيو ته هن کي ڪيترو به کڻي ڳنڍبو ته اهو ساڳيو ملهه ڪونه ڪندو.

سنڌين جي دوستيءَ جا مثال جيڪڏهن هڪ ٻه ڪري ويهي لکجن ته جيڪر هڪ جدا ڪتاب ٺهي پوي ۽ پڙهندڙ ڏسي رهن ته سنڌين جهڙا سڄا دوست دنيا جي ڪنهن به ڪنڊ ۾ هرگز ملي نه سگهندا.

ٻڃاڙي

مون هن ننڍڙي ڪتاب جي ٻڃاڙي سنڌين جي دوستي سان ڪئي آهي. سچ سچ ته مون جيڪي به لکيو آهي سو پنهنجي وويڪ سان لکيو اٿم. سنڌي ٿي ڪري مون پنهنجي سنڌي ڀائرن جي لنڊي خوشامندي ڪانه ويهي ڪئي آهي، پر مون اهي ڳالهيون لکيون آهن جي سو لکڻا سچ آهن. منهنجا سنڌي ڀائر جيڪي ڌارين جلهن ۽ حملن کان پاڻ کي بچائڻ چاهين ٿا، اهي سمجهي وينا آهن، انهن کي يقين ٿيندو ته

هڪ سنڌي ماڻهوءَ جو اخلاق اڄ به اهڙو بلند آهي جو ٻين لاءِ ريس ڪرڻ، سد ڪرڻ ۽ نقل ڪرڻ جي لائق آهي. غير سنڌي ڀائرن کي به هن ڪتاب جي پڙهڻ مان اها پروڙ پئجي ويندي ته سنڌي ويچارا جن کان هو ڪن هٿرادو الزامن ۽ غلط پروپيگنڊا سبب نفرت ڪن ٿا يا انهن کي خراب سمجهن ٿا، اهي ڪهڙا نه ملائڪ صفت انسان آهن ۽ انهن جو چڱو پاڙيسري ۽ دوست ٿي رهڻ ڪهڙي نه غنيمت آهي. منهنجي هن سموري بيان مان اها مراد اصل ڪانهي ته رڳو سنڌي چڱا ۽ باقي سڄو جهان بچڙو آهي. چڱا ۽ مٺا سڀني ملڪن ۽ قومن ۾ پيا آهن. پر سنڌي ماڻهو سڀاويڪ ٻين تي قرارا آهن، جا ڳالهه سندن هلت چلت مان روشن آهي. خداوند ڪريم شال سنڌين ڀائرن کي اڃان به وڌيڪ توفيق عطا فرمائي جيئن نيڪيءَ جي راه ۾ سدائين سندن قدم اڳتي هجي. (آمين).

پورو ٿيو

PUBLICATIONS

By Sayid Ghulam Mustafa Shah

BIOGRAPHY

Bhutto- The Man and Martyr
General Zia-His Winged Death and The Aftermath
Jam and His Politics

GENERAL AND ACADEMIC

"English Essays of Pakistan"
"British in the Sub-continent"
"Legacy of Britain"
"A Principal's Papers"
"Towards Understanding the Muslim of Sindh"

EDITOR

"Indus Seals and inscriptions- Pakistan, Volume -II"
Co-Editor with Dr. Asko Parpola.
Academy of Letters University of Finland.
"Aboriginal Tribes of India"
(The Bhils and Kolhis)
By Professor (Mrs.) H.B. Mustafa Shah
(Posthumous publication) Editor.
Scinde in The Forties (1839-1845)
By col. Keith Young.

JOURNALISM

"Sindh Quarterly"
Pakistan's only independent English Journal of
Standard and Scholarship, Established 1973. Editor

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لُڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، ڄرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پَڪَ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پَڪَ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پٽاندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ، ڀُڪار سان
تشبيه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو
آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

.....

ڄڻ ڄڻ جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چڻ ٿا،
ريٽيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي منجهه پهڙ چڻ ٿا،

.....

ڪالهه هيا جي سُرخ ڪُلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

.....

هي بيت اٿي، هي بم-گولو،

جيڪي به ڪٿين، جيڪي به ڪٿين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،
جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽
عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني
آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين
محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج
۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن
سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پڻ سڀني کي چو، چالاڪ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پيءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)